

146176

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İLKÖĞRETİMDE SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİNİN
GEÇİRDİĞİ MUHTEVA DEĞİŞİMİ VE BUNUN TÜRK
TOPLUM YAPISINDAKİ DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ
İÇERİSİNDEKİ YERİ

Danışman

Yrd.Doç. Dr. Hasan Yıldız

Hazırlayan
Ayhan Tufan
0192050111

146176

Kütahya / 2004

Ayhan TUFAN'ın hazırladığı "İlköğretimde Sosyal Bilgiler Eğitiminin Geçirdiği Muhteva Değişimi ve Bunun Türk Toplum Yapısının Dinamiklerindeki Yeri" başlıklı *Yüksek lisans* tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği ile kabul edilmiştir.

20.12.2004

Tez Jürisi :

Prof.Dr.H.Musa TAŞDELEN

(Üye)

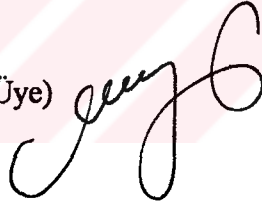
Yard.Doç.Dr.Hasan YILDIZ

(Danışman)

Yard.Doç.Dr.Recep YILDIZ

(Üye)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof.Dr.Ahmet KARAASLAN

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum " İlköğretimde Sosyal Bilgiler Eğitiminin Geçirdiği Muhteva Değişimi Ve Bunun Türk Toplum Yapısındaki Değişim Dinamikleri İçerisindeki Yeri" adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Ayhan TUFAN

ÖZGEÇMİŞ

01. 01. 1971 tarihinde Adana' da doğan Ayhan Tufan İlk, orta ve lise eğitimini Adana' da , lisans eğitimini Eskişehir Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde tamamlamıştır. 2001 yılında DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır.

ÖZET

Sosyal Bilgiler Eğitiminin ilköğretimde okul müfredatına girmesiyle birlikte toplumun geleceğinin teminatı olan çocukların sağlıklı düşünme ve yetişmesine birinci dereceden katkı sağlamıştır.

Bireyde kişiliğın gelişmesine yardım eden, onun gelecekteki yaşantısında başarılı, mutlu, düşünce yapısı sağlam; ülkesi ve ulusu için yararlı bir insan olmasını sağlayan bilgi, beceri tutum ve davranışları kazandırma süreci olan eğitimde Sosyal Bilgiler öğretimiyle, üzerinde en çok durulan konulardan biri öğrenci davranışlarının değiştirilmesidir. Bu davranış değişikliğiyle ulaşılmak istenen hedeflere daha kolay ulaşılabacağına inanılmaktadır.

Bireyin bilişsel, duyuşsal ve hareket özelliklerini amaçlanan yönde geliştirip değiştirme işi eğitimin özellikle sosyal Bilgiler eğitiminin kapsamı içindedir. Her toplum, o toplumu oluşturan bireylerini kendi amaçları doğrultusunda yetiştirmek istemektedir. Bir başka deyişle, her toplum kendi toplumsal yapısına uygun, toplumsal amaçları doğrultusunda ve var olan gizli gücüne göre eğitmek zorundadır.

Bireylerin eğitimi sırasında toplumsal yapı içerisinde ki değişim dinamiklerine uygun, toplumun düzenini bozmayacak doğrultuda bu çalışmaların yapılması gerekmektedir. Sosyal Bilgiler Eğitimiyle toplum dinamiklerinin Toplumsal koşullara göre, toplumun ve bireyin gereksinimlerine yanıt verecek insan gücünü yetiştirme görevini, Sosyal Bilgiler dersleriyle yerine getirmeye çalışmaktadır.

İlköğretim okullarının dördüncü ve beşinci sınıflarda okutulmakta olan ve bugün altıncı ve yedinci sınıflara da konulmuş olan Sosyal Bilgiler dersinin temel amacı, öğrencilere önemli sosyal beceriler kazandırarak onların toplumsallaşmalarını sağlamak ve onları iyi bir vatandaş olarak yetiştirmektir. Bu bakımdan, Sosyal Bilgiler dersinin ilköğretim programında önemli bir yeri vardır.

Sosyal Bilgiler dersiyle verilen eğitimle hayata hazırlanan öğrenciler daha sağlıklı düşünme gücüne kavuşacaklardır. Toplumun her kademesinde aktif bir rol oynayacak olan bireyler toplum dinamiklerini (nüfus, aile, siyaset, ekonomi, eğitim) daha yaşanır hale getirmeye çalışacaklardır. Ulusal eğitim politikasının belirlenmesi ve bunun uygulanmaya konulmasıyla da bu dinamikler kendi aralarında daha uyumlu hale geleceklerdir. Sosyal Bilgiler öğretiminin niteliği doğrudan Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı ile ilişkilidir. Öğretim programı, eğitim programı içinde önemli ölçüde ağırlık taşımakta, genellikle belli bilgi kategorilerinin bir sistem içinde düzenlenmesinden oluşmaktadır. Ulusal eğitim politikasının uygulamaya dönüştürülmesinde eğitim programları önemli bir rol oynamaktadır.

Eğitim programlarının, toplumu meydana getiren bireyleri ulusal çıkarlar doğrultusunda eğitmesi temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda kalkınma, gelişmişlik, sosyo-politik değerler, gelir dağılım ve işsizlik gibi konularda istenen hedefler varılmaya çalışılmıştır.

Programların sürekli olarak değişen ve gelişen toplum koşullarına ayak uydurması, bireyin beklenti ve gereksinimlerine cevap vermesi önemli bir zorunluluktur. Bu nedenle de var olan programların araştırmalara dayalı bir süreç içerisinde sürekli olarak geliştirilmesi bir mecburiyet olmaktadır. Gelişen ve değişen toplumda Sosyal Bilgiler Eğitiminin toplum dinamikleri içerisindeki yeri günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

Introducing of social sciences education to primary education' s curriculum has significantly contrubited to development and thinking abilities of children in healty manner viewed as assurance for the future of the society.

Education is a process of earning information, skill and behavior which help an individual to develop his/her personality and provide in the rest of his/her life to become a succesful, happy, healthy thinking and good person for his/her nation and country. In this education process, one of the mostly debated issues is to change students' behavior with the help of social sciences education. Developing and chancing of individual' s informational, sensory and behavioral features in the desired way are a part of education, specifially social sciences education. Every society wants to train its members in the way of own purposes. In other words, every society must educate its members regarding to its social structure, social aims and existing hidden power.

The activities in an individual' s education must be perfoermed in a manner that not disturbing the social order and suitable for chancing dynamics of social structure. To meet needs of individual and society according to social dynamics and conditions, social sciences education performs the task of developing man power with the help of social sciences courses.

The main goal of the social sciences course which is taught formerly in the fourth and fifth classes, recently sixth and seventh classes of the primary education is to develop students as good citizens and to socialize them by providing significant social skills. Therefore, social sciences course has an important role in the process of primary education. Students who are preparing with the help of education given by social sciences course obtain more healty thinking ability.

Individuals who will perform an active role in every position of the society will also try to improve the social dynamics such as population, family, politics, economy and education. Determining and applying of national education policy make

these dynamics harmonious within themselves. The quality of the social sciences education is related directly to Social Sciences Education Program. This program takes a big part of the education program is formed by systematically designing certain information categories. Education programs play an important role in application of national education policy. The main of the education programs has been determined to educate individuals who constitute the society in the direction of national interests. In direction of this main goal, it is tried to achieve desired targets such as development, socio-politic values, income distribution and unemployment.

It is a significant requirement that these programs should be adapted to continuously changing and developing social conditions and should meet the needs and expectations of individuals. For this reason, developing of existing programs in a continuous manner depending upon the research activities in a mandatory task. In a developing and changing society, the role of social sciences education for the social dynamics has been understood more recently.

ŞEKİLLER

Şekil 1.1. Sosyal Bilgilerin Kapsamı.....	8
--	----------

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VII
ŞEKİLLER.....	IX
TEZ HAKKINDA.....	X

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLER İÇERİSİNDE SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİNİN YERİ

1.1. Sosyal Bilgilerin Tarihsel Gelişimi	3
1.1.1. Sosyal Bilimler İçerisinde Sosyal Bilgilerin Yeri.....	4
1.1.2. Sosyal Bilgiler Programı	8
1.1.2.1. Sosyal Bilgiler Programının Amaçları	9
1.1.2.2. Sosyal Bilgiler Program İçeriği	13
1.1.2.3. Sosyal Bilgiler Programında Öğrenme- Öğretme Süreçleri	16
1.1.2.4. Sosyal Bilgiler Programının Değerlendirilmesi	24
1.1.3. Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bilgiler Öğretiminin Gelişimi	27
1.2. Sosyal Bilgiler Ders Programında Yer Alan Önemli Kavramlar	33

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE' NİN TOPLUMSAL YAPISI VE BU YAPİYİ ETKİLEYEN DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ

2.1. Toplum Tanımları ve Çeşitleri.....	36
2.1.1. Geleneksel Toplum (Folk Society).....	38
2.1.2. Kent Toplumu	40
2.1.2.1. Kent	42
2.1.2.2. Kentleşme	45
2.1.2.3. Kentleşme.....	47

2.2. Toplumsal Yapıyı Oluşturan Dinamikler	49
2.2.1. Toplumsal Yapı	49
2.2.2. Türkiye’de Toplumsal Yapıyı Oluşturan Dinamikler.....	51
2.2.2.1. Nüfus.....	51
2.2.2.2. Aile.....	53
2.2.2.3. Din.....	57
2.2.2.4. Siyaset.....	59
2.2.2.5. Ekonomi.....	60
2.2.2.6. Eğitim.....	62
2.2.3. Türkiye’nin Toplumsal Yapı Özellikleri	63
2.2.4. Toplumsal Yapımızın Bugünkü Durumu.....	66
2.3. Toplumsal Değişim ve Türkiye’de Toplumsal Değişme.....	74
2.3.1. Toplumsal Değişme Boyutları.....	74
2.3.1.1. Toplumda Neler Değişir ?.....	74
2.3.1.2. Değişmelerin Sınıflandırılması.....	75
2.3.1.3. Değişme ve Gelişme.....	76
2.3.1.4. Değişmenin Koşulları.....	77
2.3.1.5. Toplumsal Değişme Etmeleri.....	78
2.3.2. Türkiye’de Toplumsal Değişme.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUM DİNAMİKLERİ İÇERİSİNDE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNİN YERİ, ÖNEMİ VE ETKİLERİ

3.1. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Nüfus İlişkisi	83
3.2. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Din İlişkisi	84
3.3. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Siyaset İlişkisi	86
3.4. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Ekonomi İlişkisi	88
3.5. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Aile İlişkisi	89
3.6. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Eğitim İlişkisi	91
3.6.1. Eğitim ve Ulusal Kalkınma	91

3.6.2.Eğitimin Ekonomik Değeri	93
3.6.3.Eğitim ve Gelir Dağılımı	94
3.6.4.Eğitimın Sosyo-Politik Değeri	95
3.6.5.Eğitim ve İşsizlik	98
3.7. Değerlendirme	99
SONUÇ	102
KAYNAKÇA	107
DİZİN	113

TEZ HAKKINDA

a. Problem

Sosyal Bilgiler öğretimi toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle ve gruplar arası ilişkilerinin düzenlenmesinde, yaşam kalitesinin yükseltilmesinde, ülkesine ve milletine bağlı vatansever nesillerin yetiştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye' de Sosyal Bilgiler Eğitimi dersinin eğitim programında yer almasıyla birlikte, topluma yansımaları, geçirdiği gelişim ve değişim evreleri de göz önünde bulundurularak ne yönde ve ne şekilde gerçekleşmesi mümkün olmuştur. Sosyal Bilgiler Eğitimi toplumu şekillendirmede ne denli etkili olmaktadır.

b. Araştırmanın Amacı

İlköğretim müfredat programında yer alan Sosyal Bilgiler Eğitimi dersinin içeriğindeki gelişim ve değişim evrelerinin, Türk toplum yapısını oluşturan dinamiklere etkisinin ne yönde ve ne şekilde gerçekleştiğini ayrıca toplumu nasıl biçimlendirdiğini incelemek ve saptamaktır.

c. Araştırmada Hipotez

Sosyal Bilgiler Eğitimi, toplumun karmaşık ve kaotik bir hal alması ve dolayısıyla anominin artmasıyla eğitim kurumlarında yer almıştır. Böylece yetiştirilecek nesiller toplumsal yapıda yer alan dinamikleri sağlıklı bir biçimde yerleştirmesi ve devamlılığını sağlaması hedeflenmektedir.

Okulların ders programlarında yer aldığı ilk tarihten bu yana Sosyal Bilgiler eğitimi kendi bünyesinde doğal halde bulunan sürekli gelişim ve değişim özelliğinden dolayı içerik ve yöntem değişikliklerini de bünyesinde gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla toplum dinamiklerine de yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Bu dinamikler toplumun sosyal, siyasal ve ekonomik yönden gelişiminin temel unsurlarıdır. Bu bağlamda araştırmamızın genel hipotezini "Sosyal Bilgiler öğretimi geçirdiği muhteva

değişimiyle birlikte Türk toplumunu oluşturan dinamiklerin, dolayısıyla toplumun biçimlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır".

Sosyal Bilgiler eğitimi bireyi içinde yaşadığı toplumun norm ve kurallarına bağlı, vatansever fertler olarak yetiştirmeyi hedeflemektedir. Böylece fertlerin önemli sosyal beceriler kazanması ve toplumsallaşması sağlanmaktadır. Sosyal Bilgiler eğitimi aynı zamanda toplumsal yapıyı oluşturan değişim dinamikleriyle de yakından ilişkilidir. Toplum meydana getiren bireylerin tamamı bu dinamiklerin içerisinde yer almakta ve toplumun gelişme ve ilerlemesine katkıda bulunmaktadır.

Bu bağlamda temel hipotezimizin yanında bir takım alt hipotezler oluşturuldu:

- Sosyal Bilgiler eğitimi bir ihtiyaçtan doğmuştur.
- Eğitim bireyin gelişmesinde Sosyal Bilgiler eğitimi ise toplumun ilerleme ve gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır.
- Sosyal Bilgiler eğitimi programı toplumun yapısı göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır.
- Sosyal Bilgiler eğitiminin amacı toplumu ve toplumu oluşturan bireyleri toplumsal norm ve kurallar doğrultusunda yetiştirmektir.
- Toplum dinamikleri toplumun şekillenmesinde ve devamlılığını sağlayan temel yapı taşlarıdır.
- Toplumsal değişim ve gelişme gerçekleşeceği toplumun özelliklerine göre çok boyutluluk göstermektedir.

d. Araştırmanın Önemi

Toplum kendisinden beklenen toplumsal yapıya uygun insan gücü yetiştirme görevini Sosyal Bilgiler dersiyle yerine getirmeye çalışmaktadır. Sosyal Bilgiler eğitimi bireyi içinde yaşadığı toplumun norm ve kurallarına bağlı, vatansever fertler olarak yetiştirmeyi hedeflemektedir. Böylece fertlerin önemli sosyal beceriler

kazanması ve toplumsallaşması sağlanmaktadır. Sosyal Bilgiler eğitimi aynı zamanda toplumsal yapıyı oluşturan değişim dinamikleriyle de yakından ilişkilidir. Toplumu meydana getiren bireylerin tamamı bu dinamiklerin içerisinde yer almakta ve toplumun gelişme ve ilerlemesine katkıda bulunmaktadır.

Sosyal Bilgiler eğitimi almış bireyler toplumsal dinamiklerin pozitif yönde değişimini sağlamaktadır. Çağdaş eğitim ve öğretim ilkeleri doğrultusunda görev yapan eğitimciler bu değişimin oluşumunda çok önemli görevler üstlenmektedirler.

e. Araştırmanın Sınırlılıkları

"İlköğretimde Sosyal Bilgiler Eğitiminin Geçirdiği Muhteva Değişimi ve Bunun Türk Toplum Yapısındaki Değişim Dinamikleri İçerisindeki Yeri" adlı bu çalışmada, Sosyal Bilgiler eğitiminin;

- Oluşumu ve yapısı
- Geçmişten bugüne içerik değişimi
- Öğrenme-Öğretme süreci ve biçimi
- Toplumu şekillendirmede üstlendiği rol ve dolayısıyla önemi
- Türk toplum dinamiklerine (Nüfus, Din, Aile, Siyaset, Ekonomi, Eğitim) etkisiyle sınırlıdır.

f. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Sosyal Bilgiler eğitiminin toplumun ve toplum dinamiklerinin gelişme ve ilerlemesine sağladığı etkiler incelendi. Araştırma tarama modelindedir. Konu ile ilgili veriler kaynakların taranması sonucu elde edilmiş olup; araştırma Sosyal Bilgiler Eğitiminin başlangıç ve gelişim aşamalarını, amaçlarını, etkilerini ve Türk toplum yapısını oluşturan dinamiklerin değişim ve gelişim sürecine dolayısıyla topluma olan yansımalarını saptanmaya çalışılacaktır. Elde edilen bulgular çalışmada belirtilen hususlar doğrultusunda incelenerek yorumlanacaktır.

TEZ METNİ

GİRİŞ

Her toplumun kendisini oluşturan bireylerden beklentileri vardır. Hızlı bir gelişme içinde olan Türk toplumunun da bireylerden beklentileri son yıllarda değişmekte ve artmaktadır. Bireylerin bu beklentilere yanıt verebilmeleri için bazı süreçlerden geçmeleri gerekmekte, bu süreçler yolu ile hem bireylerin hem de toplumun gereksinimleri karşılanmaktadır. Günümüzde bireylerin en önemli gereksinimlerinden biri eğitim, toplumun iyi eğitim görmüş, nitelikli insan gücüdür.

Eğitimin en başta gelen görevleri toplumun kültürel mirasını genç kuşaklara aktarmak, bireylere toplum değerleri ve toplum yaşamında üstlenecekleri rolleri öğretmek, bireylerde akılcı düşünce alışkanlıkları kazandırmak, akılcı düşünüş yollarını göstererek bireylerin doğal ve toplumsal bilimsel ilkeler doğrultusunda değerlendirmelerini olanaklı kılmaktadır. Eğitimin bu görevlerini Sosyal Bilgiler öğretimi desteklemekte ve büyük ölçüde eğitim sürecine katkıda bulunmaktadır.

Çağdaş, demokratik ve özgürlükçü bir toplumda eğitim ve öğretim uygulamalarının, hem bireylerin gelişmesine hem de toplumun kalkınmasına ve kültürel gelişmesine yönelik olması temel özelliğidir. Çağdaş bilime ve insan haklarına dayalı, özgürlükçü, demokrat, laik ve ulusal kültür birikiminden kaynaklanarak evrensele ulaşan eğitim ve öğretim uygulamalarında Sosyal Bilgiler öğretimi önemli ve belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle öğrencilere asgari genel kültür vererek onlara kişi ve toplum sorunlarını tanıtmak ve bu sorunlara çözüm yolları arama, yurdun ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunma gücü kazandırmayı amaçlayan Sosyal Bilgiler dersinin işlevleri yaşamsal önem taşımaktadır¹. Sosyal Bilgiler öğretiminin merkezinde, bireyin gereksinimleri yer almaktadır. Sosyal Bilgiler dersi ile öğrenciler vatandaşlık hak ve sorumluluklarını anlar, birey olarak toplum içindeki yerlerini kavrarlar.

---

¹ TED. Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 1987, s.2

Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersi ilköğretim okullarında temel ve önemli derslerden biri olarak değerlendirilmektedir². Sosyal Bilgiler eğitimi özellikle aile içerisinde başlar. Ebeveynlerin çocuklarına hangi davranış modelinde davranıp hangilerinden kaçınmaları gerektiği önceleri toplumsal değer ve normlar halinde nesilden nesile aktarılmıştır. Zamanla bir bilim dalı haline gelerek yazılı kurallar ve normlar olarak belirlenmiştir. Nerede ve ne zaman başladığı kesin olarak bilinmeyen Sosyal Bilgiler Eğitimi bütün toplumlarda kendi geleneksel yapı ve özelliklerine göre biçimlenmiş ve yaşatılmıştır. Bu geleneklere bağlı yapı (normlar, özellikler, modeller, vb.) toplum dinamiklerine yön vermiştir. Çünkü toplumun hayat şartlarına, yaşam tarzına, geleneklere, kendini gerçekleştirme ifade etme biçimlerine uygun olmayan hatta dışarıdan enjekte edilmeye çalışılan dinamikler o toplumun geleceğini ipotek altına almakta ve çöküşü başlatmaktadır. Sosyal Bilgiler Eğitimi, toplumun karmaşık ve kaotik bir hal alması ve dolayısıyla anominin artmasıyla eğitim kurumlarında yer almıştır. Böylece yetiştirilecek nesiller toplumsal yapıda yer alan dinamikleri sağlıklı bir biçimde yerleştirmesi ve devamlılığını sağlaması hedeflenmektedir. Türkiye'de Sosyal Bilgiler Eğitiminin bir ders olarak okullarda yer almasıyla birlikte toplumsal yapıda değişim sürecinin başladığı ve giderek hız kazandığı saptanmıştır. Sosyal Bilgiler Eğitimiyle topluma karşı sorumluluklarının farkında olan bireylerin yetiştirilmesi toplumsal yapı açısından çok önemlidir.

Toplumunu oluşturan temel yapı taşı olan bireylerin karşılıklı ve gruplar arası etkileşimleri, ilişkileri sağlam ve etkili bir Sosyal Bilgiler Eğitimi yoluyla sağlıklı bir zemine oturabilmekte ve toplumsal dinamiklerin de gereği gibi işletilmesi ve yaşatılmasını sağlamaktadır. Okulların ders programlarında yer aldığı ilk tarihten bu yana Sosyal Bilgiler eğitimi kendi bünyesinde doğal halde bulunan sürekli gelişim ve değişim özelliğinden dolayı içerik ve yöntem değişikliklerini de bünyesinde gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla toplum dinamiklerine de yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Bu dinamikler toplumun sosyal, siyasal ve ekonomik yönden gelişiminin temel unsurlarıdır.

---

2 Tom SAVAGE ve David G. ARMSTRONG, *Effective Teaching in Elementary Social Studies* Newyork, Macmillan Company 1987, s.4

BİRİNCİ BÖLÜM
SOSYAL BİLİMLER İÇERİSİNDE
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİNİN YERİ

1.1. Sosyal Bilgilerin Tarihsel Gelişimi

Sosyal Bilgiler, eğitim kurumlarına bir konu alanı ya da ders olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde yirminci yüzyılın başında, sosyal yaşantıların karmaşıklaşması, toplumsal değişimin ve çatışmaların artmasıyla birlikte girmiştir. Sosyal Bilgilerin bir konu alanı olarak eğitim programına girmesi, ilerlemecilik akımının "demokratik toplum için vatandaş yetiştirme" görüşünün etkisiyle gerçekleşmiştir. 30'lu ve 40'lı yıllarda yeniden kurmacılık ve çocuk merkezli yaklaşımı benimseyen eğitimciler de sosyal bilgiler programının gerçekleşmesi için çaba göstermişlerdir. Ancak 1940'lı ve 50'li yıllarda Sosyal Bilgiler programları büyük ölçüde tarih ve Coğrafya ağırlıklı olarak uygulanmıştır.

1960'lı yılların başından 1970'li yılların ortasına kadar Sosyal Bilgiler dersine ağır eleştiriler gelmiş ve "Yeni Sosyal Bilgiler" adı altında reform hareketi başlatılmıştır. Bu hareketin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Bruner'in buluş yoluyla öğrenme kuramının çok önemli katkısı olmuştur. Bu hareketle Sosyal Bilgiler dersinde Tarih ve Coğrafya bilgilerinin ağırlığı azaltılmış; Sosyoloji, Antropoloji, Ekonomi, Siyaset Bilimi ve Sosyal Psikolojiye ağırlık verilmiştir. Sosyal Bilimler alanındaki kavram ve yöntemler dayalı disiplinler arası bir yapı benimsenmiştir.

Geleneksel tümden gelim ve anlatım öğretim yönteminin yerini, tüme varım ve araştırma yöntemi almıştır. Öğrenciler bilgilerin pasif alıcısı olmaktan çıkartılarak, bilgileri aktif olarak elde eden, kritik düşünme becerisine sahip bireyler olarak yetiştirilmek istenmiştir. "Yeni Sosyal Bilgiler" programına uygun bir çok eğitim materyali geliştirilmesi ve yaklaşımı tanıtan bir çok kitap yazılmasına karşın, bu yaklaşım 1970'li yılların sonlarına doğru çekiciliğini yitirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde Ulusal Bilim Vakfı tarafından yapılan araştırmalar "Yeni Sosyal Bilgiler" uygulamasının başarısız olduğunu göstermiştir. Bunun üzerine 1980'li yıllarda "temele dönme" hareketiyle birlikte Sosyal Bilgiler öğretiminde yine geleneksel yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır.

Kuşkusuz Amerika Birleşik Devletleri'nde başlatılan, Sosyal Bilgiler alanındaki gelişmeler diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Ülkemizde ilkokul programında yer alan tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi dersleri 1962 ilkokul programı taslağında "Toplum ve Ülke İncelemeleri" adı altında birleştirilmiştir.1968 programında ise bu ders Sosyal Bilgiler adını almıştır.

1968 Programı hazırlanırken "Yeni Sosyal Bilgiler" hareketinden etkilenildiğini söylemek mümkündür. Programda bu yaklaşımın izleri görülmektedir. Ancak ülkemizde bu hareketi destekleyecek öğretim materyallerinin olmaması ve öğretmenlerin bu konuda yeterli bilgiye sahip olmamaları, geleneksel yaklaşımın devam etmesine neden olmuştur. Günümüzde Sosyal Bilgiler halen Tarih, Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi konularının bir toplamı olarak algılanmaktadır³.

1.1.1. Sosyal Bilimler İçinde Sosyal Bilgilerin Yeri

Sürekli bir değişim içinde olan, çeşitli ve karmaşık sorunlarla karşı karşıya bulunan insanların ve toplumların yaşamında Sosyal Bilimlerin önemli bir yeri vardır. Kişilerin gereksinimleri ile toplumun beklentileri arasındaki dengeyi sağlamada insanlara gerekli bilgi, beceri ve tutumları kazandırma açısından Sosyal Bilimlere önemli sorumluluklar düşmektedir⁴. Sosyal Bilimler, genelde toplumdaki insan davranışlarıyla ilgilenen disiplinleri içerir. Temel amaç bilginin geliştirilmesidir ve Sosyal Bilimler genellikle sosyal yaşayış, insan ilişkileri, sosyal kurumlar, insan davranışlarını etkileyen değişmelerin neden ve sonuçlarının saptanması, araştırılması, anlaşılması ve yorumlanması gibi konular üzerinde durmaktadır⁵. Sosyal Bilimler, uygarlık tarihinin en eski düşünce ürünü olan bilgi alanı olarak insanoğlunun düzenli düşünmesi, mantık ilkelerine uyması, sorunlarına kişisel duygusal ve inanç etkisinden arınık olarak yaklaşımında önemli bir işleve sahiptir. Sosyal Bilimlerin görevi, insanın evrende ve

³ Münire ERDEN, *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, İstanbul, Alkım Yayınevi, 1998, s.6

⁴ Fersun PAYKOÇ, *Tarih Öğretimi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Tarih Lisans Tamamlama Programı, 1991, s.2

⁵ Gürhan CAN , Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER , *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir. No:581, 1998, s.3

toplumdaki yerini bulmasına ışık tutmak ve bu konuda bütünlük oluşturan öğelerin dokusunu açıklamaktır⁶.

Bilimlerin otaya çıkışından gelişip ilerlemelerine kadar geçen oluşum süreci, değişik yaklaşım kuramlarına neden olmuştur. İnsanın fiziki çevresiyle ilişkileri, fizik çevrenin gizlerine yönelik merakı, doğa bilimlerine uzanan ilk gerekçe kabul edilirken, sosyal sorunları karşılama ve çözme arzusunun da Sosyal Bilimlerin başlangıcı sayılmaktadır⁷. Sosyal Bilimler, insanın insanla ve insanın çevresi ile olan ilişkilerini inceleyen disiplinler topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle her Sosyal Bilim disiplini insan yaşamının değişik bir yönünü incelemektedir⁸. Alandaki araştırmaların belirttiği gibi, Türkiye'nin Toplum ve İnsan Bilimlerinde de ilerlemeye, yeniliğe ve gelişmeye gereksinimi vardır. Bilimin çeşitli dallarındaki gelişmelerin birbirinden bağımsız olmaması nedeni ile Sosyal Bilimlerde de bir bilim politikası oluşturmak ve bu alanda düzeyi yükseltmek zorunludur⁹. Bir çok ülkede, özellikle gelişmesini tamamlamış ülkelerde, eğitim uygulamalarında Sosyal Bilimlerle ilgili gelişmelere gerekli yer ve önemi vermekteki ihmalin sonucu olarak, acil ve kritik görünen konular küçümşenmiştir.

Genellikle toplumdaki etkili kurumlar ve kişiler, liderler ve eğitim sorumluları Sosyal Bilimlerin toplumun karşılaştığı çatışmalar, savaş-barış, bireysel ve toplumsal refah ile mutluluk özelemler, toplumsal kalkınma ve işsizlik gibi konu ve durumların açıklanmasındaki rolünü ve ilişkisini gömemezlikten gelmişlerdir¹⁰. Ancak, gerek dünyanın çeşitli ülkelerinde, gerekse Türkiye'de Sosyal Bilimlerin giderek büyük gelişme göstermesi, bu bilimlerin kapsadığı alanların insan yaşamındaki değerlerin ne denli önem kazandığı konusunda dikkat çekici bir gösterge olmuştur¹¹. 1993 yılında Türkiye Bilimler Akademisi'nin kurulması ve kuruluşun özellikle Sosyal Bilimler alanında ki çalışmaları desteklenmesi sonucu, Türkiye'de bu alandaki çalışmalarda bir

⁶ Cevat ALKAN , *Eğitim Ortamları*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1991, s.104. (Sözer, 1998, s.110'daki alıntı).

⁷ İsmail DOĞAN, *Bilim Politikası ve Sosyal Bilimler*, Ankara, Eğitim ve Bilim Yayınları, Eylül 1985, s.39

⁸ Şefik UYSAL , *Sosyal Bilimler Öğretimi: Üniversite Lisans Seviyesine İlişkin Sorunları*, Ankara , Ankara Üniversitesi Yayınları No:37, 1974, s.30

⁹ Cevat ALKAN, a.g.e. s.110'dan alıntı

¹⁰ TED, a.g.e. s.4

¹¹ Ersan SÖZER, *Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilimlerin Öğretimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi yayını, 1998, s.5

artış gözlenmektedir. Türkiye, Social Sciences Citation Index'te (SSCI) dizinlenen Sosyal Bilimler konulu yayın sayısı 1996 yılında önemli bir artış kaydederek dünya sıralamasında 34. sıraya yükselmiştir. Türkiye adresli Sosyal Bilimler yayın sayısı 1996'da bir önceki yıla oranla %36 artış kaydetmiştir. Bu artış hızı Singapur, Güney Kore ve Çin'in artış hızına eşittir¹². Çeşitli kaynaklarda, Sosyal Bilimlerin değişik tanımları yapılmaktadır. Bunların yanısıra değişik bölümlere de dikkat çekilmektedir. Uluslar arası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Antropoloji, Ekonomi, Coğrafya, hukuk, Politik Bilimler, Psikiyatri, Psikoloji, Sosyoloji, İstatistik ve Tarih gibi alanları Sosyal Bilimlere dahil ederken, Amerikan Bilim Kuruluşu (NSF) bunlara Eğitim, Nüfus, Dil ve Sağlık alanlarını eklemektedir. Bu bölümlerde, İstatistik ve Psikiyatriye Sosyal Bilimler içinde yer verilmektedir.

Bilgi Sosyolojisi açısından yapılan bir bölümlenme de ise bilimler, İnsan Bilimleri, Doğa Bilimleri ve Matematiksel Bilimler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İnsan Bilimleri de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır; "Bireysel" ve "Toplumsal" olmak üzere. Eğitim toplumsal Bilimlere dahil edilmektedir. Sosyal Bilimlerin kapsadığı bu disiplinler topluluğuna ya da alanlara ilişkin bölümlenmeler, Phenix'in belirttiği gibi kullanılacak amaca göre yapılmaktadır¹³.

Kimi zaman Sosyal Bilimler ile Sosyal Bilgilerin eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmekle birlikte bunların iki ayrı kavram olduğunu kabul etmek gerekir. Aralarındaki en önemli fark, Sosyal Bilimlerin bilimsel anlamda insanın insanla ve çevresiyle etkileşimini incelemesine karşılık, Sosyal Bilgilerin insanın toplum olarak yaşayışını, davranışını, temel gereksinimlerini, bunların karşılama biçimlerini, giderilmesi için yapılan çalışmaları ve ilgili kurumları ele almasıdır. Sosyal Bilgiler, Sosyal Bilimlerin bulgu ve ayrıştırılmalarının, bir toplumda yaşayan insanlar için gerekli olan temel ve ortak öğelerini kapsamaktadır¹⁴. Sosyal Bilimler bilginin yapısını ele alıp inceleyen bir kavramdır. Sosyal Bilgiler ise program yapısını ilgilendirmektedir. Birincisi

¹² Yaşar TONTA ve Mustafa İLHAN, Sosyal Bilimlerde Türkiye'nin Dünyada ki Yeri, Türk Psikoloji Dergisi, 1997, s. 67-7

¹³ M. Ali KISAKÜREK, Sosyal Bilimlerde Lisans Program Modelleri ve Programların Disipliner analizi, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi yayınları No: 100, 1981, s.2

¹⁴ M. Ali KISAKÜREK, a.g.e., s.5

bir bilgi kategorisidir, ikincisi ise bir program kategorisidir. Sosyal Bilimler insan oğlunun sosyal ilişkilerini konu edinen bilgi kategorilerinden oluşur. Sosyal Bilimler içine Sosyoloji, Antropoloji, Tarih, siyaset Bilimleri, Ekonomi vs. alanlar girer. Sosyal Bilgilerde ise Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi önemli yer tutar¹⁵.

Genel olarak Sosyal Bilgilere, Sosyal Bilimlerin öğretim için seçilmiş ve değişmediği kabul edilen bölümleri olarak bakılmakta ve 11-15 yaşları arasında ki öğrencilerin programlarında yer verilmektedir. Sosyal Bilimler ise genel olarak akademik biçimde ve ileri düzeyde bilim disiplini anlayışında, insan ilişkilerini incelemektedir. Bir başka deyişle Sosyal Bilimler, araştırma, deney, buluş ve benzeri bilimsel etkinlikleri içermekte, insan, toplum ve onların değerleri, çevreleri ile olan ilişkileri ile ilgilenmekte ve bu konudaki bilgiyi artırmaya ve genişletmeye çalışmaktadır. Sosyal Bilgiler ise okul programlarında Sosyal Bilimlerin yöntemlerini, içeriğini ve bulgularını oldukça basit bir düzeyde ele almakta, bireyin toplumda yaşayış ve davranışları, temel gereksinimleri ve bunları gidermek için yaptıklarını, oluşturulan kuruluşları ve değerleri gibi konuları işlemektedir¹⁶. Batılı kimi bilim adamlarının değerlendirmelerine göre ise Sosyal Bilimlerin, öğretim için seçilmiş olan ve değişmeyen bölümü 'Sosyal Bilgiler' oluşturmaktadır¹⁷.

Münire Erden' e göre; Sosyal Bilgiler, ilköğretim yıllarında sorumlu ve iyi vatandaş yetiştirmek amacıyla, Sosyal Bilimler disiplinlilerinden seçilmiş bilgiler dayalı olarak öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanı olarak tanımlanabilir¹⁸. Sosyal Bilgiler toplumsal gerçekle kanıtlamaya dayalı bağ kurma süreci ve bunun sonunda elde edilen direk bilgiler tanımlanmaktadır.

Toplumsal gerçek denildiğinde toplumsal yaşamı düzenleyen her türlü etkinlik akla gelebilir. İnsanı yaşamında kullandığı ve zorunlu olan, onun daha kolay,

¹⁵ Fatma VARIŞ , *Eğitimde Program Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1969, s.131

¹⁶ TED, a.g.e., s.2

¹⁷ Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER , a.g.e., s.3

¹⁸ Münire ERDEN, *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, İstanbul, Alkım Yayınevi,1998, s.8 ¹⁸ Veysel SÖNMEZ, *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara, Pagem Yayınları, 1994, s.8

mutlu ve rahat yaşamasın, kendini gizil güçleri doğrultusunda geliştirip gerçekleştirmesini sağlayan tüm toplumsal olgular ve ilişkiler bu kavramı kapsamı içine girebilir. Sosyal Bilgiler bir bakıma tüm Sosyal Bilimlerin kesiştiği bir alan olarak düşünülebilir¹⁹.

Sosyal Bilimlerin büyük ölçüde ortak ve birbirlerini tamamlayıcı yönleri sahip bulunması, disiplinler arası yaklaşımı desteklemekte, ayrıca bunu gerekli kılmaktadır. Sosyal Bilgiler dersi de, böyle bir yaklaşıma olanak tanırken temel kültür öğelerini, birçok alandaki çalışmalardan sağlanan bulgulardan, disiplinler arası bir yaklaşımla alıp yoğurmakta; ilköğretim düzeyine ve kendi yapısına, kendi doğasına uygun bir anlayışla varlığını bütünleştiren bir ders olarak programdaki yerini almaktadır. Sosyal Bilimlerin kapsadığı alanlar aşağıdaki şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1.1. Sosyal Bilgilerin Kapsamı

Gürhan CAN, Şefik YAŞAR, Ersan SÖZER, *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Eskişehir, Açıköğretim Yayınları, 1998, s.7

1.1.2. Sosyal Bilgiler Programı

Çağdaş program anlayışına göre bir eğitim programı bir amaç, içerik, öğretme-öğrenme süreçleri ve değerlendirme öğelerinden oluşmakta, eğitim programlarının geliştirilmesinde de bu öğeler arasındaki ilişkiler araştırılmaktadır. Program geliştirme, çok yönlü ve dinamik bir süreç olup, öğelerin birinde meydana gelen

¹⁹ Veysel SÖNMEZ, *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara, Pagem Yayınları, 1994, s.8

değişiklik tüm programı etkilediğinden Sosyal Bilgiler Programının amaç, içerik, öğrenme-öğretme süreçleri ve değerlendirme öğelerinin incelenmesi gerekmektedir.

Türk Milli Eğitim Sisteminde de Sosyal Bilgiler ders programlarının geliştirilmesi gereği kronik bir gereksinim olarak görülmektedir. Bu gereksinim yalnızca ana-baba tarafından değil, aynı zamanda yetkili ve sorumlu kişilerce de sürekli dile getirilmekte, sorun bazen var olan programlar değiştirilerek, bazen de iyi niyetli konu uzmanlarından oluşan komisyonlara gönderilerek çözümlenmeye çalışılmaktadır²⁰. Program geliştirme etkinlikleri ilköğretim basamağında daha çok pedagojik bir çaba, ortaöğretimde konu uzmanı öğretmenlerinin tartışmaları şeklinde görülmüş ve her iki durumda da amaçlar teorik kalmış programın içerik, yöntem ve değerlendirme öğeleri arasında ilişki kurulamamıştır. Oysa eğitim programı programında bütünlük esastır. Eğitim programı parça parça disiplinler halinde ele almak program bütünlüğünü bozar. Milli Eğitimin programlarda karşılaştığı en büyük güçlük bu parça bohçası anlayışından gelmektedir²¹.

1.1.2.1. Sosyal Bilgiler Programının Amaçları

Eğitim programı, program öğeleri olan amaç, içerik, öğretme-öğrenme süreci ve değerlendirme boyutları arasında ki dinamik ilişkiler bütünüdür. Bir eğitim programının temel öğelerinden birincisi olan amaç boyutunda "bireyleri niçin eğitiyoruz?" sorusuna yanıt aranmaktadır²².

İlköğretimdeki, Sosyal Bilgiler dersi öğrenciyi toplumsal yaşama hazırlamayı amaçlamaktadır. Sosyal Bilgiler dersinin en önemli amaçlarından biri öğrenciyi "toplumsal kişilik kazandırmaktır". Toplumsal kişiliğin en önemli özelliği iyi bir yurttaş olmaktır. Burada iyi yurttaş olmaktan amaç, kişinin ödev ve sorumluluklarını bilmesi, çevresine ve çevresindeki olaylara karşı bilinçli olmasıdır. Sosyal Bilgiler dersi, çocuğun içinde bulunduğu toplumsal yaşamla çok yakından ilgilidir. Bu nedenle, çocuk özellikle

²⁰ Fatma VARIŞ, Program Geliştirmede Metodolojik Sorunlar, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi;18, 1985, s.65

²¹ Fatma VARIŞ, a.g.e., s.23

²² Özcan DEMİREL, Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program geliştirme, USEM Yayınları, 1997, s.23

içinde bulunduğu toplumsal yaşamı bu derste, geçmişi, bugünü ve geleceği ile ilgili konuları bu derste yakından tanıyacaktır. Sosyal Bilgiler dersi, ayrıca demokrasi ya da Cumhuriyet ülkülerini benimsettiği, toplumsal yaşamın, dünü, bugünü, yarını arasındaki ilişkiyi gösterdiği oranda amacına ulaşmış sayılır²³. Sosyal Bilgiler dersi, bireyin kendisine ve ailesine, çevresindeki diğer insanlara, yasalara ya da devlete karşı ödev ve sorumluluklarının ne olduğunu ve özellikle toplumsal çevresine etkin bir biçimde nasıl bir uyum sağlayacağını öğretir.

Sosyal Bilgiler, öğrenciler içinde yaşadıkları yurt ve dünyayı, buralarda yaşayanları tanıtarak, onlar hakkındaki anlayışlarını genişletmek amacıyla toplumsal görüşlerin gelişmesini sağlamaktır. Demokratik yaşamın kıymeti de ancak bu amacın gerçekleşmesiyle anlaşılabilir. Sosyal Bilgiler öğretiminin temel amaçları, kişiler informal gruplar ve kurumlardan oluşan toplumun öğelerini anlama, toplumun öğeleri arasındaki ve kendi içindeki ilişkileri anlama çeşitli formal ve informal ilişkileri yürütme beceri ve yeteneği kazanma olarak sıralanabilir.

Dewey'e göre, Sosyal Bilgiler dersinin amacı, çocuğa, uygarlığı, kültürü ve demokrasiyi tanıtırak sevdirmek ve gençleri etkili bir yurttaş olarak yetiştirmektir²⁴.

M. Ali Kısakürek ise Sosyal Bilgiler dersi ile öğrencilerde gelişecek amaçları dört ayrı grupta açıklamaktadır. Bunlar sırayla şöyledir.

- Sosyal Bilgiler derslerinde çocuğun düşünme yeteneği gelişir.
- Sosyal Bilgiler öğretimiyle çocuğun insanlar arası ilişkileri gelişir, böylece çocuklar işbirliği içinde çalışabilen, açık görüşlü, hoşgörülü, kendine güvenen, yaratıcı bireyler olarak yetişirler.
- Sosyal Bilgiler derslerinde çocuklara temel yurttaşlık hak ve sorumlulukları kavratılır, anayasanın ve öteki yasaların öngördüğü davranış biçimleri benimsetilir.
- Çocuklara ekonomik bir bakış açısı kazandırılır. Toplumun ekonomik işleyişi, ülke kaynaklarının önemi ve korunması, çevreyi koruma, iş ve

²³ Cavit BİNBAŞIOĞLU, *Özel Öğretim Yöntemleri*, Dördüncü Basım, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara, 1981, ss.40-42

²⁴ Cavit BİNBAŞIOĞLU, *a.g.e.*, s.45

meslekleri tanıma, gereksinimleri sıralama gibi özellikleri kazanma Sosyal Bilgiler derslerinde gerçekleştirilmektedir.

Bu maddelerin sırayla uygulanmasıyla Sosyal Bilgiler dersiyle çocuklarda gerçekleştirilecek amaçlar sağlıklı bir şekilde kazandırılacaktır²⁵.

Milli Eğitim bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 02.04.1998 tarihli ve 62 sayılı Kurulu Kararı ile kabul edilen ve Nisan 1998 tarih ve 2487 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlanan "İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı"nda dersin genel amaçları; vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları;

- Toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri,
- Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yetenekleri,
- Ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirme

yönünden olmak üzere dört boyutta dile getirilmiştir. Sosyal Bilgiler dersine ilişkin olarak yeniden hazırlanan bu genel amaçlarda, ilköğretimde daha önce yıllarca uygulanmış olan Sosyal Bilgiler dersi amaçlarına göre, bir takım değişiklikler yapıldığı, amaçların sayıca artırıldığı ve bir ölçüde Tarih- Coğrafya eğitimiyle sınırlandırıldığı söylenebilir²⁶.

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 02.04.1998 gün ve 62 sayılı kararı ile kabul edilen yeni "Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı" na göre **Sosyal Bilgiler Ders Programının Genel Amaçları** ayrıntılı olarak aşağıda görülmektedir²⁷. Öğrenciler Bu Derste:

A. Vatandaşlık Görevleri ve Sorumlulukları Yönünden

- Ailesine, milletine, vatanına, Atatürk inkılap ve ilkelerine bağlı, çalışkan, araştırmacı, özverili, girişimci iyi insan, iyi vatandaş olarak yetişirler.
- Türk milletinin dünya tarihindeki önemi, milletler ailesi içindeki onurlu geçmişini ve yerini insanlığa yaptığı hizmetleri kavrayarak büyük bir milletin evlatları olduklarını anlar. Milletın geleceğe olan güvenlerini artırır ve Türk milletinin ülküsünü gerçekleştirmek için her fedakarlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar.

²⁵ M. Ali KISAKÜREK , **Sosyal Bilgiler Öğretimi**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 97, Eskişehir, 1989, s.8-9

²⁶ Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER, a.g.e., s.22-23

²⁷ **İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı**, Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi. 2487, Ankara , Nisan 1998, s.537-538

- Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu bilir; cumhuriyet rejiminin özelliklerini ve önemini kavrarlar.
- Topluluk halinde yaşamın bir zaruret olduğunu, millet kavramını ve Türk milletinin karakterini kavrar, Türk milletine, Türk bayrağına, Türk askerine ve ordusuna sevgi, saygı ve güven duygularını kuvvetlendirir.
- Türk milletinin zeka ve kabiliyetini, çalışkanlığını, ilim ve sanat severliğini, estetik zevkini, insanlık duygusunun yüceliğini benimseyerek bu üstün özellikleri davranış haline getirirler.
- Millet ve yurt işlerini her şeyin üstünde tutarak milleti ve yurdu için canla başla hizmet etmeyi alışkanlık ve ilke haline getirirler.
- Tarihte milletimize ve insanlığa hizmet etmiş olan Türk büyüklerini tanır; tarihi olaylara yön veren kişilerin yerinde ve zamanında gösterdikleri iletir görüşlülük, yüksek kavrayış, cesaret, fedakarlık, ve kahramanlıklarının tarihin akışını nasıl etkilediğini kavrarlar.
- Toplumunu yönlendiren Mustafa Kemal Atatürk ve diğer Türk büyüklerinin sadece milli değil, evrensel yönlerini de kavrayarak ve takdir ederek; milletimize de düşen insanlık görevleri bulunduğunu görür, insanlığa sevgi, saygı ve hizmet verme bilincine varırlar.
- Türk inkılabının anlamını, ayrı ayrı yönlerden önemini, Türkiye'nin refah ve mutluluğuna yaptığı ve ülkenin geleceğine yapacağı etkiyi kavrar, Türk inkılabının değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır, fedakar birer Türk evladı olarak yetişirler.
- Bugünkü uygarlığın uzun bir geçmişin eseri olduğunu kavrar, Türk milletinin hizmetini payını anlayarak Atatürk'ün direktifleri uyarınca "milli kültürümüzü çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma" yolunda her fedakarlığı göze alabilme bilincini kazanırlar.
- Bugünü daha iyi değerlendirebilmeleri için geçmiş çağlardaki sosyal, ekonomik ve siyasi olayların neden ve sonuçlarını günümüze kıyaslama yaparak düşünme, araştırma ve akıl yürütme yeteneğini geliştirirler.
- Her yerde görev ve sorumluluk alabilecek hale gelir. Aile bütünlüğüne bağlılık kazanır, ailenin refah ve mutluluğu için sorumluluk ve görev duygularını geliştirirler.
- Kanun kavramını benimser, kanunlara ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazanırlar.
- Çevresindeki eski, yeni sanat ve kültür eserlerini, müze ve anıtlar gibi milli değerlerimizi tanır, onları korumak gerektiğini öğrenirler.

B. Topluda İnsanların Birbirleriyle Olan İlişkileri Yönünden

- İnsanların birbirlerine muhtaç olduklarını anlar, grup etkinliklerine katılmanın, başkalarına yardım etmenin önemini takdir eder ve bunu uygulayabilir hale getirir.
- İnsanların karşılıklı hak ve sorumluluklar taşıdıkları ve birbirinin görüş ve inanışlarını, saygı ve hoşgörü ile karşılamaları gerektiğini benimserler.
- Beraber çalışma, sorumluluk alma, yardımlaşma ve karar verme kurallarını uygulamayı öğrenirler.
- Bütün çalışmalarını demokratik yaşamın kurallarına göre düzenlemeyi öğrenirler.
- Aile, okul ve toplum hayatının dayandığı temel ilkeleri ve topluluk halinde yaşamın zorunluluğunu kavrarlar.
- Trafik kurallarına uymayı alışkanlık haline getirirler.

C. Çevreyi, Yurdu ve Dünyayı Tanıma Yetenekleri Yönünden

- Yurdumuzun, dünya üzerindeki yerinin önemini kavrar, ülkemizin kalkınmasında severek sorumluluk alma duygularını geliştirirler.
- Türkiye'nin yakın ve uzak komşu ülkeler ve diğer dünya ülkeleri ile ola ilişkileri hakkında genel bilgi kazanırlar.
- Türklerin yaşadığı diğer ülke ve bölgelerin coğrafi özelliklerini öğrenirler. Türklerin geniş bir alanda yaşayan büyük bir millet olduğunu kavrarlar.

- İnsanların birbiriyle ve doğal çevreleriyle karşılıklı etkilerini, insan topluluklarının yaşama biçimlerini ve geçinme yollarını inceler; yurdun ekonomik kalkınmasında bilgili ve etkili birer vatandaş olarak yetişirler.
- Plan, kroki, harita ve grafik bilgilerini kazanarak onlardan yararlanabilir hale gelirler.
- Çevreyi korumanın günümüz ve gelecek yıllar için önemini kavrarlar.
- Yaşanabilir bir çevrenin temel insan hakkı olduğunu kavrarlar.

D. Ekonomik Yaşama Fikrini ve Yeteneklerini Geliştirmek Yönünden

- Yakın çevrenin ekonomik değerleri ile milli kaynaklarımızı tanır ve bunları korumanın bir ödev olduğunu kavrarlar.
- Kendi eşyasını, okulunu, oku eşya ve araçlarını dikkatli kullanma ve koruma alışkanlığını kazanırlar.
- Tutumlu olma ve planlı çalışma alışkanlığını elde ederler.
- Üretim, tüketim ve dağıtım ile ilgili temel bilgileri öğrenirler.
- İnsan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yollarını inceler ve bunlar arasındaki ekonomik ilişkileri öğrenirler.
- Turizmin anlamını, özellikle yurdumuz için önemini kavrarlar.
- Nüfus artış hızının eğitime ve ekonomiye olan etkisini kavrarlar.

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 1998 yılında, ilk elde taslak olarak uygulanmaya konmuş olan Sosyal Bilgiler Ders Programının, önceki yıllarda belirli bir süre uygulanmış olan ders programına göre daha da geliştirildiği ve günümüz koşulları ile gereksinimlerine uygun duruma getirildiği söylenebilir. Gelecekte de, programla ilgili geliştirme çalışmalarının bir süreç içinde sürmesi kaçınılmazdır. Ancak bu konuda önemli olan, ders programının belirlenen amaçlar doğrultusunda, gerektiği gibi uygulanması ve beklenen yararın en üst düzeyde sağlanmasıdır. Bir başka deyişle, amaçların davranışa dönüşmesi, toplumun en önemli beklentisidir²⁸.

1.1.2.2. Sosyal Bilgiler Program İçeriği

Öğrencilerin davranışlarında değişikliğin gerçekleştirilip amaçlara ulaşmasında içerik önemli bir amaçtır. Bu nedenle program geliştirme sürecinde önce amaç ve davranışlar belirlenir, sonra bu amaç ve davranışların kazandırılmasına yardımcı olacak biçimde içerik düzenlenir.

Programın içerik boyutunda belirlenen amaçlara ulaşmak için "ne öğretilim?" sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda programın içerik boyutu ile

²⁸ Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER, a.g.e., s.19

öğretilecek konuların düzenlenmesi söz konusudur²⁹. Bir içerik, davranışsal amaçlarla tutarlı, çağdaş, bilimsel, sanatsal ve felsefi bilgiyle donanmış, öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyine uygun, somuttan soyuta, basitten karmaşığa, kolaydan zora ve birbirinin ön koşulu, bilenenden bilinmeyene, kendi içinde mantıki bir tutarlılığı olacak biçimde düzenlenmelidir³⁰.

İçerik olguların ve olayların, ezberlenmek üzere, ansiklopedik bir şekilde bir araya getirilmesi değil, yaşama olanlarının anlam taşıyan bölümlerinin aktif bir çabayla düzenlenmesidir³¹.

Sosyal Bilimlerin kapsamına giren konularda bilginin hızla artış göstermesi, Sosyal Bilgiler öğretiminin içeriğinde ve düzenlenmesinde önemli değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Son yıllarda Sosyal Bilgiler öğretiminde özellikle iki tür içeriğin yaygın bir kabul gördüğü anlaşılmaktadır³².

- Kavramlara, genellemeler, yöntem ve tekniklere ağırlık veren içerik,
- Önemli sosyal sorunlara ağırlık veren içerik.

Sosyal Bilgiler dersinin içeriği "yakından uzağa" ilkesine dayalı olarak çocuğun en yakınında bulunan konulardan başlar ve topluma, ulusa ve insanlığa doğru gelişir. Sosyal Bilgiler dersinin içeriği toplumsal nitelikli gerçek olgu ve olaylardır. İçeriğin tümünün hareket noktası, çevrede geçen olaylar ve varlıklardır. Bunlardan birbiri ile ilgili olanlar birleştirilerek bir ünite oluşturulur. Böylece hem işlevsel bir öğretim programı oluşturulmuş olur, hem de çocuğun kişiliğinin bir bütün halinde gelişmesi sağlanır³³.

İlköğretim Sosyal Bilgiler ders içeriği genelde yer, zaman ve toplum olmak üzere üç kavramdan oluşmaktadır. Yer, insanları toplum yapan coğrafya, zaman ise

²⁹ Özcan DEMİREL, a.g.e., s.23

³⁰ Veysel SÖNMEZ, a.g.e., s.68

³¹ Fatma VARIŞ, Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler, Altıncı Baskı, Ankara, Alkım Yayıncılık, 1996, s.114

³² Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER, a.g.e., s.3

³³ Cavit BİNBAŞIOĞLU, a.g.e., s. 48

olaylar demektir. Toplum da, bütün bunların bileşkesini oluşturur. Toplum çocuğun yakın çevresinden başlayarak, çocuğun gelişimi, gereksinimi, ilgileri dikkate alınarak, sistematik şekilde basamak basamak genişleyen bir sosyal dünyadır. Sosyal Bilgiler öğretiminde içeriğin düzenlenmesinde genel olarak göz önüne alınması gereken özellikler şunlardır³⁴.

- İçeriği düzenlenen konunun Sosyal Bilgiler dersi kapsamına girdiği düşünülmesi ve içerik o doğrultuda belirlenmelidir.
- İçeriğin düzenlenmesinde eleştirici boyut ön planda olmalıdır.
- Becerilerin geliştirilmesini ön planda tutan bir içerik seçilmelidir.
- Çevrede kazanılan yaşantılar, içeriğin önemli bir bölümünde yer almalıdır.
- Olgular ve olaylara geniş bir görüş açısıyla bakmaya olanak sağlayan bir içerik oluşturulmalıdır.
- İçerik canlı bir biçimde yer almalı, başka ülkeler ve toplumların durumları ile bakış açıları da dikkate alınmalıdır.
- Öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyi göz önünde tutulmalıdır.

Sosyal Bilgiler öğretiminde içerik düzenlenirken ilk önce içeriğin amaç ve davranışlarla tutarlı olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. İçerik öğrencinin içinde bulunduğu zihinsel ve bedensel gelişimi, olgunluk ve hazır bulunuşluk düzeyi göz önünde bulundurularak onların ilgisini çekecek, gereksinimlerine yanıt verecek biçimde düzenlenmelidir. Öğretmenler de amaçları öğrenciye kazandırmak için içeriği sunarken konular ile yaşam arasında bağlantı kurmaya çalışmalı, güncel olaylarla, yakın çevreden örneklerle içeriği zenginleştirmeye çalışmalıdır.

Sosyal Bilgiler programında, dersin sınıflara göre dağılımı incelendiğinde, dördüncü ve beşinci sınıfta dörder ünitenin yer aldığı görülmektedir. Dördüncü sınıfta Aile, Okul ve Toplum Hayatı; Yakın Çevremiz; İlimiz ve Bölgemizi Tanıyalım; Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu; beşinci sınıfta ise Vatan ve milliyet; Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk? Güzel Yurdumuz Türkiye; İslamiyet'in Doğuşu, Yayılışı ve Türkler

³⁴ Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER, a.g.e., s.63

üniteleri yer almaktadır³⁵. Dördüncü ve beşinci sınıftaki Sosyal Bilgiler dersin üniteleri incelendiğinde ünitelerin, öğrencilerin temel gereksinimleri, bunları karşılama biçimlerini, toplumsal yaşayışı ve davranışları ele aldığı görülmektedir. Ayrıca üniteler çocukların yurttaşlık görev ve sorumluluklarını, yakın çevrelerini, Türkiye'yi, komşu ve öteki ülkeleri tanımaları, insanlarla ilişkileri ve ekonomik yeterlik ile ilgili bilgi, beceri ve tutum geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Sosyal Bilgiler dersinde içeriğin Tarih, Coğrafya, Vatandaşlık, Ekonomi, Psikoloji, Sosyoloji, Antropoloji, Hukuk ve Eğitim alanlarıyla ilişkili olmak üzere çok yönlü bir bütün olarak ele alınması, içeriğin sunulmasında yakından uzağa, somuttan soyuta, basitten karmaşığa doğru bir sıra izlemesi gerekmektedir³⁶.

1.1.2.3. Sosyal Bilgiler Programında Öğretme-Öğrenme Süreçleri

Öğrencilere istenilen davranışların kazandırılmasını sağlayan öğrenme yaşantılarının düzenlenmesi program geliştirme çalışmalarının süreç boyutunda ele alınmaktadır. Öğrencilerde istenilen davranışların gelişebilmesi için yaşantıların etkili bir biçimde düzenlenmesi söz konusudur. Bir başka deyişle, bu yaşantıları düzenlenmesinde belli ölçütlerin olması ve öğrenmelerin nasıl olduğu ile bireye nasıl öğretileceğinin bilinmesi gerekir³⁷. İlköğretim Sosyal Bilgiler öğretimine yönelik etkinliklerde dikkate alınması gereken özelliklerle bu özelliklerden kaynaklanan ilkeler bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanmaktadır.

- Sosyal Bilgiler dersi, çocuktaki algı gelişimine dayanır. Çocuk dış dünyayı bütün olarak algılar. Bu nedenle, ilköğretimin dördüncü ve beşinci sınıflarında "toplu öğretim" esaslarına göre öğretim etkinlikleri düzenlenmelidir³⁸.
- Sosyal Bilgiler dersinde öğrencileri güdülemek kolaydır. Çocuklar sosyal konulara ait kavramları anlayabilecek kadar gelişmiş olduklarından günlük olaylar bu ders için iyi bir girişim noktası olabilir³⁹.

³⁵ M.E.B., a.g.e., ss. 544-545

³⁶ M.E.B., a.g.e., ss. 533-534

³⁷ Özcan DEMİREL, a.g.e., s.129

³⁸ Cavit BİNBAŞIOĞLU, a.g.e., s. 45

³⁹ Cavit BİNBAŞIOĞLU, a.g.e., s. 45

- Sosyal Bilgiler dersi, bir "ezber" dersi olarak değil, bir "uslamlama"dersi olarak görülmelidir. Çocuk, bu ders ile güncel sorunları tanıyarak ve geçmişten yararlanarak, gelecek ile toplumsal sorunlar üzerinde akıl yürütebilecektir⁴⁰.
- Sosyal Bilgiler öğretim programında geçen konuların hareket noktası, çevre olmalıdır. Bu derste "yakından uzağa" ilkesine önem vermek gereklidir⁴¹.
- Sosyal Bilgiler dersinde fırsat öğretiminden yararlanılmalıdır⁴². Okul çevresinde bulunduğu ülke ve dünyada olup bitenlerden ayrı düşünülemez. Her gün karşılaşılan ve duyulan güncel olgu ve olaylar toplum için önemli görülen belirli gün ve haftalarla öğrencilerin yetenek ve ilgilerine uyum eğitsel çalışmalar okulun, özellikle Sosyal Bilgiler öğretiminin amaçlarının gerçekleştirilmesine uygun bir çok olanaklar sunar⁴³.
- Çocukları sosyal becerisinin gelişmesini amaçlayan Sosyal Bilgiler dersinde çocuğun derse etkin katılımının sağlanması için çaba harcanmalıdır. Böylece öğretmenin öğrencilerin davranışlarını değerlendirmesi, onların tutumlarındaki değişimleri gözlemesi de kolaylaşır⁴⁴.
- Öğrenciler arasında ilgi, değer ve tutum gibi duyuşsal özellikler bakımından ayrılıklar olmakla birlikte bu yaş gurubunda gözlenen bazı ortak özelliklerde bulunmaktadır. Bu dönemde öğrenciler bilişsel gelişim açısından somut işlemler dönemindedir. Çocuklar vatan, demokrasi gibi soyut kavramları konuşurken kullanabilmekle birlikte içeriklerini kavramada zorluk çekerler. Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersinde soyut kavramların somut materyaller ve örneklerle desteklenmesi gerekmektedir⁴⁵.

⁴⁰ Cavit BİNBAŞIOĞLU , a.g.e., s. 46

⁴¹ Cavit BİNBAŞIOĞLU , a.g.e., s. 47

⁴² Cavit BİNBAŞIOĞLU , a.g.e., s. 47

⁴³ Abdullah DEMİRTAŞ ve James L. BARTH , İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi : Öğrenci Kılavuzu, Ankara : YÖK/Dünya Bankası Milli Eğitimi geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi, 1997, s.13

⁴⁴ Münire ERDEN, a.g.e., s.68

⁴⁵ Münire ERDEN,a.g.e., s.71

- Pekıştirenler her türlü öğrenme ürünü (bilişsel, duyuşsal, devinimsel) davranışın tekrar ortaya çıkma olasılığını artırır; ancak, sosyal becerilerin öğrettilmesinde pekıştirenlerin ayrı bir önemi vardır⁴⁶.
- Sosyal Bilgiler öğretiminde özellikle sözel bilgilerin öğretiminde "tekrar" önemli bir rol oynar. Kiş i adları, önemli olayların tarihleri, yer isimleri gibi olguların uzun süreli bellekte korunabilmesi için, uygun koşullar altında tekrarlanması gerekmektedir⁴⁷.

Çeşitli konu alanları içinde Sosyal Bilgiler, ilkelerin, özellikle sözel nitelik taşıyan bilginin çoğunlukta bulunduğ u bir konu alanıdır. Konu alanının daha çok sözel nitelik taşıması nedeniyle bu dersin genellikle bir ezber dersi olarak algılandığ ı görölmektedir. Ancak öğretim sırasında öğrenme-öğretme stratejilerinden yararlanılarak ders daha anlamlı duruma getirilebilir.

Çok sayıda öğrenme-öğretme stratejisi vardır. Bu öğrenme-öğretme stratejilerinden üç tanesi Sunuş Yoluy la Öğretim, Buluş Yoluy la Öğretim ve Araştırma-İnceleme Yoluy la Öğretim⁴⁸.

Sunuş yoluyla işlene bir ders olgu, kavram, ilke ve genellemeleri doğrudan öğrencilere sunmayı amaçladığ ından bu stratejinin Sosyal Bilgiler dersinde kullanılması istenen davranışların daha kısa sürede gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu öğretim stratejisi Sosyal Bilgiler dersinde ki olgu ve genellemelerin öğretimine uygundur. Öğretme etkinliklerinin başlangıcında, dersin giriş bölümünde bir olgunun ve genellemenin tanımının verilmesi, gerekli açıklamaların yapılması yanlış anlamaları azalttığ ından öğrenmeyi kalıcı, sağlam temeller üzerine kurmayı kolaylaştırır⁴⁹.

Buluş yoluyla öğretim stratejisinin, düşünme yeteneğ ini geliştirmede vazgeçilmez katkıları vardır. Bu öğretim yaklaşımı, güdüleyici ve özendirici niteliğ iyle

⁴⁶ Münire ERDEN, a.g.e., s.72

⁴⁷ Münire ERDEN, a.g.e., s.72

⁴⁸ Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER , a.g.e., s.77

⁴⁹ Mürüvvet BİLEN, Planda Uygulamaya Öğretim, Üçüncü Baskı, TAKAV Yayıncılık, Ankara, 1993, s.26

öğretimde önemli bir yere sahiptir⁵⁰. Sosyal Bilgiler dersinin bir amacı da öğrencilerde düşünme yeteneğini geliştirmektir. Hem bu amacı gerçekleştirmek hem de sözel bilgilere dayalı Sosyal Bilgiler öğretiminde kalıcı öğrenmeyi sağlamak için buluş yoluyla öğretim stratejisine yer vermek gerekmektedir. Araştırma-İnceleme yoluyla öğretim stratejisi ile öğrenci, sadece belli konularda ilgili problemlerin çözümünü öğrenmekle kalmaz, gelecekte karşılaşacağı problemlerin çözüm yollarını da öğrenir⁵¹. Sosyal Bilgiler dersinde bir araştırma, gözlem yapılacak ya da harita çizilecekse, öğretmenin bunları nasıl yapılacağını öğrencilerle tartışarak basamak basamak belirlemesi gerekmektedir. Daha sonra araştırmayı, yapmaları, haritayı çizmeleri her bir öğrenciden istenmeli, öğrenciler denetlenmeli, yanlış yapanlar anında düzeltilmelidir. Eğer öğrenci yapması gerekenleri yapmıyorsa ipucu verilmelidir. Doğru yapan her öğrenciye pekiştiren verilmeli, yapılanların doğruluğu üzerinde tartışma açılmalıdır⁵². Öğretme-öğrenme sürecinin temel öğelerinden biri olan yöntem ve teknikler başlıca dört kümede toplanabilir⁵³:

Öğretmen Ağırlıklı Yöntem ve Teknikler: Düz anlatım, soru-yanıt, gösteri gibi öğretmen ağırlıklı olan ve genellikle tek yönlü iletişime yer veren yöntem ve teknikleri kapsamaktadır.

Etkileşim Ağırlıklı Yöntem ve Teknikler: Açıkoturum, sunulu tartışma, savlı tartışma, toplu çalışma gibi küme tartışması türleri gibi etkileşime önem veren öğretim yöntem ve tekniklerdir.

Bireysel Ağırlıklı Yöntem ve Teknikler: Bilgisayar destekli öğretim, modüllerle öğretim, bireysel tasarımlar gibi öğrencilerin bireysel olarak gerçekleştirdikleri çalışmalarda yararlanılan öğretim yöntemleri ya da teknikleridir.

Yaşantılara Dayalı Yöntem ve Teknikler: Laboratuvar yöntemi, rol oynama, öğretim uygulamaları, benzetim ve oyunlarıdır. Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanılan tüm yöntem ve teknikler öğrenmenin oluşması için birer aracı olup, her duruma uyabilecek tek tip bir yöntem yoktur. Amaçlar, konu alanı, öğretmen ve öğrenciler değiştikçe yöntemin biçimi ve kapsamı da değişecektir.

⁵⁰ Mürüvvet BİLEN, a.g.e., s.28

⁵¹ Mürüvvet BİLEN, a.g.e., s.31

⁵² Veysel SÖNMEZ , a.g.e., s.201

⁵³ Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER , a.g.e., s.82-83

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programına göre⁵⁴, konuların işlenişinde yalnız düz anlatım ve soru-yanıt yöntemleriyle yetinilmeyip konuların özeliğine göre tartışma, örnek olay incelemesi, problem çözme gibi öğrenciyi aktif kılan, onu araştırmaya ve incelemeye yönelten yöntem ve tekniklere de başvurulur.

Örneğin, Sosyal Bilgiler öğretimin de yeni bir üniteye başlarken, üniteyi bitirirken, konuyu özetlemek için, anlaşılamayan ve güç konuları açıklamak için, konular arasındaki boşlukları doldurmak için, ulaşılması güç kaynaklardaki bilgilerin düz anlatım yöntemi etkili bir biçimde kullanılabilir⁵⁵. Soru-yanıt yöntemi ile Sosyal Bilgiler dersinde öğrencilerin birlikte çalışma istek ve alışkanlıkları da bir ölçüde geliştirilebilir, öğrencilerin toplumsal hayat ilkelerine ve kurallarına karşı duyarlı olmaları ve ilgi duydukları sorular üzerinde fazla durmaları da sağlanabilir⁵⁶. Sosyal Bilgiler dersinde toplumsal değerlerin, tutum ve anlayışların kazandırılmasında özellikle küme tartışmalarının büyük etkisi vardır⁵⁷.

Sosyal Bilgiler öğretimin de çok kullanılan kimi küme tartışması türleri; açık oturum / toplu görüşme (panel), sunulu tartışma, bilimsel sunuş (sempozyum), savlı tartışma (münazara) ve toplu çalışma (seminer) dir⁵⁸.

Sosyal Bilgiler dersinin öğretimi sırasında öğretmenin belirleyeceği bazı ünitelerde küme çalışması yöntemi uygulanır. Böylece öğrencilerin, çeşitli kaynaklardan bilgi elde etme ve bilgilerini başkalarına sunma yolları, yardımlaşma, iş birliği yapma, birlikte çalışma, eleştirel düşünme, başkalarının görüşlerine saygı duyma, gruba katılma, grubu yönetme, kendine güvenme, sorumluluk alma, topluluk karşısında konuşabilme becerileri geliştirilir⁵⁹. Öğrenciler küme çalışması tekniği ile insani ilişkiler içinde, ortak çalışma yapmaya yönlendirilmelidir. Bireysel çalışma tekniği ise Sosyal Bilgiler öğretimin de bir öğrencinin bir konuyu kendi başına öğrenmek istediği veya kendi başına

⁵⁴ M.E.B., a.g.e., s.535

⁵⁵ Münire ERDEN, a.g.e., s.102

⁵⁶ Ferhan OĞUZKAĞAN, *Orta Dereceli Okullarda Öğretim(Amaç ;ilke, Yöntem ve Teknikler)*, İkinci Basım, Gül Yayınevi, Ankara, 1989, s.66

⁵⁷ Ersan SÖZER, a.g.e., s.95

⁵⁸ Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER , a.g.e., s.102

⁵⁹ M.E.B., a.g.e., s.535

çalışma yapmak istediği zaman kullanılır⁶⁰. Sosyal Bilgiler öğretimin de oyunlaştırma tekniği ile öğrencilere toplumsal sorunları çözme, sosyal durumları anlama, sosyal becerileri uygulama teknikleri kazandırılabilir. Oyunlaştırma tekniği uygulanırken öğrenciler olayı sadece izlemekle kalmayıp olayı algılayabilmekte, edindikleri yaşantılarda kalıcı ve yararlı olmakta, ayrıca olay üzerinde düşünce yaratabilmektedir. Sosyal Bilgiler öğretiminde öğrencilere sosyal davranışların, görgü kurallarının, insanlar arası ilişkilerin öğretiminde ise gösteri tekniği kullanılabilir⁶¹.

Öğretme-öğrenme süreçlerinin başarıyla gerçekleşmesi, eğitim ortamında konunun gerektirdiği her türlü öğenin yer almasına ve bunların yeri ve zamanı geldikçe birbirlerini tanımlayacak biçimde kullanılmasına bağlıdır. Eğitim ortamı, öğretme-öğrenme etkinliklerinde konunun özelliklerine etkileşimde bulunulan araç-gereç, tesis ve organizasyon öğelerinden oluşmaktadır. Araç-gereçler ise eğitim ortamında yer alan kaynaklar grubunu oluşturmaktadır⁶². Çeşitli ders araç-gereçleri uygun biçimde kullanıldığında, eğitimi somutlaştırmak ve bu yolla soyut kavramlar oluşturmak kolaylaşabilir. Böylece geliştirilen kavramlar ve genellemeler gerekli biçimde organize edilerek yeni somut yaşantılar düzenleme olanağı sağlar⁶³.

Sosyal Bilgiler eğitiminde de, öğrencilerin bilgileri kavrayabilmeleri ve uygulayabilmeleri için çeşitli öğretim araç-gereçlerinden yararlanılabilir. İlköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğrencileri bilişsel gelişim açısından somut işlemler dönemine geçiş yaptıkları için bu dönemde, öğrencilere soyut kavramların öğretiminde olabildiğince somut gösterimlerden yararlanılmalıdır⁶⁴.

Günümüzde gelişen bilim ve teknoloji, öğretmenlerin yararlanabilecekleri çok çeşitli eğitim ortamlarını hizmete sunmaktadır. Televizyon, video, programlı öğretim, bilgisayar bunların içinde yer alan birkaçıdır. Sosyal Bilgiler öğretiminde temel kaynak ders kitabı olmakla birlikte, bugün buna ek olarak, yardımcı ders kitaplarını; görsel-ışitsel araçları radyo programlarını, toplumsal, çevresel ve güncel olgu ve olayları, haritaları,

⁶⁰ Özcan DEMİREL, a.g.e., s.40

⁶¹ Münire ERDEN, a.g.e., s.111

⁶² Alişan HIZAL, Eğitim Teknolojisi, Yayımlanmamış Ders Notları, Eskişehir, 1993, s.45

⁶³ Cevat ALKAN, Eğitim Teknolojisi, Ankara, 1984a, s.101

⁶⁴ Münire ERDEN, a.g.e., s.175

küreleri, teyp bantlarını, levhaları vb. birçok öğretim ortamını saymak olanaklıdır. Bu çeşit ortamların, öğretimde, yerinde ve etkili biçimde kullanılması, öğrencinin ilgisini çekerken, öğretimi de zenginleştirmektedir⁶⁵. Örneğin Sosyal Bilgiler dersinde Türk büyüklerinin, tarihi olayların, illerin resim ve fotoğraflarının öğretim sırasında kullanılması öğrenmeyi kolay ve ilginç duruma getirmektedir. Türkiye'de sağlık bilgileriyle, çevreyle ilgili çeşitli afişler bulunmaktadır. Bu afişlerden özellikle özel gün ve haftaların işlenmesinde yararlanılabilir. Ayrıca Turizm Bakanlığı'nca hazırlanmış doğal ve tarihi güzelliklerin gösterildiği posterler öğrencilerin ülkeyi tanımalarına ve öğrendikler bilgileri zihinlerinde canlandırmalarına yardımcı olur⁶⁶.

Sosyal Bilgiler dersinde tarih, Türkiye, İl ve Dünya haritalarından yararlanılabilir. Haritalar öğrencilere kendi buldukları yerin, bölgelerin ve ülkelerin konumu hakkında bilgi verir. Coğrafi yapıları ve yerleri hakkında bilgi edinmelerini sağlar⁶⁷. Ayrıca Sosyal Bilgiler dersinde tarihi tablolar, resimler, kartpostallar incelenip bunlarla konular somutlaştırılır. Resimler, ünite köşelerinde veya okulun çeşitli yerlerinde sergilenerek gelecek yıllarda da kullanılacak albüm haline getirilebilir. Konulardaki önemli tarihi olaylar, öğrencilerle birlikte tarih şeridinde işlenerek onlarda zaman kavramı geliştirilir⁶⁸.

Sosyal Bilgiler dersinde tepegöz iyi hazırlanmış saydamlarla birlikte kullanıldığı zaman, kavram, süreç, olgu öğretiminde, bilgilerin özetlenmesinde, sunulan bilgilerin önemli noktalarının vurgulanmasında etkili bir biçimde kullanılır. Örneğin, Sosyal Bilgiler dersinde saydamlara bölgelerin dilsiz haritaları çizilerek bu haritalar öğrencilerle doldurulabilir. Saydamlara insan figürleri çizilerek oynatılabilir, grafik ve şemalar gösterilebilir⁶⁹. Televizyon ve video, insan davranışı, örnek olay, belgesel gibi birincil kaynak gerecin iletilmesini, bileşenlerin işleyişinin resimlerle anlatılmasını ve canlandırmada olduğu gibi dinamik değişim ilkelerinin örneklerle gösterilmesini sağlar⁷⁰.

⁶⁵ Cevat ALKAN, *Eğitim Ortamları*, Ankara , Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1991, s.86. (Sözer, 1998, s.110'daki alıntısı).

⁶⁶ Münire, ERDEN, a.g.e., s.190

⁶⁷ Münire ERDEN, a.g.e., s.189

⁶⁸ M.E.B., a.g.e., s.535

⁶⁹ Münire ERDEN, a.g.e., s.197

⁷⁰ Bekir ÖZER, *Uzaktan Eğitim Sisteminin Evrensel Yapısı, Evrensel Yapısı ve Çeşitli Uygulamaları ile Uzaktan Eğitim*, Eskişehir, AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları, 1994, s.13

Türkiye' de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Sosyal Bilgiler dersinde kullanılacak birçok video filmi hazırlanmıştır. Bunun yanısıra özel ve devlet televizyonları tarafından hazırlanmış ve piyasada satılan Kurtuluş Savaşı , Atatürk ve diğer Türk büyükleri ile ilgili video kasetleri bulunmaktadır. Slaytlar ise Sosyal Bilgiler dersinde ülke ve şehirlerin, tarihi eserlerinin tanıtımı gibi konularda etkili bir biçimde kullanılabilir⁷¹. Sosyal Bilgiler dersinde kullanılan harita, yerküre, video kaset, film, film şeridi, slaytlar gibi eğitim araçları donatım merkez müdürlükleri ile Film-Radyo ve Televizyonla Eğitim Başkanlığından sağlanarak konuların işleniş sırasında yeri geldikçe etkili bir şekilde kullanılabilir. Konularla ilgili bulunabilen eğitim araç ve gereçlerinden bilgisayar, CD ve disketlerden de yararlanılabilir⁷². Bilgisayar, kuşkusuz çağımızdaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin eğitim uygulamalarına sunduğu olanaklardan biridir. Bilgisayarın bilgiyi işleme, depolama ve istenildiği zaman sunma olmak üzere üç önemli özelliği bulunmaktadır⁷³. Yurt dışında Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanılacak, özellikle benzetim tekniğinin kullanıldığı yazılımlar ve CD' ler bulunmaktadır. Türkiye' de okullarda bilgisayarın yaygınlaştırılmasına yönelik olumlu adımlar atılmış ve eğitim programlarına uygun hazır yazılımlar geliştirilmeye başlanmıştır⁷⁴. Sosyal Bilgiler dersinde radyo, güncel olayları izlemek ve öğrencileri tartışmaya hazırlamak amacıyla kullanılabilir. Radyo, belirli gün ve haftaların işlenmesi sırasında da öğretmen ve öğrenciler için iyi bir kaynaktır⁷⁵. Sosyal Bilgiler dersinin davranışsal amaçlarını kazandırmada kullanılacak araç-gereçler aşağıdaki gibi sıralanabilir⁷⁶.

- Gerçek eşya, giysi ve kalıntılar, anıtlar, süs eşyaları, silahlar, paralar,
- Yeryüzü şekilleri,
- Çevredeki bitki ve orman örtüsü, yağışlar, sıcaklık,
- Çevredeki kurum ve kuruluşlar, görevli, yetkili ve ilgili kişiler,
- Üç boyutlu modeller, güneş sisteminin basit modeli, maketler,
- Bilgisayar,
- Televizyon, video, sinema, radyo, teyp, ses bantları,
- Tepe göz, projektör, episkop,

⁷¹ Münire ERDEN, a.g.e., ss.199-200

⁷² M.E.B., a.g.e., s.535

⁷³ Şefik YAŞAR , Öğrencilerin Bilgisayara İlişkin Genel Tutumları , Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:64, 1992, s.1

⁷⁴ Münire ERDEN, a.g.e., s.200-201

⁷⁵ Münire ERDEN, a.g.e., .199

⁷⁶ Veysel SÖNMEZ, a.g.e., s.1

- Kum masası, elektrikli dilsiz haritalar, plastik ya da kağıttan maketler oyuncaklar, bebekler, mankenler, küre,
- Pusula, termometre, barometre, yağmur ölçüsü, saat, takvim,
- Tarih ve Coğrafya şeridi,
- Haritalar, atlaslar, resimler, fotoğraflar, krokiler, planlar, grafikler, levhalar,
- Kuklalar, birbirini izleyen resim seti (flaş kartlar), çizgi resimler, figürünler, afişler, kitaplar, ansiklopediler, dergiler, gazete kupürleri, broşürler,
- Kara tahta, pazen tahta, manyetik tahta, bülten tahtası, cam ve beyaz tahta.

Görüldüğü gibi Sosyal Bilgiler dersinde öğretmenin kullanabileceği çok sayıda araç-gereç bulunmaktadır. Önemli araç-gereçlerin öğretim amacıyla etkinlikle kullanılmalıdır. Öğretmenler görsel işitsel araçlar yardımıyla öğretimi zenginleştirme olanağına sahiptir. Derslerde kullanılacak araç geçlerden istenilen yararın sağlanabilmesi için araçların yerinde ve zamanında kullanılması gereklidir.

1.1.2.4. Sosyal Bilgiler Programında Değerlendirme

Değerlendirme öğretim sürecinin önemli bir boyutunu oluşturur. Değerlendirme ile öğrencilerin amaçlanan davranışların kazanıp kazanmadıkları belirlenmeye çalışılır. Öğretmen öğretim konusundaki kararlarını değerlendirme ile elde edilen bilgilere dayalı olarak verir. Bu nedenle değerlendirmenin olmadığı bir öğretim süreci tam sayılmaz⁷⁷.

Değerlendirme çeşitli kaynaklardan toplanan bilgileri belirli ölçülere göre yorumlayarak bir konu veya öğrenci hakkında yargılara varma sürecidir. Belirli bir amaç veya ölçüte göre bir öğrencinin çeşitli nitelikleri hakkında toplanan bilgileri bir arada yorumladıktan sonra öğrenciyi, belirtilen amaç için yeterli veya yetersiz saymak, belirli bir sürenin sonunda yapılan öğretimin toplanan bilgilere göre amaçlara ulaşmadaki başarı durumunu yorumlamak ve bir değer yargısına varmak, değerlendirme etkinlikleri için örnek olabilir⁷⁸.

⁷⁷ Fersun PAYKOÇ , a.g.e., s.153

⁷⁸ İ. Ethem ÖZGÜVEN, Psikolojik Testler, Ankara, Psikolojik Danışma, Rehberlik ve Danışma Merkezi, 1994, s.123

Sosyal Bilgiler öğretimi, insanların birbiriyle ve çevreleriyle etkileşimini inceleyen, yurttaşlık özelliklerini, çok yönlü düşünmeyi ve karar vermeyi, insan ilişkilerini, kendini gerçekleştirmeyi ve ekonomik verimliliği geliştirmeyi amaçlar. Bir başka deyişle, insanlarda belli bilgi ve becerilerin yanısıra belli değerlerin, tutumların, ilgilerin, alışkanlıkların ve inançların geliştirilmesini kapsar. Bilişsel, duyuşsal ve devinimsel türde amaçları bulunan Sosyal Bilgiler öğretiminin değerlendirilmesi çok yönlü bir temele dayanmaktadır. Sosyal Bilgiler öğretiminde ölçme ve değerlendirmenin özelliklerini Mehmet Ali Kısakürek şu şekilde açıklamaktadır⁷⁹.

- Sosyal Bilgiler öğretiminde değerlendirme, amaçlarla ve konu alanının özellikleri ile tutarlı olmak zorunda.
- Sosyal Bilgiler öğretiminin amaçları arasında duyuşsal türde olanlar oldukça geniş bir yer tutar. Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için özelliklerin ölçme ve değerlendirmesinin nasıl yapılacağıın bilinmesi gerekir. Bir başka deyişle öğretmenin hangi amaçları gerçekleştirdiğini bilmesi, alının tipik özelliklerinin bilincinde olması ve nesnelliği koruması gerekmektedir.
- Sosyal Bilgilerde sayısal ve somut anlatımların yanısıra, niteliğe dayalı, soyut anlatım ve bilgilere dayalı olarak elde edilen bilgilerin kullanılmasına da gereksinim vardır. Bu bakımdan öğretmenin iyi bir gözlemci olması, testler ve test dışı tekniklerle kararlarını oluşturması gerekmektedir.
- Sosyal Bilgiler öğretiminde ölçmesi çok zor ve kapsamlı olan insan özellikleri amaçlar arasında önemli bir yer tutar. Örneğin; yurttaşlık görevleri ve sorumluluklarını geliştirme, bu tür bir amaçtır. Bu nedenle bir öğretmen ne kadar çok bilgiye dayalı bir ölçme ve değerlendirme yaparsa, kararları o kadar doğru ve sonuçları da o kadar başarılı olur.

⁷⁹ M. Ali KISAKÜREK , Sosyal Bilgiler Öğretimi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 97, 1989, s. 72-73

Değerlendirme teknikleri öğretimin amaçlarına göre bilişsel, duyuşsal ve devinimsel özelliklere göre farklılıklar göstermektedir. Sosyal Bilgiler dersinin duyuşsal amaçlarından olan değerlerin gelişmesi esas olarak davranışlara bağlıdır. Demokratik bir toplumda değerler akılcı bir düşünce ürünü olarak oluşmalı ve günlük yaşamda da kullanılmalıdır. Eğer amaç akılcı, tutarlı değerlerin oluşması ve demokratik toplum düzeninin işleyişinde işe koşulması ise bir öğrencinin değerlerinin ölçülmesi yeterli olmaz. Değerlerin demokratik toplumun kabul ettiği değerler olup olmadığının araştırılmasından başka, öğrencinin bu değerlere akılcı yargılarla ulaşip ulaşmadığı, değerleri kendi içinde tutarlı bir sistem haline getirip getirmediği de belirlenmelidir⁸⁰. Bu amaçla öğretmen değerlendirme tekniği olarak gözlem, görüşme ve anketleri kullanabilir. Sosyal Bilgiler alanında gözlem, öğrencilerin yurttaşlık görev ve sorumlulukları, yakın çevreleri ve insanlarla ilişkileri, toplumsal yaşayışla ilgili davranışları ne ölçüde kazandığını belirlemek amacıyla yapılabilir. Sosyal Bilgiler alanında anket ise öğrencilerin toplumsal olaylara ilişkin düşüncelerini anlamak amacıyla kullanılabilir.

Sosyal Bilgiler alanında bilişsel davranışların ölçülmesinde yazılı yoklamalar, sözlü yoklamalar ve test türleri kullanılmaktadır. Yazılı yoklamalar Sosyal Bilgiler öğretiminin amaçları açısından çok değerli bilgiler veren bir değerlendirme türüdür⁸¹. Sözlü yoklamalar bir öğretim tekniği olarak öğretimin geliştirilmesine katkıda bulunabileceği gibi sözlü performansın vurgulandığı, Sosyal Bilgiler alanında da öğrenci başarısının ölçülmesinde etkilice kullanılmaktadır⁸². Kısa yanıt testleri, öğrencinin belli olgusal bilgileri hatırlayıp hatırlamadığını ölçtüğünden Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanılacak değerlendirme türlerine uygun düşmektedir. Test tekniğinin uygulanmaya başlanmasından kısa bir süre sonra kullanılmaya başlanan çoktan seçmeli testler Sosyal Bilgiler alanında kesin önermeler oluşturmak güç olduğundan doğru yanlış türü testlerin kullanılması uygun olmayabilir. Sosyal Bilgiler alanında terimlerle terimlerin tanımları, ilkelerle ilkelerin uygulanabileceği durumlar, tarihi olaylarla olayların geçtiği yerler gibi bilgi öğelerinin eşleştirilebileceği maddeler düzenlenerek eşleştirme testleri uygulanabilir.

⁸⁰ Fuat TURGUT, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları*, Dokuzuncu Basım, Ankara, 1992, s. 153-154

⁸¹ Fuat TURGUT, *a.g.e.*, s. 47

⁸² Halil TEKİN, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, Yedinci Basım, Ankara, Yargı Yayınları, 1993, s.122

1.1.3. Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bilgiler Öğretiminin Gelişimi

Sosyal Bilgiler eğitimini ne zaman ve nerede başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, insanoğlu var olduğu andan itibaren Sosyal Bilgiler eğitiminin başladığı söylenebilir⁸³. Sosyal Bilgiler eğitimi ile ilgili çalışmalar oldukça eskilere dayanmaktadır.

Türklerin İslâmiyeti kabul edişlerinden önce, toplumsal yaşamla ilgili birtakım bilgi ve kurallar ile gelenek ve görenekler yüz yıllar boyunca çocuk ve gençlere öğretilmeye çalışılmıştır. İslamlığın kabul edilişinden sonra da, daha çok İslâm dinine temel olan konuların kazandırılması yoluna gidilmiştir. Osmanlılarda, özellikle sıbyan mektepleri ve medreselerde din temeline dayalı bilgiler programlarda ağırlık taşıırken, Sosyal Bilgiler içinde yer alan kimi dersler, kurumların öğretim düzeylerine uygun biçimde belirli saat ve sürelerle okutulmuştur. Bu durumun genel olarak Cumhuriyet dönemine dek sürdüğü görülür⁸⁴.

Cumhuriyet döneminde ilköğretimle ilgili olarak değişik yıllarda (1926, 1930, 1932, 1936, 1948, 1962, 1968, 1989, 1993) ve kimi zaman Sosyal Bilgilerle ilgili alanlarda, programlarda birtakım düzenlemelere gidilmiştir.

1926 programında, "ilkokulun başlıca amacı genç kuşağın çevresine etkin bir biçimde uyumunu sağlamak üzere iyi vatandaşlar yetiştirmektir" ilkesi temel alınmış; Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi derslerine dördüncü ve beşinci sınıflarda her biri ikişer saatten haftada altı saat olmak üzere yer verilmiştir⁸⁵.

1930, 1932 ve 1936 programlarında, 1926 programındaki amca; "bedence ve ruhça en iyi alışkanlıklara sahip olmak, Türk toplumuna ve cumhuriyet yönetimine uyum sağlamak, yararlı olmak, milli, medeni ve insani düşünce ve duygulara sahip bir duruma getirmek" gibi ilkelere de eklenmiştir. Dersler bu programlarda da aynı adlarla

⁸³ Veysel SÖNMEZ, a.g.e., s.11

⁸⁴ Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan, SÖZER, a.g.e., s.9

⁸⁵ Veysel SÖNMEZ, a.g.e., s.12

okutulmuştur. Yalnız Yurt Bilgisi dersi beşinci sınıfta bir saate indirilmiştir⁸⁶. Bu amaçlara 1948 programında; "ilkokul, çocuklara milli kültürü aşlamak zorundadır; içinde yetişen bütün vatandaşlara aynı milli ülküleri, aynı milli amaçları vermek için gerekli bütün bilgileri, alışkanlıkları, ilgileri, hizmet isteğini verimli bir şekilde kazandırmalıdır" ilkesi de eklenmiştir. Dördüncü ve beşinci sınıflarda 1936 programındaki isim ve saatleriyle aynen korunmuştur⁸⁷. Sosyal Bilgiler dersi Türkiye'de ilk önce 1952 yılında ilköğretmen okulları programına Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi dersleri yerine konulmuştur. 1952 yılında toplanan V. Milli Eğitim Şurasında da ilk ve orta dereceli okullarda okutulması kararlaştırılmıştır⁸⁸.

ABD'de başlatılan, Sosyal Bilgiler alanındaki gelişmeler diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiş, Türkiye'de ilkokul programında yer alan tarih, coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri 1962 ilkokul programı taslağında "Toplum ve Ülke İncelemeleri" adı altında birleştirilmiştir⁸⁹. Ayrıca 1962 program taslağında ilkokulun amacı, "kişisel, insanlık ilişkisi, ekonomik ve toplumsal hayat" yönlerinden belirlenmiş, ders saatleri dördüncü sınıfta altı, beşinci sınıfta beş saat olarak belirlenmiştir⁹⁰. "Toplum ve Ülke İncelemeleri" adlı ders talim ve Terbiye Kurulunun kararıyla pilot ilkokullarda deneme niteliğinde uygulanmıştır. 1965-1966 öğretim yılında uygulama alını daha da genişletilerek Bakanlıkça sonuçlarının değerlendirilmesinden sonra, 1968 ilkokul programında dersin adı "Sosyal Bilgiler" olarak değiştirilmiş ve dördüncü, beşinci sınıflarda haftada beşer saat olarak okutulmaya başlanmıştır⁹¹. Ortaokullarda (bugünkü ilköğretim okullarının altıncı, yedinci ve sekizinci sınıfları) 1924 yılında başlayarak 1967 yılına dek değişik tarihlerdeki program düzenlemelerinde Tarih ve Coğrafya dersleri aynı adla fakat zaman zaman değişen haftalık sürelerle (ikişer, üçer ya da birer saat olarak) yer almıştır. Bu derslerin yanın da ayrıca, yine zaman zaman değişen adlarla Malumat-ı vataniye, Vatan-i Malumat, Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi, Vatandaşlık Bilgileri (tümü aynı ders), haftada ikişer ya da birer saat olarak uzun yıllar okutulmuştur. Daha sonra, 1967 programında Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri Sosyal Bilgiler adı altında

⁸⁶ Veysel SÖNMEZ, a.g.e., s.12

⁸⁷ Veysel SÖNMEZ, a.g.e., s.12

⁸⁸ Cavit BİNBAŞIOĞLU, a.g.e., s.39,

⁸⁹ Münire ERDEN, a.g.e., s.6

⁹⁰ Veysel SÖNMEZ, a.g.e., s.13

⁹¹ SÖZER Ersan, Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilimlerin Öğretimi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 1038, 1998, s.24

birleştirilmiş ve bu ders ortaokulların birinci ve ikinci sınıfında beşer saat, üçüncü sınıflarında ise dört saat olarak okutulmuştur. 1985 yılında ortaokulda Sosyal Bilgiler eğitimine son verilmiş ve bunun yerine Milli Coğrafya, Milli Tarih dersleri başlatılmıştır. Daha sonra 1992 yılında da yeni bir Vatandaşlık Bilgileri programı uygulamaya geçirilmiş; 1993'te de Milli Tarih ile Vatandaşlık Bilgileri programlarında kimi değişiklikler yapılmıştır⁹². Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri ilk sınıfta haftada ikişer saat, Vatandaşlık Bilgileri ise son sınıfta haftada üç saat okutulmuştur. Bu ders grubunda, 1924 yılından bu yana üç sınıfın haftalık ders saati toplamında üç saatlik bir azalma olmuştur. Ancak, eğitimde Atatürkçülüğü daha da pekiştirmek amacıyla, 1981-1982 öğretim yılından itibaren ortaokul son sınıf programlarına T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi haftada iki saat konularak bu farklılık bir saate indirilmiştir⁹³.

1997 yılında sekiz yıllık zorunlu ve kesintisiz ilköğretim uygulaması ile ilgili yasanın yürürlüğe girmesinden Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 10.09.1997 tarih ve 143 sayılı kararı ile ilköğretim okullarında okutulan Milli Tarih ve Milli coğrafya dersleri uygulamadan kaldırılmış, yerlerine Sosyal Bilgiler dersinin konması kararlaştırılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 02.04.1998 tarihi ve 62 sayılı kararı ile kabul edilen yeni "Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı" ilköğretim dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci sınıflara yönelik olup "öğretimin kalitesini yükseltmek, ezberci bir eğitim yerine, günün ihtiyaçlarına yanıt vermek" amacını taşımaktadır. Yeniden düzenlenmiş olan ilköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci sınıflarda haftada üçer saat olmak üzere her sınıf için 36 haftada toplam 108 saatlik bir süre öngörülerek hazırlanmıştır. "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" adlı ders ise, yedinci ve sekizinci sınıflarda birer saattir.

⁹² Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER, a.g.e., s.9-10

⁹³ Mehmet GÜLTEKİN, Temel Eğitim İkinci Kademe İçin Alternatif Program Modelleri, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1997, s. 43

Ayrıca, yalnızca sekizinci sınıfta "T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük" adıyla hafta da iki saatlik bir Tarih dersi daha vardır⁹⁴. İlköğretimde program geliştirme etkinlikleri genellikle daha fazla sayıda ilginin program yapma işine katılması, hazırlanan programın tanıtılması biçiminde uygulanmış, değerlendirme ve araştırmaya sürekli yer verilmemiştir. Son yıllarda ilkokul programı ders programları boyutunda geliştirilmektedir. Bazı ders programları, davranışsal amaç, ders konuları, derslerin işlenişi ile ilgili açıklamalar boyutunda ele alınmıştır. Ancak ilkokul programının 1995 yılındaki baskısında davranışsal amaçların belirlenmesi yerine dersin amaçları ve konularının belirlenmesi ile yetinilmiştir. Ancak ders programları ayrı basılmış ve bu baskılarda davranışsal amaçlara önemle yer verilmiştir⁹⁵.

02.04.1998 tarihli ve 62 sayılı karar ile kabul edilen Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda davranışsal amaçlar bulunmaktadır. Davranışsal amaçları programda yer alan özel amaçlar doğrultusunda, ders planlarında öğretmenler belirleyeceklerdir. Cumhuriyet döneminden bu yana ilkokul ve ortaokul (bugünkü ilköğretim okulları) programlarında yukarıda açıklandığı gibi, Sosyal Bilgiler öğretim programı ile ilgili çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler yapılırken belli eğitim basamaklarında öğrenilmesi istenen ders konuları, zaman ve süre öğeleri dikkate alınarak, belli eğitim basamağının ve okul tipinin amaç ve ilkeleri dikkate alınmaktadır⁹⁶.

İkinci Dünya Savaşından 1960 yıllarına kadar olan dönemde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde Sosyal Bilimler öğretiminde merkezi ve ulusal program çalışmalarına ve ders içeriklerinin önceden belirlenmesine karşı güçlü bir tepki başlamış, bireysel uyum, toplumsal gereksinimler, vatandaşlık eğitimi gibi konularda içeriğin çevreye göre belirlenmesi çalışmaları başlatılmıştır. Bu durum "Sosyal Bilimler Öğretimi" yerine "Sosyal Bilgiler Öğretimine" yer verme biçimine dönüşmüştür. Bu hareketin belirgin özelliği, öğrencilere ayrı ayrı disiplinleri öğretmek yerin, sosyal

⁹⁴ Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER, a.g.e., s.9-10

⁹⁵ Savaş BÜYÜKKARAGÖZ, Program Geliştirme, Kaynak Metinler, Genişletilmiş İkinci Basım, Konya, 1997, s. 230-231

⁹⁶ Fatma VARIŞ, Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler, Altıncı Baskı, Ankara, Alkım Yayıncılık, 1996, s. 14

sorunlardan hareket ederek bu sorunları çözmeye yönelik bilgi ve becerilerin programlarda bir bütün olarak "Sosyal Bilgiler" adı altında vermektir⁹⁷.

Barr, Barth ve Sermis'in ortaya koyduğu ve kimi yazarların da değindiği (Naylor ve Değim, 1987; Nelson, 1987; Michaelis, 1988) Sosyal Bilgiler öğretimine rehberlik eden üç yaklaşımdan söz etmektedir⁹⁸.

Vatandaşlık Bilgisini Aktarma Olarak Sosyal Bilgiler : Sosyal Bilgiler öğretimi ile ilgili en eski yaklaşımdır. Bu yaklaşımda Sosyal Bilgilerin temel amacı öğrencilere kültürel mirası aktararak, onların iyi birer vatandaş olmalarını sağlamaktır. Kültürel miras aktarılırken, öğrencilere geçmişteki bilgiler ve olgular, temel toplumsal kurumlar, değerler, inançlar kazandırılmaya çalışılır.

Sosyal Bilimler Olarak Sosyal Bilgiler : Bu yaklaşıma göre iyi vatandaş yetiştirmek için öğrencilere Sosyal Bilimlerle ilgili disiplinlerdeki bilgi, beceri ve değerler kazandırılmalıdır. Bu yaklaşım genellikle konu alanı merkezli programlarda kullanılır.

Yansıtıcı İnceleme Alanı Olarak Sosyal Bilgiler : Bu yaklaşıma göre Sosyal Bilgiler öğretiminin amacı, öğrencilerin bireysel ve toplumsal problemleri tanımlama, analiz etme ve karar verme süreçlerini geliştirmektir. Bu yaklaşımda Sosyal Bilgilerin belli bir kapsamı yoktur. Çağdaş sorunlar çalışmanın temelini oluşturur.

Sosyal Bilgiler öğretimi sırasında öğretmenler bu üç yaklaşımdan birini tercih edebilirler. Ancak son yıllarda eğitimciler Sosyal Bilgiler eğitiminde bu üç yaklaşımdan birlikte yararlanmaktadırlar. Bir başka deyişle, Sosyal Bilgiler öğretiminde toplumun kültürel mirası, Sosyal Bilimlerle ilgili disiplinlerden yararlanılarak öğrenciler aktarılmaya çalışılmaktadır⁹⁹. Günümüzde Sosyal Bilimlerin öğretiminde "bilimsel yaklaşım" ağırlık taşımakla birlikte; içeriğin, ayrı ayrı disiplinler de yoğunlaşarak mu, yoksa disiplinler arası bir yaklaşımla "Sosyal Bilgiler" kapsamı içinde, çocuğun algılama özelliğine uygun bir biçimde küresel (global) bir değerlendirme anlayışı ile mi verilmesi

⁹⁷ S. Çetin ÖZOĞLU, *Liselerde Sosyal Bilimler Öğretimi: Çeşitli Değişkenler Göre Liselerde Sosyal Bilimler Öğretimi Sorunları Araştırması*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 38, 1974, s.39-40

⁹⁸ Münire ERDEN, a.g.e., s.7

⁹⁹ Münire ERDEN, a.g.e., s.7

gerektiği konusu tartışılmaktadır. Son yıllarda bilimsel çevrelerdeki eğilim, Sosyal Bilimlerin öğretilmesinde izlenen "bütünlük" yaklaşımının hiçbir zaman göz ardı edilmemesi noktasında olduğu söylenebilir¹⁰⁰.

Bireysel özgürlük ve iyi yaşam için bilginin ve eğitimin giderek artan bir önem kazanması, ileri düzeyde eğitim görmüş bireylerle yeterince eğitilmemiş bireyler arasında oluşan boşluk, düşünen ve aynı zaman da düşündüğünü uygulamaya koyabilen insana olan gereksinimin artması gibi gelişmeler diğer programların olduğu gibi Sosyal Bilgiler Programının da geliştirilmesi gereksinimini gündeme getirmiştir¹⁰¹.

Her eğitim basamağında olduğu gibi ilköğretim basamağında da program geliştirme sürecinin devam etmesi ve eğitim programlarının bilim ve teknolojide meydana gelen gelişmeleri izleyebilmesi için sürekli olarak değerlendirilmesi gereklidir. Cumhuriyet döneminden bugüne ilköğretim ve ilkokul programları ile bu programlarda yer alan Sosyal Bilgiler Programı incelendiğinde, programın toplumun ve öğrencilerin gereksinimlerine yanıt vermediği, programların temel eğitimin amaçlarına uygun olarak geliştirilmediği görülmektedir.

Nitekim son yıllarda Sosyal Bilgiler programına ilişkin olarak birkaç araştırma gerçekleştirilmiştir.

Örneğin Ortaokullarda ki Sosyal Bilgiler programı 30 öğretmenin görüşüne dayalı olarak değerlendiren Kahveci, programın amaç, içerik, öğretme-öğrenme süreçlerine ilişkin bulgular elde etmiştir. Bu çalışmada, programın amaçlarının Milli Eğitimin amaçlarını kısmen gerçekleştirdiği, amaçların öğrencilerin psikolojik gelişmelerine kısmen uygun olduğu ortaya konulmuştur. Programda içeriğin dağılımının kısmen dengeli olduğu belirlenmiş, dersin öğretiminde en çok düz anlatım ve soru-cevap yönteminin kullanıldığı, öğretmenlerin yarısından çoğunun okullarda ders araç ve gereçlerini yetersiz buldukları sonucuna ulaşılmıştır¹⁰². Candan, ilkokul beşinci sınıf

¹⁰⁰ Gürhan CAN, Şefik YAŞAR ve Ersan SÖZER, a.g.e., s. 18

¹⁰¹ Cevat ALKAN, Sosyal Bilimlerin Öğretiminde Yenileşme Eğilimleri, Ankara, Eğitim ve Bilim Yayınları, 1984b, s.3

¹⁰² Ahmet KAHVECİ, Ortaokullarda Sosyal Bilgiler Ders Programlarının Değerlendirilmesi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1986.

Sosyal Bilgiler dersinin amaçlarının gerçekleştirme düzeyini örneklem kapsamına aldığı altı ilkokuldaki öğrencilere uyguladığı ankete göre belirlemiştir. Bu araştırma ile, Sosyal Bilgiler dersinde amaçların beşte üçüne ulaşıldığı ortaya konulmuştur¹⁰³

Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan bir araştırmada Missouri ortaokullarında uygulanan Sosyal Bilgiler programını varolan durum ve programın uygulanışı açısından incelenmiştir. Araştırmaya yönelik bulgular seçilen sekiz okuldaki Sosyal Bilgiler bölümü başkanlarına ve öğretmenlerine uygulanan anket aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırma, programın tekrar gözden geçirilmesini ve program süreci dikkate alınarak uygulamaya geçirilmesi yönünde bulgular ortaya konulmuştur. Program değerlendirme araştırmaları, eğitim hizmetinin kalitesini artırmayı amaçlamaktadır. Eğitim hizmetinin kalitesinin artırılması için, öncelikle programın uygulamadaki durumunun ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Program değerlendirme çalışması sonucunda da değerlendirilen programın elde edilen sonuçlara göre düzeltilmesi veya geliştirilmesine yönelik öneriler ortaya konulmalıdır¹⁰⁴.

1.2. Sosyal Bilgiler Ders Programında Yer Alan Önemli Kavramlar

- **Sosyal Bilimler:** İnsanın insanla ve insanın çevre ile olan ilişkilerini inceleyen disiplinler topluluğudur¹⁰⁵.
- **Sosyal Bilgiler:** İlköğretim okullarında iyi ve sorunlu vatandaş yetiştirmek amacıyla, Sosyal Bilimler disiplinlerinden seçilmiş bilgilere dayalı olarak, öğrenciler toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanıdır¹⁰⁶. Toplumsal

¹⁰³ Ragıp CANDAN, **İlkokul Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler ve Fen Bilgisi derslerinin Amaçlarının gerçekleştirme Düzeyi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

¹⁰⁴ Kıymet SELVİ, **Fen Lisesi Fen ve Matematik Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 1996.

¹⁰⁵ Şefik UYSAL, **Sosyal Bilimler Öğretimi: Üniversite Lisans Seviyesine İlişkin sorunları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:37, 1974, s.30.

¹⁰⁶ Münire ERDEN, **a.g.e.**, s.7.

gerçekle kanıtlamaya dayalı bağ kurma süreci ve bunun sonunda elde edilen dirik bilgilerdir¹⁰⁷.

- **Amaç:** Yetiştirilen insanda bulunması uygun görülen eğitim yoluyla kazandırılabilir nitelikte istendik özelliklerdir¹⁰⁸.
- **İçerik:** Olguların ve olayların ezberlenmek üzere bir araya getirilmesi değil, yaşama alanlarının anlam taşıyan bölümlerinin aktif bir çabayla düzenlenmesidir¹⁰⁹. Bir öğretim programında, üzerinde durulması ya da işlenmesi istenen etkinlikler, üniteler ya da konulardır¹¹⁰.
- **Öğretme-Öğrenme Süreçleri :** Bir ders ya da konu alanı için belirlenen davranışsal amaçların her bir öğrenciye nasıl ve ne yolla kazandırılacağı belirlenmesidir¹¹¹.
- **Eğitim Programı :** Bir eğitim kurumunun, çocuklar, gençler ve yetişkinler için sağladığı milli eğitimin ve kurumun amaçlarının gerçekleşmesine dönük tüm etkinlikleri kapsar. Öğretim, ders dışı kol etkinlikleri, özel günlerin kutlanması, geziler, kısa kurslar, rehberlik, sağlık vb. hizmetler ve görevler bu çerçeveye içine girer¹¹².
- **Öğretim Programı :** Eğitim programı içinde ağırlık taşıyan bu kesim, genellikle belli bilgi kategorilerinden oluşan ve bir kısım okullarda beceriye ve uygulamaya ağırlık tanıyan, bilgi ve becerinin eğitim programının amaçları doğrultusunda ve planlı biçimde kazandırılmasına dönük bir programdır¹¹³.
- **Program Geliştirme :** Gerek okul içinde gerek okul dışında milli eğitimin ve okulun amaçlarını etkinlikle gerçekleştirmek üzere düzenlenen içerik ve etkinliklerin uygun yöntem ve tekniklerle geliştirilmesine yönelik koordine çabaların tümüdür¹¹⁴.

¹⁰⁷ Veysel SÖNMEZ, a.g.e., s.8.

¹⁰⁸ Selahattin ERTÜRK, Eğitimde Program Geliştirme, Ankara, Meteksan Yayınları No:91, 1994,s.24.

¹⁰⁹ Fatma VARIŞ, a.g.e., s.114.

¹¹⁰ Ersan SÖZER, Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilimlerin Öğretimi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:1038, 1998, s.63.

¹¹¹ Veysel SÖNMEZ, Program Geliştirmede Öğretmen El kitabı, Genişletilmiş Dördüncü Basım, Ankara, Adım Yayıncılık, 1993, s.104.

¹¹² Fatma VARIŞ, a.g.e., s.14

¹¹³ Fatma VARIŞ, a.g.e., s.14

¹¹⁴ Fatma VARIŞ, a.g.e., s.17

- **Program Değerlendirme** : Gözlem ve çeşitli lme araçları ile eğitim programlarının etkinliği hakkında veri toplama, elde edilen verilerin programın etkinliğinin işaretçileri olan ltlerle karşılaştırıp yorumlama ve programın etkinliği hakkında karar verme srecidir¹¹⁵.

---

¹¹⁵ Münire ERDEN, **Eğitimde Program Değerlendirme**, Ankara, 1. Baskı No: 6 PagemYay., 1994, s.9

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL YAPISI VE BU YAPİYİ
ETKİLEYEN DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ

2.1. Toplum Tanımları ve Çeşitleri

Toplum; İnsanı insan yapan, inandığı değerleri belirleyen, davranış ve düşüncesini etkileyen bir gerçekliktir. Sınırları belirli bir mekanda yaşayan, sosyal varlıkların korunduğu bir düzendir¹¹⁶.

Sosyolojinin konusunun toplum ve toplumsal olaylar olduğunu bilmekteyiz. Acaba toplum kelimesi ile ne kastediyoruz. Bu elle tutulup gözle görülen bir varlık mıdır? Bugün bir çok sosyolog toplumun fizik objelerden veya insanlardan daha başka değişik bir şey olduğu üzerinde tartışmaktadır. Bazılarına göre toplum, insanları etkileyen gerçek ilişkiler bütünü olarak tanımlanmaktadır¹¹⁷.

Toplum içinde otoriteyi, yardımlaşmayı saklayan, grupları oluşturan, insanların davranış ve özgürlüklerini denetleyen bir kurallar bütünüdür. Bir başka deyişle toplum toplumsal ilişkilerden oluşan bir yumdur. O halde büyüklüğü, uygarlık düzeyi, ekonomik uğraşısı, dili, dini, inandığı değerler ve uyduğu kurallar ne olursa olsun, ortak bir yaşayışa sahip her insan topluluğu bir toplum meydana getirir. Kuşkusuz toplum bir araya gelen insanların basit bir toplamı da değildir. Toplumsal ve işlevsel olarak farklılaşmış kişiler arasında eşgüdümlü eylemlerin yer aldığı bir örgüt biçimidir. Doğal olarak bu durum farklı toplumların ortaya çıkmasına olanak verir. Öte yandan her toplumda görülen iki evrensel özellik söz konusudur.

Her toplum bir iç düzene yani belirli bir yapıya sahiptir. Ancak bu yapı durağan değildir, değişime açıktır. Toplumların iç düzeni ya da yapısı toplumsal ve ekonomik koşullara bağımlı olarak farklı değişim hızlarına sahiptir. Genellikle bu değişim gelişme yönündedir. Toplumunu tanımak bir yandan onun iç düzenini öte yandan da işleyişini ve gelişimini gözlemekle olur. Burada önemli olan toplumun belli bir yapıda olmasına yol açan nedenlerin neler olduğu ve değişmelerin hangi etkilerle meydana geldiğidir. Toplumların yapısını, düzenini insanların birbirleriyle olan ilişkilerini, toplum

¹¹⁶ Birsen GÖKÇE, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Birinci Baskı, Ankara, Savaş Yayınevi, 1996, s.1.

¹¹⁷ Enver ÖZKALP, *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1994, s.6.

içinde cereyan eden çeşitli olayları, toplumların gelişmesini, değişmesini, nicel ve nitel değişiklikleri konu edinen bilime toplum bilimi denir¹¹⁸. Batı dillerindeki söyleyişle sosyoloji, çeşitli toplumların yapısını, toplumsal olayları, toplumsal gelişmeleri, toplumsal ilişkileri ortaya koymaya ve bu konularda yasalara varmaya çalışan bir bilimdir.

İnsanın, zorunlu çevresi olan ve bütün varlığını etkileyen toplumu öğrenmek istemesi doğaldır. Ancak insan hiçbir zaman yalnız öğrenmekle yetinen bir varlık değildir. O, aynı zamanda öğrendiklerini uygulamak ve bunlardan bir yarar sağlamak ister. İşte toplumbilim de çoğu bilimler gibi insanın ve insanlığın bu iki amacına cevap verir. Bir yandan toplumu öğretir ve tanıtırken öte yandan toplumu iyiye doğru değiştirebilmek, işleyişini kolaylaştırmak, etkilemek yollarını da göstermeğe de çalışır. Demek ki sosyoloji, öğretmek, tanıtmak amacı ile kuramsal bir bilimken, uygulamalı bir yönü ve toplumu etkileme yollarını bulmak ve yönlendirme amacı ile pratik sonuçları olan bir disiplindir. Bu iki yönü kendinde birleştirmiş olması, toplum bilimine yirminci yüzyıl bilimi özelliğini kazandırmaktadır¹¹⁹.

Sonuç itibariyle toplumbilim toplumsal bir varlık olarak insan ve insani davranışların özünü belirleyen kurumsallaşmış toplumsal ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır. Dolayısıyla toplumbilimci de içinde yaşadığı toplumun kurumlaşmış ilişkiler ağını (yapısını), toplumsal kurum ve örgütlerini toplumun diğer öğeleri ile etkileşim içinde bütüncü bir yaklaşımla ve bilimse yöntem ve tekniklerle inceleyen kişidir.

Toplum çeşitleri, hakkında günümüze değin bir çok model geliştirilmiştir. Bazı modeller ütöpik (hayalci) bazıları ise ilgi çekicidir. Günlük dilde toplumları çeşitli biçimlerde adlandırmaktayız. Örneğin; gelişmiş, gelişmekte olan, ilerici, gerici, bağımsız, diktatör, açık, kapalı, kırsal, ilkel, gelişmiş gibi. Sosyologlar bu kavramların dışında toplumu sınıflamak amacıyla bazı değişik yorumlar ve kavramlarda kullanırlar. Örneğin; feodal, kent, teknolojik, yığın ve otoriter toplumlar gibi.

¹¹⁸ Birsen GÖKÇE, a.g.e., s.2

¹¹⁹ Birsen GÖKÇE, a.g.e., s.2

Toplumları yaygın bir biçimde, karmaşıklık dereceleri, büyüklük ve üyeleriyle olan ilişkilerine göre sınıflamakta mümkündür. Örneğin; Montequie (18.Yüzyılda yaşamış bir düşünürdür)toplumların sosyal düzenlerini, büyüklükleri ile ilişkili olarak açıklamıştır. "Ona göre toplumlar küçüldükçe daha demokratikleşecektir. Büyüdükçe de diktatörlük oranı artmaktadır". Ancak, Montequie bu genellemeyi yaşadığı çağ için söylemiştir. Günümüz toplumlarında bu yargı geçerli değildir¹²⁰. Bazı antropologlar ve ekonomistler de büyüklüğü ekonomik gelişmişliğe bağlamaktadır. Yani, küçük topluluklar ilkel, büyükler ise teknolojik açıdan gelişmiş toplumlardır. Ancak bu da çok geçerli değildir. Bugün birçok büyük toplum ekonomik açıdan az gelişmiştir (Örneğin Afrika). Aynı zamanda birçok küçük toplum da teknolojik gelişmişliğin büyük avantajlarına sahiptir (Örneğin Norveç).

Çağımızda basit ve faydalı bir toplum tanımlaması ve sınıflandırması ünlü bir antropolog olan Robert Redfield tarafından yapılmıştır. Redfield toplumları iki gruba ayırmıştır. Bunlar **folk (geleneksel)**ve **şehir toplumlarıdır**. Redfield geleneksel toplumu (folk), küçük izole olmuş, okuma yazma oranı düşük, homojen ve grup dayanışmasının yüksek olduğu toplumlar olarak belirlemektedir. bunun karşıtı olan belirlemeleri ise yani büyük, açık, okuma yazma oranı yüksek, heterojen, grup dayanışması düşük olan toplumları şehir toplumu olarak adlandırır¹²¹.

2.1.1. Geleneksel Toplum (Folk Society)

Geleneksel toplumlar küçüktürler. İlkel kabileler ancak bir kaç bin insandan oluşurlar. Buna karşın kentsel bölgeler büyüktür, kalabalıktır, nüfusları milyonlara ulaşır. Geleneksel toplumlar izole olmuş olarak bulunurlar. Diğer toplumlarla ilişkileri çok zayıftır. Buna karşın kent toplumları diğer toplumlara, karayolları, istasyonlar, deniz ve hava yollarıyla bağlıdır.

Geleneksel folk toplumlarında okuma yazma oranı ve eğitim oranı düşüktür. Geleneksel toplumlar en çok dil yoluyla iletişim de bulunurlar. Bu insanlar, geleneksel

¹²⁰ Enver ÖZKALP, a.g.e., s.11

¹²¹ Enver ÖZKALP, a.g.e., s.11

yollarla iletişimi daha çok kullanırlar. Örneğin, halk şarkıları, inançlar, hikayeler bir nesilden diğer nesle dil aracılığıyla aktarılır. Bu kültür öğeleri az çok değişse bile gelenekselliğini kaybetmeden özgünlüğünü korurlar.

Geleneksel (folk) toplumlarında grup dayanışması çok yüksektir. Bir birlerine kötü günlerinde destek olur, yardım sağlarlar; bizlik duyguları yüksektir. Tonnies, Durkheim ve Redfield bu toplumlardaki ait olma duygusunun çok yüksek olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu toplumlar aynı zamanda birbirlerine benzerle, yani homojen toplumlardır; belli inançları paylaşırlar. Belli kalıplara uymayanlar gruptan çıkarılırlar. Gruptan çıkarılma, ihraç, mahkumiyet, sürgün hatta ölüm biçiminde de olabilir¹²².

Geleneksel toplumun genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz;

- Modern toplumun sanayileşme, kentleşme, bireyleşme, akılcılık, piyasa ekonomisi gibi özelliklerine sahip değildir.
- İnsan ilişkileri duygusal, samimi ve yüz yüzedir.
- Örgütler henüz uzmanlaşmamıştır.
- Kitlesele okur yazarlık yoktur.
- Toplumsal hareketlilik çok yavaştır.
- Aile ve birincil grup ilişkileri egemendir.
- Değişme(sosyal değişme) "gelenek" in ve geleceğin belirlediği siyasal yapının "içinde" vuku bulur, yani geleneksel yapı büyük ölçüde değişmeden muaf kalır.
- Toplumun alt unsurları, kültürel faaliyetle, sosyal ilişkiler, her toplumun ana dinamiğini besleyecek , biçimde çalışarak toplumun çerçevesinin korunmasına yardımcı olurlar ve böylece modern toplumlarda görülen toplumsal unsurlarda ki dağınıklık, geleneksel toplumlarda yerini bir bütünselliğe bırakır¹²³.

¹²² Enver ÖZKALP, a.g.e., s.12

¹²³ Mustafa ARMAĞAN, *Gelenek*, İstanbul, Ağaç Yayınları, 1986, s.64-65

2.1.2. Kent Toplumu

Kent toplumu yukarıda açıkladığımız özellikler sahip olamayan bir yapısal özellik gösterir. Önce heterojen bir yapıya sahiptir. Kent toplumunda insanlar gelir, etnik, ırk gibi farklı gruplardan bir araya gelirler; bu nedenle de farklı kültür özelliklerine sahiptir.

Kent toplumunda eğitim olgusu gelişmiştir. Aynı zamanda gazete, dergi, televizyon, kitap, radyo gibi kitle iletişim araçları insanları günlük olaylardan haberdar kılar. Üniversiteler ve kütüphaneler insanlara devamlı bilgi yükler.

Kent toplumunun organizasyonu da gevşektir. Redfield' in modeline göre bu yerlerde topluluk olma bilinci gelişmemiştir. Yabancılaşma ve anomi olgusu yüksektir.

Bu sınıflamada bazı sorunların olduğu bir gerçektir. Yani, ne her kent toplumu ne de her geleneksel toplum muhakkak aynı özelliklere sahiptir. Örneğin, bazı kentlerde topluluk bilinci gibi, bazen de küçük folk topluluklarında heterojenlik görülebilir. Ancak, Redfield burada bu toplumların genel karakteristiklerini vermeye çalışmıştır.

Kent toplumu hakkında görüşleri ile önemli, bir diğer toplum bilimci de Louis Wirth'dür. Wirth kentin özel bir toplumsal organizasyon biçimi olduğunu söyler. Bu tür organizasyon Wirth' e göre nispeten "büyük, yoğun, toplumsal açıdan farklılık gösteren, bireylerin devamlı olarak oturdukları bir yerleşim biçimleridir."

Daha basit bir biçim de açıklayacak olursak, kent birçok farklı ve büyük grupların bir arada oturduğu bir yerdir. Wirth'e göre kent birincil grupların yerini ikincil grupların aldığı; yani menfaat ilişkilerinin aldığı, önem kazandığı, insanların yaşamak ve çalışmak amacıyla oturdukları bir toplum biçimidir¹²⁴. Bu toplumsal yapıda akrabalık ilişkileri ve aile bağları zayıflamış, geleneksel komşuluk kopmaya yüz tutmuş, diğer bir deyişle toplumsal dayanışma hemen hemen bütünüyle kaybolmuştur.

¹²⁴ Enver ÖZKALP, a.g.e., s.12

Wirth'ten sonra gelen sosyologlar, örneğin Richard Dewey, görüşlerini biraz daha genişletmiş ve düzenlemiştir. Dewey'e göre kentleşme ve endüstrileşme arasında fark yoktur. Hatta daha da ileri giderek kentleşmiş toplumların aynı zamanda da teknolojik yönden ilerlemiş, endüstrileşmiş toplumlar olduğunu söylemektedir. Ancak, bazı toplum bilimciler bu görüşe karşıdırlar. Buna da Ortadoğu ve Afrika ülkelerini örnek vermektedir.

Dewey Kentleşmenin Beş Temel Özelliğini Şu Şekilde Sıralamıştır;

- **Anomilik;** Büyük sayıdaki insanların birbirlerini tanıması imkansızdır. Kent toplumunda birbirlerini tanıyanlar hariç diğerlerine yabancıdır.
- **Emeğin İş Bölümü;** Kent toplumunun karmaşıklığından dolayı, farklı nitelikteki işlerin farklı kişilerce yapılması zorunluluğu vardır. Herkesin farklı görevleri yerine getirmesiyle, teknolojik yönden gelişmiş toplumun devamlılığı sağlanabilir.
- **Heterojenlik;** Kentin büyüklüğü, işlerin karmaşıklığı, göç nedeni ile kentte çok farklı değer ve inançları olan insanlar bir arada bulunurlar. Bu nedenle, kent toplumu plüralist (çoğulcu) bir yapıya sahiptir.
- **Kişilik Zayıflığı ve Resmîlik;** Anomi yani kuralsızlık ve yabancılaşma şehir toplumunda insanların kişiliğini zayıflatan önemli iki faktördür. Genellikle insanlar hizmete, düzene aldırış etmezler. Bunun nedeni de kime hangi amaçla hizmet ettiklerini bilmemeleridir.
- **Statü Sembolleri;** Statü sembolleri bireylerin toplum içinde ki pozisyonunun işaretleridir. Gerçekten kalabalık bir cadde de veya bir asansörde kimin statüsünün yüksek veya önemli olduğunu bilemeyiz. İşte semboller bize kişiyi kim olduğunu hatırlatacak işaretlerdir. Örneğin, Cadillac bir arabayı kullanan adam, vizon giyen bir kadın veya birçok

mücevherat takan bir kişi için bular hep onun statüsünü işaret eden sembollerdir. İşte kent toplumunun bu benzemezliği ve büyüklüğü içinde bireyler ancak bu işaretlerle birbirlerini tanır ve ilişki kurarlar¹²⁵.

Böylece toplum bir ilişkiler bütününden meydana gelir. Ancak belirli özellikleri de vardır. Her şeyden önce toplumların ömrü insan ömründen uzundur. İnsanlar, zamanla yaşamlarını yitirir ve bu dünyadan göçerler. Ancak, toplumlar onu oluşturan bireyler ölse dahi varlıklarını devam ettirir. Örneğin, Türk devleti çok eski çağlardan beri varlığını sürdürür. Ancak, günümüzde 18. Yüzyıldan kalma bir insanı göremeyiz.

Topum üyeleri ortak değer ve davranışa sahiptirler. Diğer bir deyimle belirli kültüre sahiptir ve kendine devam ettirme özelliği vardır. Bu devamlılık da üreme yoluyla olur.

2.1.2.1. Kent

Kentlerin kökenlerini veya gelişim tarihçelerini izlemek çok güçtür. Bilebildiğimiz ilk kaynaklar kentlerin Neolitik dönemde kurulmaya başladığını göstermektedir. Bilindiği gibi bu dönem insanların hayvan evcilleştirdiği, ziraatla uğraştığı dönemi belirler. Ancak, bu dönemin insanının yaşadığı yerler bugünkü köy anlamında bile değildi. Sadece belirli bir kara parçası üzerinde dağınık bir kara parçasını yansıtırıdı.

Tahminen M.Ö. 10.000. yıllarda ilk devamlı yerleşim merkezlerinin, zirai üretimden bağımsız olarak kurulmaya başladığını görüyoruz. Ancak, bugünkü kentlerle kıyaslanamayacak ölçüde küçük olan bu merkezlerin, nüfusları da küçük bir orandaydı. Endüstri öncesi kentler diyebileceğimiz bu yerlerde ancak birkaç bin insan yaşamaktaydı.

¹²⁵ Enver ÖZKALP, a.g.e., s.13

Kent kavramı böylece gelişerek günümüze kadar hem içerik hem de fiziki olarak değişim göstermiştir. Kentler bu değişimiyle insanların hayatını hem kolaylaştırdığı hem de karmaşıklığı bir duruma gelerek yaşayan bir vücuda benzemeye başlamıştır.

Kent; sosyal bir olgu ve sosyal bir gerçekliktir. Bu bağlamda kent, kentleşme ve kentleşme olgularına ilişkin bakış açımız, yaklaşımlarımız ve çözümlerimiz her şeyden önce bu bakış açısıyla olacaktır. Kent kavramını bir çok yönden ele almak mümkündür. Bu açı birazda bizim duruşumuza bu olguya yüklediğimiz anlam ve baktığımız, ilgilendiğimiz yönüne göre değişecektir. Özellikle siyasi, fiziki ve fonksiyonel açıdan kent diye kavramsallaştırdığımız bu olguyu incelememiz konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Siyasi açıdan, belirli idari sınırlar içinde görev yapan yönetimlere sahiptir.

Fiziki açıdan çok sayıda bina ve yollardan meydana gelen, fonksiyonel açıdan bakıldığında ise sosyo-kültürel ve ekonomik faaliyetlerden yapıldığı yerler olarak nitelendirilebilir¹²⁶. Kenti, sadece fiziksel veya demografik büyüme olarak ele almamız kent ve kentliye ilişkin akılcı hiçbir çıkarıma biz götürmeyecektir. Oysa ki nüfusun büyüklüğü ve sosyal hayatın daha ileri düzeyde karmaşık bir yapı arz etmesi neticesinde kentte uzlaşma ve iş bölümü; bunun neticesinde varılan noktada kırdaki görülen birincil ilişkilerin yaşandığı heterojen bir yapıya bıraktığı görülmektedir. Kent zaten genel itibari ile köyün karşıtı olarak ele alınmış ve doğal olarak da cemaat ilişkilerinin ikame edildiği ana tezinden hareket edilmiştir. Bu yaklaşımın temelinde Ferdinand Tönnies'in kavramsallaştırdığı "cemaat" (gemeinschaft) ve "cemiyet" (gesellschaft) ideal tipleri gelmekte¹²⁷ ve özellikle Türk toplum yapısında her ne kadar kent yaşamı cemiyet ilişkilerini ortaya koysa da görülmektedir ki kentlerde cemaatsal ilişkiler yaşanabilmekte ve tam anlamıyla ilişkiler zayıflamamaktadır. Kentlerde heterojenlik görülse de homojen yapı silinmiş, anlamını yitirmiş değildir.

¹²⁶ Eyüp İŞBİR, *Şehirleşme ve Meseleleri*, 2. Baskı, Ankara, Gazi Büro Yayınları, 1991, s.5

¹²⁷ Hüseyin BAL, *Kent Sosyolojisi*, 1.Baskı Ankara, Turhan Kitapevi Yayınları, 1999, s.19; Enver ÖZKALP, *Sosyolojiye Giriş*, 1.Baskı Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1994, s.232; Ramazan YELKEN, *Cemaatin Dönüşümü: Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi*, 1.Baskı Ankara, Vadi Yayınları, 1999, s.33-39

Tönnies'e göre;

Cemaatler, ırk, etnik menşee ve kültür bakımından farklılaşmış fertlerden meydana gelen ve fertler arasında ki şahsi, sıcak, samimi veya içli dışlı bağlantılar üzerine kurulmuş olan küçük homojen ve mahrem topluluklardır.

Cemiyetler ise ırk, etnik menşee, sosyo-ekonomik statü ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmış, geniş ve heterojen topluluktur¹²⁸.

Kentsel yaşam biçiminde ortaya çıkan cemiyet ilişkilerinin öncesinde de bireyler kente beklen/istenen düzeylerde entegre olamamışlardır. Özellikle de toplumsal heterojenlik ve entegrasyon düzeyinin kentleşme ve anomik kentleşme sorunlarının en önemli sebeplerinden birisi teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Kent, demografik bir büyümeyi veya yoğunluğu sağlamış ve hatta ölçüleri rakamlarla ifade edilecek hale getirilmiş ki bu DTP (Devlet Planlama Teşkilatı) verilerine göre 20000 ve üzeri nüfusa sahip olan yerleşim birimleridir¹²⁹. Bir olgunun da ötesinde anlamları içermektedir.

Örneğin ;

"Tarım dışı tarımsal üretimin denetlendiği, dağıtımın koordine edildiği, ekonomisi bunu destekleyecek şekilde tarım dışı üretime dayalı bulunan, teknolojik değişimlerin beraberinde getirdiği teşkilatlanma, uzmanlaşma ve işbölümünün en yüksek düzeye ulaştığı, geniş fonksiyonların gerektirdiği nüfus büyüklüğü ve yoğunluğuna varmış, toplumsal heterojenlik ve entegrasyon düzeyi yükselmiş karmaşık ve dinamik bir mekanizmanın sürekli olarak işlediği insan yerleşmesidir"¹³⁰.

Kent, kentlilerin karşılıklı etkileşimlerinden oluşan ve canlılığını sürdüren bir ilişkiler yumağı olarak tanımlanmaktadır¹³¹. Ve bu kavramın sosyal boyutunu göstermesi bakımından değer kazanmakta ve anlamını genişletmektedir. İnsan varlığının bulunduğu, söz konusu olduğu her durumda, her şartta ve bütün sorunların ilk çözüm noktası, yine insan dolayısıyla toplumdur. Bu bakımdan kent ve kente dair sorunların ve bulguların analiz edilmesi ortak yaşam alanlarımız olan kentleri daha yaşanabilir kılacaktır. Kent, Latinlerini ilginç anlam veren atasözü insanı özgür kılan yer, olarak değerlendirilebilmekte mümkündür aslında.

¹²⁸ Ayda YÖRÜKAN, *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri*, Ankara, İmar ve İskan Bak. Yay., 1968, s.6

¹²⁹ Bkz. *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara 1985, s.164; *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara 1989, s.314

¹³⁰ Asuman ÇELİK, *Kentleşme Yerleşme Sektörü Raporu*, Ankara, DTP Yayınları, 1982, s.17

¹³¹ Hans Jürgen HELLE, *Kentleşmiş İnsan*, Cogito Dergisi, Sayı 8, 1996, s71

Bu bakımdan değerlendirirsek aslında kentin insanlara çekiciliğini günümüz ölçüğünde de bir miktar anlayabiliriz.

Kentlerin niceliksel olarak da daha büyük ölçekli olan birimleri günümüzde metropol olarak adlandırılmaktadır. Bu yerleşim birimleri kendi sınırları içinden ibaret sayılmamakta ve çevrelerindeki irili ufaklı yerleşmelerle bir bütün oluşturmaktadır. Özellikle ekonomik ve sosyal anlamda birlikteliklerin olduğu yerleşim birimlerine, büyük kent yerleşim bölgesi ya da çok kullanılan adıyla metropoliten bölge denilmektedir. Megapolis olarak adlandırılan çok büyük kent bölgeleri ile bu metropoliten bölgelerin bir araya bir araya gelmesiyle oluşan birliktir¹³². Türkçe'de büyük kent, batı dillerinde ki karşılığı olarak metropolis kavramı kullanılmaktadır. Metropolis, sosyo-kültürel, ekonomik, coğrafi, idari ve siyasi organizasyon ve kontrol sisteminin bir mekânda odaklaşmasıdır¹³³. Metropolis kavramını ikame eden metropol kavramsallaştırması, artık büyük kentler için daha çok tercih edilen bir kavramdır. Kentlerin büyümesi, içerisindeki mevcut birtakım dinamiklerin çoğalması, artması sonucu kentleşme olarak nitelendirilen olgu karşımıza çıkmaktadır. Kent olgusu, birçok kişi tarafından tanımlanmış, farklı yönleriyle ve farklı faktörlerin etkisiyle ele alınmıştır. Ama bu tanımlar belirli noktalarda birleşmektedir. Genelde toplumsal olmayan üretimin yapıldığı, kontrol fonksiyonların toplandığı, belirli büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeyine varmış bir mekan temel olarak parametrelerdir.

2.1.2.2. Kentleşme

Modernleşme süreci içinde olan ülkelerde en önemli gelişmelerden biri kentleşme olgusudur. Kentleşme olgusunun temel nedeni, teknolojik gelişimle ortaya çıkan nüfus hareketleridir. Özellikle itme ve çekme faktörleri diğer bir deyimle kırsal kesimdeki toplumsal ve ekonomik yaşamın yetersizliği ve kentlerin insanları cezbedici imkanları bu olgunun gittikçe hızlı bir biçimde gelişmesine yol açmıştır. Kentleşme dar anlamıyla kent ve kentlerde yaşayan nüfusun artması demektir. Kentleşme bir ülkenin teknolojik, ekonomik ve toplumsal yapısında meydana gelen değişmelerin sonucunda

¹³² Ruşen KELEŞ, *Kentleşme Politikası*, 5. Baskı Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1990, s.76

¹³³ Barlas TOLON, *Büyük Kent Sorunlarına Toplu Bir Bakış*, Ankara, A.İ.T.T.A.Y. No:49, 1977, s.3

ortaya çıkan ve evrensel bir karakter taşır. Bir süreci ifade eden kentleşmede; demografik, sosyo-kültürel, ekonomik büyüme, çoğalma ve esas itibariyle bir değişim söz konusudur. İnsanların kente doğru akımı ile kentteki sosyal yaşamda bir değişim ve hareketlilik ortaya çıkmaktadır. Kentleşme, sanayileşmenin iş gücünü çekmesi, tarımsal üretimde fazla nüfusu itmesi sonucu, nüfusun kırsal alandan şehir merkezine doğru akması. Nüfusun kitlesel boyutlarda kentlere akım etmesiyle ortaya çıkan sosyolojik bir olgudur¹³⁴ diye tanımlana gelmektedir. Kentleşme olgusunun özellikle ülkemiz açısından oluşum sebebi kırsal alandaki yüksek doğurganlık, işlenebilir arazinin sınırlılığı ve kısıtlı kaynaklardır. Kentin çekim gücünün sebebi ise, iş beklentileri, çocuklara yönelik kırsaldakine oranla daha iyi eğitim imkanlarının varlığı ve farklı bir kültürel ortamda yaşama arzudur¹³⁵.

Kentleşmenin İngilizce karşılığı olan "urbanization" kelimesi hem nüfusun artışı ile ortaya çıkan nicelik yönü hem de kent kültüründeki büyümeyi ifade etmektedir. Yani kentleşme de kentleşme kavramı içerisinde yer almaktadır. Biz de ise kentleşme daha ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Zira kentleşme kavramı batı toplumlarında özellikle ABD'de nüfusun belli yoğunluğunun ve büyüklüğünün üstünde toplanması ve "kent kültürü" olarak ifade edilen davranış biçimlerini göstermesi olarak ele alınan kentleşme kavramından ayırmaktayız. Bu bağlamda kentleşme kentli kültürün ve kentli değerlerin kazanılması anlamında kullanılmaktadır¹³⁶. Bu farklılığın sebebi kentleşmenin, her toplumsal yapı için farklılık arz etmesindedir diyebiliriz. Kentleşme, sanayileşmenin etkisiyle doğum oranlarındaki artış ve bu artan nüfusun kent dışı yerleşimlerde iskan edilmesiyle kentlerde biriken nüfusun özel hayatlarını da deşifre etmiş bireye ait özel alanı da daraltmıştır. Kent yaşamında çok tartışılan, yadsınan ve önemli konulardan biriside, bireylerin özel yaşamlarının ve aile birey mahrumiyetleridir. "... iktisadi verimlilik gereği zaten daralan iç mekan, ses izolasyonun da yetersizliği yüzünden ..." bireyler özel yaşamlarını kent ortamında yeterince muhafaza edemiyor ve " ... herkesin gözü önünde cereyan eden bir özel hayatı da yanında getiriyordu. Bir yandan bireycilik yükselip özel hayat kutsanırken, diğer yandan özel hayatın gerçek yaşam alanları

¹³⁴ Ömer DEMİR, Mustafa ACAR, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ankara, Vadi Yayınları, 1997, s. 118

¹³⁵ Meltem BAYRAKTAR, Yasemin BEBEKOĞLU, Kentte Yaşam Biçimi ve Çevre, Ankara, A.Ü.Z.F.Y., 1995, s.1

¹³⁶ Rana A. ASLANOĞLU, Kent Kimlik ve Küreselleşme, 1. Basım, Asa Yayınları, 1998, s.37

gizliliklerini kaybediyorlardı¹³⁷. Aynı zamanda bireylerin sosyo-ekonomik ve siyasal davranışları *kentin o bireyi özgürleştiren havası!* İçerisinde değişmekte, öncesinde zihinler ve devamında yaşam biçimlerinde bir karmaşa, melez desenler ortaya çıkmaktadır. Bu melez desenler bireyin yaşantısının her safhasında görülmekte zihniyet siyasi görüşünü, sosyal ve ekonomik yönü tam yaşam biçimini etkilemektedir. Birey aslına bakılırsa çoktan razıdır bir bakıma bu değişime. Çünkü kente yerleşirken kentin, kent yaşamını bilmekte ve bu durumu göze de almaktadır.

Belirli bir nüfus mobilitesinin bir kentte yoğunlaşması gibi yüzeysel, kent ve kentleşme olgularını anlamak ve açıklamak için çok yetersiz kalan bir tanımlama yapamayız. Biraz önce belirttiğimiz bir değişim sürecini iade eden kentleşme, toplum yapısında görülen ve görülmesi muhtemel bir takım değişiklikleri izah etmektedir. Bu değişim olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilebilecek düzeyde daha açık bir ifadeyle göreceli bir olgudur. Kentleşme her ne kadar olumsuz bir fenomen, bir muamma olarak değerlendirilse bile, kaçınılmaz olarak da insana ve topluma kazandırdığı ve getirdiği bir çok ta olumlu yönleri mevcuttur. Ama modern çağın kent toplumunda bireyselliğin, ikincil ilişkilerin, insana verilen değer düşüğü içten içe ilerleyen bir yabancılaşma, anomi, sosyal sapma olarak nitelendirebileceğimiz deformasyon noktaları görülmektedir.

2.1.2.3. Kentleşme

Kentli olmak neyi ifade etmektedir? Kentleşmek zorunlu bir sosyal yaptırım veya ihtiyaç mıdır? Tartışılması gereken bu ve benzeri sorular kentleşme kavramını anlamamızı ve kentleşmenin sosyal boyutlarını ortaya çıkarabilmemizi sağlayacaktır. Kentleşme olgusu, Türk toplumu için özellikle kentte yaşamayı tercih etmiş nüfus için, üzerinde durulması gereken en önemli konulardan birisidir. Kentlerin gün geçtikçe artan nüfusları beraberinde getirdiği sosyal sorunlar bulunmakta ve artmaktadır.

Kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratma süreci olarak tanımlana bilen kentleşme, kent kültürünün ve kent değerlerinin

¹³⁷ Ahmet İNSEL, *Yaşam Alanlarımıza Sahip Çıkmak*, Birikim Dergisi, Sayı 123, 1999s.23

yaşam biçiminin kazanılmasıdır ve temel parametresi değişim olgusudur¹³⁸. Başka bir ifadeyle, kentin kamusal alanı içinde oluşan kent kültürü ve normlar neticesinde en genel anlamda kentin yaşam biçimine, bireylerin uyum sağlamasıdır diyebiliriz.

Kentte yaşamak ile kentli olmak farklı nitelikler ve önemli nüanslar içermektedir. Kentte yaşıyor olmak ile kentli olmak sorgulanması ve analiz edilmesi gereken önemli ayrıntıdır. Kent, köyün karşıtı olarak değerlendirilmekte ve farklı işlevler yüklenmektedir. "yaşam tarzları ve kültür kavramları çerçevesinde bakıldığında köylü ve kentlinin farklı kültürel süreçleri, farklı sosyalleşme süreçleri ve farklı zaman ve mekan algılamaları olduğu görülmektedir"¹³⁹. İşte bu sebeple diyebiliriz ki, kentli olmak farklı sosyalleşme ortamları neticesi olarak bir yaşam biçimi ve kültür ana temaları çerçevesinde bir zihniyet değişimi sürecini ifade etmektedir. Kentli olmak kentin getirdiği bir yaşam biçimini karakterize etmektedir. Değişen bir zihniyeti de beraberinde getiren bir yaşam biçimi ve sonrasında da davranışlar üzerindeki yansımalarını görmek mümkündür. Hızlı kentleşme süreci, sanayileşmenin dolayısıyla kapitalizmin bir üretimidir. Kapitalist ahlakın ve zihniyetin zamanla ulaştığı veya zamanla insanlara öğrettiği nokta, kar endeksli bir yaşam felsefesi ve bunun neticesi olarak bireyselliktir.

Kentlileşmenin ekonomik ve sosyal boyutları vardır. Ekonomik bakımdan kentlileşme kişinin geçimini tamamen kentte veya kente özgü işlerde sağlıyor duruma gelmesiyle gerçekleşir. Sosyal bakımdan kentlileşme kır kökenli insanın çeşitli konularda kentlere özgü tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve tinsel davranış biçimlerini benimsemesi ile gerçekleşir¹⁴⁰. Başka bir anlatımla kentlileşme, bireyin sosyalizasyon sürecini anlatır. "Sosyalizasyon öncelikle bireyin içinde bulunduğu sosyal grubun giderek toplumun değer-norm sistemini, davranış kalıplarını içselleştirmesidir"¹⁴¹. Kentlileşmeden söz edebildiğimiz gibi kaçınılmaz olarak ta kentlileşmeme kavramı karşımıza çıkmaktadır.

¹³⁸ Ruşen KELEŞ, *Kent Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980, s.71

¹³⁹ Gülden ERKUT, *Kentlileşme Sürecinin Sosyolojik Boyutu*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı Türkiye Sorunları Dizisi-7, Türkiye'de Kentleşme, Tarihsiz, s.59

¹⁴⁰ S. Kemal KARTAL, *Ekonomik ve Sosyal Yönleri ile Kentlileşme*, Ankara, Adım Yayıncılık, 1992, s.50

¹⁴¹ Hüseyin BAL, *Kent Sosyolojisi*, 1.Baskı Ankara, Turhan Kitapevi Yayınları, 1999, s.35

Aslında kentleşmemenin varlığı kentleşmenin var olma sebebidir. Zira kentleş(e)meme veya kentleşmeme bir mecburiyeti midir? Kentleşme biricik ideal midir? Bireyler, biz ne kadar onları kent ile bütünleşmesini arzu etsek, kente kazandırmak istesek de kendi değerleriyle ve yaşam felsefesi-yaşam biçimi ile var olmayı tercih etmektedir. Kenti ve onun değer-normlarını, davranış kalıplarını içselleştirememektedir.

2.2. Toplumsal Yapıyı Oluşturan Dinamikler

2.2.1. Toplumsal Yapı

İnsanların gerek doğayla gerekse kendi aralarında kurdukları ilişkilere dayanarak gerçekleştirdikleri bir düzendir¹⁴². Bir düzenin işleyebilmesi belirli bir temele dayanmakla mümkün olabilir. Toplumların temel taşı insan unsurudur. İnsanlar kendi aralarında ve içinde yaşadıkları çevrede bulunana çeşitli toplumsal gruplarla ilişki kurarlar. Bu ilişkilerin tabanını oluşturan ya da bu ilişkileri yönlendiren her toplumun sahip olduğu maddi ve manevi kültür öğeleridir. Bunlar zamanla birbirlerini etkileyerek değişime uğramakla birlikte örgütlenmiş bir bütünlüğü temsil ederler.

İbrahim Yasa'ya göre; toplumun örgütlenmiş durumunu koruyabilmesi, onu çevreleyen öge ve güçler arasındaki etki-tepki ilişkilerinin bir takımının yaygın, sürekli ve tekrar edilir olmasına bağlıdır. Bunun sonucunda genel davranış kalıpları ve toplumsal biçimleşmeler oluşur¹⁴³.

Bu biçimleşmelerin topluluğun dengesinin korunmasında önemli rolleri vardır. Dolayısıyla toplumsal yapının incelenmesinde bu biçimleşme ve kurumların tek tek ele alınması gerekir. Bu temel ilişki kalıplarını tanımlamak ve çözümlenmek; toplumun kuruluşunu, işleyişini toplum içinde ki gruplaşmalar, sınıflarını ve özelliklerini anlayabiliriz.

¹⁴² Birsen GÖKÇE, a.g.e., s.8

¹⁴³ İbrahim YASA, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, Ankara, TODAİE Yayınları, NO :136, 2. Baskı, 1973, s.8

Toplumsal yapının temel ögesi olan nüfusun genel nitelikleri ve etnik yapısının saptanması kültürel öğelerin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal sorunların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Nüfusun ülke düzeyinde dağılımı, cinsiyet ve yaş durumları her türlü toplumsal sorunun ele alınmasında başlangıç noktalarını oluşturur. nüfus ve etnik yapılaşma kültürel öğelerin kavranabilmesi için gerekli olan çerçeveyi oluştururlar. Genellikle kültürel öğeleri iki ana grupta incelenir. Maddi kültür öğelerinin alt yapıyı, manevi kültür öğelerinde üst yapıyı belirlediği yaygın olarak kabul edilen bir yaklaşımdır. Bu toplumun sahip olduğu üretim kaynak ve araçları, teknolojisi, giyim ve beslenme alışkanlıkları, yerleşme ve konut biçimleri, ulaştırma ve haberleşme örgüt ve gereçleri maddi kültür öğeleridir.

Toplumun üst yapısını oluşturan manevi kültür öğeleri aile ve akrabalık sistemleri, eğitim ve din kurumu, tarih ve folklor (halk kültürü) dil, sanat, hukuk düzeni siyasal örgüt konularını kapsamına alır. Her toplumda var olan bu öğeler kendilerine özgü farklılıklarıyla çok sayıda toplum yaratmışlardır. Toplumsal yapının biçimlenmesinde tek bir kültür öğesinin ya da çeşitli kültür öğelerinin hakim rol oynadığı konusunda da yaygın iki görüş vardır.

Alt yapı ögesi olarak ekonomik ilişkilerin toplumu yönlendirdiği görüşünü savunan Marx ve taraftarlarına göre ekonomik ilişkiler bu ilişkilere katılımların iradesi dışında gelişerek yeni bir sınıf ve yeni bir ideoloji yaratır. Aynı görüş paralelinde ve fakat üst yapı öğelerinden her hangi birinin ağırlıklı olarak toplumsal yapıyı biçimlendirdiğini savunanlara göre ise; özellikle ilkel ve geri kalmış kapalı topluluklarda (ekonomik ilişkilerin önemi yadsınmamakla birlikte) tek başına aile ve akrabalık örgütünü ya da din kurumunun da belirleyiciliği de söz konusudur. İkinci görüşte ise; toplumsal yapı öğelerinin bir birleşimidir. Özellikle gelişmiş çağdaş toplumlarda yapılar maddi ve manevi çeşitli kültür öğelerinin etkilerine göre biçimlenmişlerdir.

Yirminci yüzyılda teknolojinin de baş döndürücü bir hızla ilerlemesi maddi kültür öğelerinin de değişim ve gelişiminin süratle gerçekleşmesine neden olmaktadır. Üst yapı kurumları olarak nitelenen manevi kültür öğelerinin de bu değişmeden etkilendiklerini ve fakat aynı hızı yakalayamadıklarını gözlemlenmektedir.

Başka bir deyişle teknolojik alanda meydana gelen değişimler somut olarak uygulamaya yansıdığından ve yararları görüldüğünden daha kısa zamanda benimsenirler. Kültürel davranış kalıplarını ve tutumları etkileyen manevi öğelerde yıllardır yaşanan geleneksel örüntülerin terk edilmesi yerini yenilerinin alması belli bir süreci gerektirir. Nitekim kuşaklar arası görüş farklılığı ya da göç sürecinde ortaya çıkan sorunlar birinci kuşağı önceki yaşam koşullarında ısrarcı olması yanında ikinci kuşağın çok daha kısa zaman da yeni yaşam biçimine uyum gösterebilmesi bu konu da verilebilecek en çarpıcı örneklerdir.

Öte yandan değişik koşullar altında yaşamlarını sürdüren toplumsal grupların bir anlamda sayısal azınlıkların siyasi, dini ve kökensele farklılıkları doğal karşılayamamaları nedeniyle çeşitli toplumsal sorunlara yol açtıkları görülmektedir¹⁴⁴.

Bu durumda toplumun eğitim düzeyi ile yakından ilgilidir. Çağdaş ve eğitim düzeyi yüksek toplumlardaki akılcı tutumun tersine, geri kalmış toplumlarda manevi öğelerle olan ilişkilerin duygusal yönünün ağır basması sonucunda akılcılıkla bağdaşmayan, geçmişte kalması gereken bir takım düşünce ve eylem kalıplarını hala korumaya çalıştıkları bağnaz ve ısrarcı bir tutum sergiledikleri gözlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise çağdaş kesim ile geleneksel kesim arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları zıtlasma ve kutuplaşmalar yaratarak insanları çeşitli kamplara bölmektir. Bu durumda toplumun dengeli bir yapıya kavuşması ancak siyasi ve toplumsal kurumlaşmalarla olası görülmektedir.

2.2.2. Türkiye'de Toplumsal Yapıyı Oluşturan Dinamikler

Bunların toplumu nasıl etkilediğini ve toplumların gelişmesinde üstlendikleri rolleri kısaca açıklayalım.

2.2.2.1. Nüfus

Hiç kuşkusuz Türkiye'de toplumsal değişme sürecinin kimi somut etkileri nüfus üzerinde kolaylıkla gözlenebilir. Ayrıca, bir toplumun yapısını ve değişmesini, o toplumun nüfusunu incelemeden anlamak olanağı da yoktur.

¹⁴⁴ Birsen GÖKÇE, a.g.e., s.10

Toplumsal değişme karmaşık bir süreçtir. bu karmaşıklıktan dolayı bağımlı ve bağımsız değişkenler çoğunlukla birbirine karıştırılır. Bu çalışmada, siyaset, ekonomi ve dış dünya bağımsız değişkenlerin göstergeleri olarak alınmıştır. Nüfus, kentleşme ve aile de bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bağımsızlık Savaşının başında, Türkiye nüfusu ve bu nüfusun özellikleri bir bağımsızlık işlevi yapmışlardır. Buna karşılık, Atatürk devrimleri döneminde nüfusun nitelikleri, bu devrimler tarafından beklenen bağımlı değişkenler durumuna gelmişlerdir. Buna en güzel örnek düşük eğitim düzeyidir. Türkiye gibi yıllık nüfus artışı oldukça yüksek olan bir ülkede nüfus, toplumun ekonomik, sosyal, kültürel hatta siyasal yaşantısını yakından ilgilendiren önemli bir konudur. Hızlı nüfus atışı planlanan kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesini engellemekte, istihdam sorunlarına yol açmakta, günlük yaşamımızda ise trafik problemi, konut yetersizliği ve çevre kirliliği gibi sorunları daha da ağırlaştırmaktadır.

Kuşkusuz, insan gücü yani sayısal çokluk tek başına olumlu bir gösterge değildir. Nüfusun niceliğinin yanısıra niteliği de önem taşımaktadır. Modern bilgi, eğitim ve teknolojidenden yoksun insan gücü, bugünün koşullarında ne ekonomik kalkınmada ne de savunmada önem arz etmektedir. Bu tip nüfus yapısı ekonomiye katkıdan çok külfet getirmektedir. Bugün ulusal politikaları belirleme ve yürütme konumunda olanların genellikle nüfus faktörünün ekonomik ve toplumsal yaşamdaki önemini kabul etmekle birlikte nüfus konusunu yine de yeterli ve geçekçi bir yaklaşım içinde ele almadıkları gözlenmektedir. Küresel olarak kırsal alandan kentlere yaşanan göç hareketi, barınak, kullanıma elverişli su, enerji kaynaklarıyla sağlık, sosyal hizmet konularına olan gereksinimi artırmıştır. 2000 yılında kentlerde yaşayan nüfus dünya nüfusunun %50 sini oluşturmaktadır¹⁴⁵. Kalkınma çabaları sonucunda, geliştirmekte olan ülkelerde mutlak yoksulluk düzeyinin altında yaşayanların oranında düşüş gözlenmektedir. Dünyanın pek çok ülkesinde, insanların kendilerinin ve çocuklarının refahını düşündükleri için doğum oranları düşüş gözlenmektedir. Her nüfus programı temelde, kişi ve toplum refahını sağlamayı, aile sağlığını korumayı, ailenin çocuk yetiştirme konusunda bilinçli ve özgür tercihler yapabilmesini teşvik etmeyi amaçlar. İmzalanan uluslar arası antlaşmalar bu konuda alınacak kararlarda 'hak ve sorumluluğun' kişilere ait olduğunu kabul eder.

¹⁴⁵ Emre KONGAR, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Cilt 1-2*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, s.377.

Ülkeler kalkınma programlarında bugünkü kuşakların gereksinimlerini düşünürken gelecek kuşakların potansiyel gücünü ve ihtiyaçlarını da dikkate alarak ülke nüfusunun yapısı, niteliği gibi nüfus sorunlarına programlarında öncelik vermektedir. Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış ve 1935-1990 yılları arasında her beş yılda bir nüfus sayımı tekrarlanmıştır. 1990'dan sonra on yılda bir yapılmasına karar verilmiştir. Ülkemizde, Cumhuriyet'in ilanından 1950'li yıllara gelinceye kadar nüfus artışı devletçe teşvik edilip çok çocuklu aileler vergi indiriminden yararlandırılırken bugün artık bu politikadan vazgeçildiği gibi nüfus artış hızını düşürmeye yönelik etkin önlemler alınmaya başlanmıştır. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen ülkemiz, nüfus artış hızı yönünden hala dünyanın sayılı ülkelerinden biridir.

2.2.2.2. Aile

Osmanlı toplumunun geleneksel, ataerkil geniş ailesi, Atatürk devrimlerinin değiştirmeyi amaçladığı kurumlardan biridir. Aslında aile yapısını değiştirmeye yönelirken Atatürk'ün kafasındaki düşünce, kadının özgürlüğe kavuşmasıydı. Bu ereği kendisi şöyle belirlemiştir; "Daha endişesiz ve korkusuzca, daha dürüstçe yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınına çalışmamıza da ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına ilmi, ahlaki, sosyal, ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcı ve koruyucu yapmak yoludur."¹⁴⁶ Türkiye'de ailenin yapısal değişmesi hukuksal güdümlenmelerle desteklenmiştir. İsviçre medeni yasasının Türkiye'ye aktarılması meclis tarafından 1926 yılında kabul edilmiştir. Bu yasa, gerek aile mallarının yönetiminde, gerekse ölümden sonra servetin paylaşılmasında kadına, erkekle eşit haklar tanıyordu. Erkeğin çok eşliliği yasaklanmış ve evlilik anlayışı yasaların güvencesi altına alınmıştır. Ülkenin sanayileşme ve kentleşme süreciyle birlikte bu yasal ve toplumsal-ekonomik değişiklikler, aile yapısını ve aile içindeki bireylerin durumlarını etkilemektedir. Sonuç olarak, bu günkü toplumsal yapımızın bir ögesi olarak çağdaş çekirdek aile ortaya çıktı. Bu tip aile, anne, baba ve küçük çocuklardan oluşmaktadır. Çekirdek aile, gerek kentsel, gerek kırsal bölgelerde egemen aile yapısı olarak gözlenmektedir¹⁴⁷. Aile kavramı günümüze gelinceye kadar geçirdiği yapısal değişimlere bağlı olarak çeşitli şekillerde

¹⁴⁶ Nimet UNAN, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1959, s.150-151

¹⁴⁷ Serim TİMUR, *Türkiye'de Aile Yapısı*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1972, s.31

tanımlanmıştır. Ancak tanımları oluşturan temel nitelikler fazlaca bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Tanımlar irdelendiğinde aile kavramını şekillendiren dört temel nitelik olduğu görülmektedir. Bunlar;

- Aile üyeleri birbirine evli kan ve akrabalık bağları ile bağlıdır. Karı koca arasındaki bağ evlenme, çocuklarla ana baba arasındaki bağ ise kan bağıdır. Aile yapısının temeli ve en önemlisi budur.
- Aile üyeleri aynı çatı altında yani aynı evde yaşarlar. Eğitim, askerlik vb. nedenlerle geçici olarak evden ayrılırsalar bile üyelerin tamamı demografik açıdan hane halkı olarak adlandırılır.
- Aile üyeleri ortak bir geliri paylaşırlar. Aile üyelerinin her birinin kazançları aile bütçesinde toplam aile geliri olarak değerlendirilir. Bu gelir ev ve ailenin ihtiyaçlarının kullanılmasında kullanılır.
- Aile üyelerinin sahip oldukları özelliklere bağlı olarak (yaş, cinsiyet vb.) her birinin aile içinde farklı rolleri vardır. Ailedeki sağlıklı ilişkiler bu rollerin gereklerinin yerine getirilmesine bağlıdır.

Şimdi sıraladığımız bu nitelikleri bir araya getirerek aileyi şöyle tanımlayabiliriz. Aile, aynı çatı altında yaşayan, aynı geliri paylaşan, evlenme kan ve akrabalık bağları ile birbirine bağlanmış ve oynadıkları çeşitli rollerle (karı-koca, ana-baba, evlat-kardeş vb.) birbirini etkileyen bireylerin oluşturduğu sosyal bir kurumdur. Bütün bu tanımlardan ve açıklamalardan sonra Türk toplumunda aile yapısının özelliklerinin anlatılmasına ve açıklamasının yapılmasına geldi; Bir yaşam tarzı olan kültür ve ona ilişkin değerlerin ilk ve en somut görüldüğü alan olan aile kurumudur. Ailenin oluşumu ve varlığını sürdürmesi, diğer toplumsal etmenlerin yanında bu değerlerinde ortak bir ürünüdür. İki gencin aile kurmasında iki ailenin çabalarını, eş, dost, akraba, konu komşunun da katılımıyla, evlenme bir toplumsal olay şekline dönüşmektedir. Böylece evlenme, çocuk sahibi olma, çocuğun okula gitmesi, askere gitmesi, ölüm gibi aile yaşamının önemli dönüm noktaları hep kültür örüntüleri içinde biçimlenir ve anlam kazanır. Toplumsal yaşamın ana unsurlarından olan aile, ana-baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalarından meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal bir kurumdur. Aile toplumsal kurumlar içinde yaşamsal niteliği gereği birinci sırayı almaktadır. Çünkü ailenin görevlerinden biri insan türünü üretmek ve devam ettirmektir. Ailenin temel bir kurum olmasının bir başka nedeni de çocuğun toplumsallaşmasında oynadığı roldür. Böylece aile, çocuğun dünyaya

getirilmesinde, yetiştirilmesinde, korunmasında ve topluma kabul edilmesinde çok büyük bir görev üstlenmektedir. Kişinin çevresiyle ilk teması doğumla katılmış olduğu aile grubu içinde başlar. Çocukla aile üyeleri arasında başlayan bu etkileşim sürecine toplumsallaşma denir. Toplumsallaşma ile kişinin içgüdüleri toplumdaki hakim değer yargıları ve davranış kalıpları içine yerleştirilir. Çocuğun yeteneklerinin geliştirilmesi, alışkanlıklar edinmesi, tutum ve tepkiler geliştirmesi aile için de gerçekleşir. Böylece çocuk toplum içinde yetişkinlikte oynayacağı rollere hazırlanır. Bu görevleriyle aile bütün toplumlarda varolan ve evrensellik gösteren bir kurumdur. Ancak toplumların sahip oldukları sosyo-ekonomik koşullar her toplumun kendine özgü bir aile yapısı oluşturmasına yol açar. Aile ana, baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalarından oluşan ekonomik ve toplumsal birliktir¹⁴⁸. Özellikle bu tanım modern topluluklardaki ailelerin yetişkin üyeleri açısından ele alınınca geçerliliği artmaktadır. Çünkü bu birlik, eşlerin açıkça belirttikleri amaçlarını gerçekleştirmek üzere bir araya gelmelerinden oluşmaktadır. Eşlerin çocuk sahibi olmalarıyla daha kapsamlı bir anlam taşıyan aile, aynı zamanda çocukları topluma hazırlayan küçük bir topluluk modelidir. Ailenin evrenselliği, devamlılığı ve sosyal yapıda çekirdek özelliği taşımasının yanında , aile üyelerinin sorumlulukları, üyeler arası ilişkilerin duygusal bir temele dayanıyor olması, şekillendirme özelliği ve kurallarla çevrili olması gibi hususlar her türlü ailede görülen yaygın özelliklerdir. Aynı şekilde ailenin görevleri konusunda da Ogburn'un görüşünün bazı değişikliklerle üzerinde uzlaşılan bir görüş olduğu ifade edilebilir. Bu görevler beş başlık etrafında toplanır.

1. Ailenin varlığını koruyan, neslinin devamını sağlayan biyolojik görev.
2. Üyelerinin her türlü maddi ve manevi zararlara karşı koruyan koruyuculuk görevi.
3. Üyelerinin her türlü maddi gereksinimlerine cevap veren ekonomik görev.
4. Duygusal dengenin geliştirilmesine olanak veren psikolojik görev.
5. Üyelerinin yetiştirilmesi ve sosyalleştirilmesini sağlayan eğitim görevi.

¹⁴⁸ Birsen GÖKÇE, *Aile ve Aile Tipleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, H.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt:8, No: 1-2, s.48, 1976

Eğitim görevi kapsamına üyelerin dini eğitimleri, dinsel pratiklerin organize edilmesi, zgr zamanın değerlendirilmesi ve aileye toplumsal statü kazandırılması yolundaki çabalarda girmektedir. Aile türlerine göre bu görevlerden bazılarının işlerliğini kısmen kaybettiğini ileri süren tartışılmakla beraber, her aile tipinin paylaştığı kaçınılmaz olan bazı temel görevlerden söz etmek olasıdır. Bunlar; biyolojik, psikolojik ve ekonomik görevlerdir.

Biyolojik ve psikolojik görevler aile dışında gelişen yeni kurumlar tarafından yerine getirilememektedir. Ailenin sürekliliğinin sağlanması ve varlığının korunması, duygusal ilişkilerin sağlıklı bir biçimde kurulması ve sosyalleşme sürecinin dengeli bir biçimde gerçekleşmesi konularında geçerli bir çözüm bulunamamıřtır¹⁴⁹. Aile sosyal ilişkilerin en küçük ve en temel birimi olarak hem işlevleri hem ilişki biçimleri, hem ekonomik faaliyetleri ve hem de aile içindeki liderlik konumları itibariyle değişime uğramaktadır. Özellikle kırsal alandan kentlere göç eden, tarımsal yapıdan kopan kadının iş-g biçimlerinde ve emeğin değerlendirilmesi sürecinde ortaya çıkan değişiklikler aile içi ilişkiler yakından etkilenmektedir.

Kırda görülen tarıma dayalı geleneksel yaşam, kentte son derece farklılaşmış, iş bölümü ve ihtisaslaşmayı zorunlu kılan bir yaşam biçimine dönüşmekte ve bu durum yaşam koşullarını da etkilemektedir. Öte yandan ailenin değerşen toplum da bazı temel işlevlerini yitirdiği fakat üyelerine manevi destek olma işlevinin eskiye kıyasla daha büyük bir önem kazandığını ileri süren yapısal işlevci görüş, ailenin bu işlevinin diğerleri gibi başka kurumlarca yklenilmeyeceğini ve yalnız bu işleviyle ailenin toplumda varlığını sürdüreceğini savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre aile, yapı ve ilişkilerinde de bir değerime uğramış, ataerkil geniş aileden ana, baba ve evlenmemiş çocukların bir arada buldukları çekirdek aileye dönüşmüştür. Kısaca aile, işlevlerinin önemli bir bölümünü yitirmekle birlikte, kendi yapısında da bazı değeriklikler geçirerek endüstriyel toplumla olumlu ilişkiler kurabildiği bir dengeye ulaşmıştır.

zet olarak bugün aile kendisini etkileyebilecek iki temel sorun ile karşı karşıyadır. Birincisi toplumsal değerimelere paralel olarak çıkan toplumsal dinamizmin

¹⁴⁹ nal SAYIN, *Aile Sosyoloğisi*, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat fakültesi Yayınları, No: 57, s.26,1990

aileye olan etkisidir. İkincisi ise doğrudan ailenin iç mekanizmasında ortaya çıkan aksaklıklardır. Toplumsal dinamizmin etkisi ailenin yapısına değil, görevlerine yöneliktir. Aile yapısını etkileyecek en önemli unsur da kendisini meydana getiren üyelerden herhangi birinin çeşitli nedenlerle aileden kopmasıdır. Bu durumda aile temel görevlerini gerçekleştiremez. Ana ya da babadan birinin yokluğu ailenin biyolojik fonksiyonunu ortadan kaldıracak gibi aile birliğinin temelini oluşturan sevgi ve dayanışma duygusunun varlığından da söz edilmesini güçleştirir¹⁵⁰.

2.2.2.2. Din

İnsanların yaşamına yön veren temel toplumsal kurumlardan bir diğeri de din kurumudur. Çağdaş toplumlarda de "din duygusu", inanç sistemleri toplumsal yaşantının ayrılmaz bir parçası olma özelliğini korumaktadır. Din, insanın kaderini bağlı gördüğü üstün güç ya da ilkeye bağlı olma inancıyla, bu inancın sonucu olan ve bir yaşama kuralı oluşturabilecek zihni ve ahlaki tutumları kapsayan bir olgudur¹⁵¹.

Bu noktadan hareketle din sadece insanların manevi dünyalarını yönlendiren bir inanç değil, bu inancın şekillenmesi, kendi kurallarını yaratması ile ortaya çıkan bir yaşam biçimidir. Aynı zamanda din, toplumda aynı dinden olanlar arasında dinsel bir birlik duygusu da oluşturur. Böylece din kurumu toplumsal yapıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle öncelikle bir toplumsal kurum olan din olgusu üzerinde durulacak, dinin ne olduğu insanoğlunun yaşamındaki yeri ve önemi tanıtılacaktır. Din nedir? Kendisini oluşturan temel öğeleri nelerdir? İnanç sistemleri nasıl sınıflandırılmıştır? Din kurumunun görevleri nelerdir? Gibi temel sorular ele alındıktan sonra İslamiyet ve laiklik anlayışı üzerinde durulacaktır.

Din; insanların anlayamadıkları, açıklayamadıkları karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarının doğa üstü güçlerle açıklanmasıdır. Daha kısa bir ifadeyle din, insanların bilinmeyen karşısındaki tutumlarıyla ilgili bir toplumsal kurumdur. İnsan oğlunun doğanın sırlarını, ölümden sonra cevaplamak için çağlar boyu

¹⁵⁰ Birsen GÖKÇE, *Aile ve Aile Tipleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, H.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt:8, No: 1-2, 1976

¹⁵¹ *Meydan Larousse*, s.705, 1969

uğraş verdiği gözlenmektedir. Din kurumu, insanların belirli bir yönde hareket etmelerini sağlayan sosyal denetim kurumlarından biridir. Din, her toplumda insanların hareketlerini yönlendirici, davranışlarını biçimlendirici bir dizi kurallar koyarak bu kuralları doğa üstü nitelikte olan manevi yaptırım türleriyle desteklemektedir. Bu durum belirli bir dine mensup olanlar arasında farklı derecelerde olmak kaydıyla bireysel ve toplumsal yaşamlarında dini kuralların da geçerli olmasına olanak vermektedir. Ne, nerede, ne zaman ve nasıl yapılacaktır. Böylece toplumların ortak davranışlarını belirleyen ve sosyolojide "norm" denilen toplumsal anlayışa ulaşılmaktadır. Toplumlar arasında çeşitlilik gösteren normlar zaman içinde de insanların gereksinimleri çerçevesinde değişiklik gösterir. Normlar toplum içinde yüklendikleri görevsel nitelikleri oranında da benimsenirler. Bir başka deyişle insanların toplum halinde yaşamalarını kolaylaştırıcı birtakım kurallar vardır. Bu kurallar insanların yaşantılarını, birbirlerine emredici, yasaklayıcı, sınırlayıcı biçimlerde etkiler.

Toplumdaki en belirgin normlar kuşkusuz din, ahlak ve hukuk alanında olanlardır. Din ve ahlak kuralları çoğu kez birbiriyle kaynaşmış olarak bir arada bulunurlar. Esasen her ikisi arasında içerik farkı olmaktan ziyade sonuçları itibariyle aralarında bir yaptırım farkı vardır. İnsanları bilinmeyen karşısındaki tutumlarının inanç sistemleriyle açıklanması din sosyolojisinin, yapması ve yapmaması gereken şeylerde ahlak sosyolojisinin alanını belirler. Ancak kısaca inanç sistemi olarak tanımlanan din kendi amacına ulaşmak için, toplumsal ve ahlaki normlardan gerekli ve yararlı gördüklerini benimseyerek, onları dinsel çerçeve içine yerleştirirken toplumsal ve ahlaki düşünce de dinsel akımların etkisi altına girer. Din kurumuna kıyasla ahlak kurumu daha esnek bir görüntüye sahiptir. Toplumsal yaşamda iç içe olan ahlak kurumunun, zaman içinde değişen yaşam koşullarına paralel olarak değiştiği gözlenmektedir. Ahlaki değerlerde gözlenen bu değişme yapısı gereği, din kurumunda da dinsel pratikler açısından değişme yaratacak ortamı hazırlar. Günümüzde soyut normlar arasında yer alan "din" ve "ahlak" kuralları, somut norm kategorisinde yer alan hukuk kurallarından kesin olarak ayrılmışlardır. Ancak, hukuk kuralları da belirli noktalarda din kurallarından etkilenmiştir¹⁵². Dinsel olgunun dokunulmazlığı nedeniyle hukuk, ahlak ve siyasal kurumların dini kurumdan ayrılması çok zor olmaktadır. Bununla beraber toplumların

¹⁵² A. Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Ankara, S. Yay, s.12, 1973

gelişmesiyle dinsel olgunun dokunulmazlığı da giderek kalkmış ve objektif olarak incelenebilmesi mümkün olmuştur. İşte bu incelemeler sonucunda da çeşitli dinler arasında ortak özellikler neler olduğu hesaplanmıştır.

2.2.2.3. Siyaset

Siyaset Arapça kökenli sözcüktür. At eğitimi anlamına gelmektedir. Oysa aynı kavrama karşılık batıdan alınıp Politika sözcüğünün Yunan kökenli olduğu bilinmektedir. Yunanca Polis, kent devletlerine verilen isim olup, Politika da, devlete ait işler anlamını taşımaktadır. Siyaset biliminin konusu üzerinde, bilim adamları arasında tam bir görüş birliğinin varlığından söz etmek zordur. Bazılarına göre konu yalnızca 'devlet'le sınırlıdır. Ancak çoğunluk daha geniş bir kavram olan iktidardan hareket etmektedir. Devlet, toplumların evriminde yönetimin kurumlaşması aşamasında ortaya çıkmıştır. Oysa siyaset olgusunun devletten önce de ve devletin dışında da var olduğu bilinmektedir. Siyaset bilimi, tarihinde iki açıdan tanımlanmıştır. Bir tanıma göre siyaset bilimi devleti, onun kuruluşu ve işleyişini inceler. Bu geleneksel anlayıştır. Yeni bir anlayışa göre ise siyaset bilimi erk (iktidar) olaylarını, başka bir deyişle yönetme ve yönetilme olayını bunun kurumsallaşma sürecini inceler. Bu ikinci yaklaşım siyasal bilimin toplumbilimsel bakış açısından ve toplumbiliminin verilerinden etkilenerek, insanların siyasal davranışlarına etkide bulunan tüm toplumsal etkileri de incelemeye başlamasının bir sonucu olmuştur¹⁵³. İktidar kavramı otoriteyi de içerir. Otoritenin görüldüğü her yerde yöneten ve yönetilen ayrımı bulunur. Toplumun en küçük birimlerinde, hatta iki bireysel ilişkilerde bile otoriteye rastlanır. Siyaset biliminin konusu olarak "devlet"i kabul etmek nasıl ki fazla dar bir çerçeveye sıkıştırmak demekse, bu ikinci anlayışa sığınmak da siyaset biliminin ilgisi ve yetkisi olmayan alanlara iktidar etmek anlamını taşır. İktidar kavramı, karar alma ve onu uygulama, uygulatma anlamını içerir. Bu nedenle de düşünülebilecek tek iktidar biçimi "siyasal iktidar" değil. Örneğin günümüzde bir ekonomik iktidardan söz etme alışkanlığı da oldukça yaygındır ve temelde yanlış da sayılmaz. Siyaset bilimini ilgilendiren siyasal iktidarın oluşumu, paylaşılması, işleyişi ve kullanılmasıdır; siyasal iktidarla ilgili süreçlerdir. Ekonomik iktidar başta olmak üzere, diğer iktidar türleri ise, siyaset bilimini

¹⁵³ Enver ÖZKALP, a.g.e., s.21

ancak bu çerçeveye etki yaptığı ölçüde ilgilendirir¹⁵⁴. Örneğin aile içi iktidar, aileyi oluşturan bireylerin siyasal davranışlarına yansıdığı ölçüde, oy verme eğilimlerine etki yaptığı zaman siyaset biliminin konusu olur. Siyaset bilimi, siyaset otorite ile ilgili kuramların ve bu kuramların oluşmasında ve işleminde rol oynayan davranışların bilimi olarak tanımlayabiliriz. Böyle bir tanım, bir yandan siyaset biliminin günümüzde ilgilendiği konuların tümünü kapsarken, öte yandan oldukça belirgin bir sınıf getirmektedir. Siyaset bilimi toplum bilimlerinin bir dalı olduğuna göre, yönteminde aynı olması doğaldır. Örneğin Maurice Duverger'in "Siyasal Bilimler Yöntemleri" adıyla yayınlanan kitabı, daha sonraki baskılarında ad değiştirmek ve "Toplumsal Bilimler Yöntemleri" başlığını almak zorunda kalmıştır. Bu açıdan siyaset sosyolojisinin en belirgin amaçlarından biri, toplumların yapılarıyla siyasal rejimler arasındaki ilişkileri inceleyerek bir siyasal rejim tipolojisine ulaşmaktır. Bu bakımdan siyasal parti tiplerinin, parti fonksiyonlarının ve parti sistemlerinin incelenmesi siyaset sosyolojisinin önem verdiği konulardır. Aynı şekilde baskı grupları da siyaset sosyolojisinin önem verdiği konulardan biridir. Bu grupların, ekonomik ve toplumsal kökenleri, tipleri (mesleki, ideolojik, bilimsel) siyasal otorite üzerinde ki etki yolları ve biçimleri önemli araştırma konularını kapsar. Bir başka araştırma alanı da, siyasal katılma ve seçimleri kapsamaktadır. Bireylerin siyasal davranışları, siyasal örgütler içerisindeki etkinlikleri bu disiplinin bir başka uğraşı alanıdır.

2.2.2.4. Ekonomi

Bütün insanlar birer biyolojik varlıklardır. Bu yönleriyle de hayatta kalmak ve varlıklarını devam ettirmek için çaba gösterirler. İşte insanların bu çabalarında ekonomik kurumların veya ekonominin köklerini buluruz. Fakat unutmamak gerekir ki insanlar birer biyolojik varlık oldukları kadar aynı zamanda birer sosyal varlıktırlar. Yani yaşamlarını sürdürmek için sadece su, hava ve yiyecek yeterli değildir. İnsanlar toplumsal varlık oldukları için bir takım tüketim maddelerini de sırf toplumda bir statü gereksinimi için alırlar ve kullanırlar. Böylelikle de toplumsal varlıklarını veya başkalarından farklı olan yönlerini diğer insanlara bu aldıkları ile kabul ettirmeye, statülerini göstermeye çalışırlar. İnsanların çeşitli istekleri, mal ve hizmetlerin yeterince her toplumda

¹⁵⁴ W.G.RUNCIMAN, *Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı*, (Çv. E. Mutlu), Ank, Teori Yay, s.48. 1986

bulunmaması veya nadir olması toplumsal yaşamın bir gerçeği olarak karşımıza çıkar. Böylece toplum, üç fonksiyonel zorunlulukla karşılaşır ve diğer insanların ihtiyaçlarını bu mal ve hizmetleri üreterek, dağıtarak ve tüketerek karşılamaya çalışır. Böylece ekonomi biliminin toplumsal yaşamın genellikle bir yönüne döndük olduğunu ve sadece bununla uğraştığını söylenebilir. Yukarıda da açıklandığı gibi insanların az bulunan kaynakları üretim için nasıl kullandıklarını, bunları nasıl dağıttıkları ve tüketim için malları nasıl değiştirdikleri ekonominin uğraştığı konular olmaktadır. Ekonomi, toplumsal yapının alt sistemlerinden birisidir ve toplumun diğer alt sistemleri ile sıkı ilişki içindedir. Çünkü ekonomik olaylar toplumsal olayların bütünü içindedir. Örneğin bir sel felaketine uğrayan bölgede toplumsal nitelikli birtakım olaylar olduğu gibi bu olayların ekonomik birtakım sonuçları da vardır. Malları ziyan olması, mahsulün yok olması gibi. İşte bu nedenle toplumsal nitelikli olayları incelerken aynı zamanda ekonomik faktörler de incelenmek zorunda kalınmaktadır. Ekonomik sosyoloji, toplumu, bir bütün sistem, ekonomiyi ise o bütünün ikinci derecede bir alt sistemi olarak gördüğü için ekonomik olayları sosyal gerçekler arasında görür ve düşünür. Böyle olunca ekonomik sosyolojinin aynı olaya ekonomiden ayrı bir biçimde bakması doğaldır. Demek ki ekonomik sosyolojinin konusu, toplumsal gerçeklerden ayrılması mümkün olmayan olaylardır. Bunlar da ekonomik durum ve etkinliklerden meydana gelir¹⁵⁵. Kısacası toplumsal yapıyı oluşturan dinamiklerden ekonomi, toplumsal yapının alt sistemlerinden birisidir ve toplumun diğer alt sistemleri ile ilişki halindedir. Ekonomi sosyolojisi sosyal nitelikteki değişkenler ile ekonomi arasındaki ilişkileri inceleyen sosyoloji dalıdır. Ekonomi temelde, üretim, tüketim ve bölüşüm konularına ilgi duyar. Üretim mal ve hizmetlerin yaratılması ve mevcutların artırılması sürecidir. Üretim faktörleri toprak, emek, ve sermayedir. İnsanlar tarih boyunca çeşitli üretim rejimleri altında çalışmış ve hal da çalışmaktadır. Bu rejimler; zorla çalıştırma, serflik, lonca, ücret rejimi, kapitalizm, neokapitalizm, kollektivizmdir. En basit tanımla işbölümü, farklı işlerin farklı kimseler tarafından yapılmasını ifade eder. İşbölümü konusunda bir önemli konu mesleklerin bölünmesi ve teknik işbölümü kavramlarıdır. İşbölümü basit ve modern olmak üzere iki türdür. Basit işbölümü, mekanik dayanışmaya benzer ve dört biçimde karşımıza çıkar; cinsiyete ve yaşa, yetenek ve ustalığa, dini ve mistik esaslara, imtiyazlar göre olmak üzere dört çeşittir. Toplumsal gelişme ile birlikte görülen ve yeni mesleklerin doğmasını

¹⁵⁵ Enver ÖZKALP, a.g.e., s.136

açıklayan bölünme ise modern işbölümünü oluşturur. Gelişmiş ekonomiler sadece mal ve hizmetlerin üretimini değil bu mal ve hizmetlerin değişimini de gerektirir. Değişim doğrudan ve vasıtalı olmak üzere iki türdür. Mülkiyet birey ve grupların başka bir deyişle bir mala sahip olanların diğer kişi ve gruplara olan hak ve ödevlerini oluşturur. Mülkiyet özel ya da toplumsal bir biçimde olabilir. Bir toplumda belirli mal ve hizmetleri üretenler ve bunları talep edenler çoğalınca pazarlar oluşur. Piyasalar da tam rekabet ve eksik rekabet olmak üzere iki türdür. Çağımız endüstriyel toplumlarına genellikle tüketim toplumu demektediriz. Çünkü, bu toplumlar ancak, çok miktarlarda tüketim yaparlarsa üretim de oranda artacağı için ekonominin işlevi de o denli sürekli olur. Ürettiğini tüketmeyen toplumlar zamanımızda çökmeye mahkumdur.

2.2.2.6. Eğitim

Eğitim insanın bütün yaşamını organize eden bir süreçtir. İnsan, özellikle erişkinlik düzeyine gelinceye değin şu veya bu biçimde bu kurumun üyesi olmuştur. Ayrıca bu kurum içinde aldığı eğitim düzeyi de insanın gelecekteki bütün yaşantısını etkiler. Eğitimin gücü bu şekilde özellikle yakın zamanlarda artmış ve insanı istese de istemese de etkiler hale gelmiştir. Geçmişe baktığımız zaman, resmi veya formal eğitimin gereksiz olduğunu görmekteyiz. Diğer bir anlamda, eğitim kurumsallaşmış bir yapıya sahip değildir. Çocuklar ve gençler ailelerindeki yaşlı kimselerden ve arkadaşlarıyla oyun sıralarında kendilerine gerekli olan bilgileri edinmektedirler. Ancak, toplumun ekonomik yapısı ve buna bağlı olarak yaşantısı değiştiği için aile artık çocuğuna bazı bilgileri vermekte yetersiz kalmıştır. Çünkü, teknolojik ve ekonomik yaşam hızla değişmekte ve aileler bu gelişme karşısında yeni bilgileri bilmedikleri için çocuklara verilen eğitim de eksik ve yetersiz kalmaktadır. Halbuki toplumun gelişme hızına uyabilmek için artık insanların yeni bilgi ve beceriler öğrenmeleri gerekmektedir. Bunlar ise tek başına aile kurumu içinde öğrenilecek şeyler değildir. İnsanlara bu bilgileri öğretecek yeni kurumlara ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçtan dolayı eğitim kurumu ortaya çıkmış, resmileşmiş ve yaygınlaşarak toplumun büyük bir kısmının gittiği, eğitildiği yerler haline gelmiştir. Eğitim çağdaş insanın bütün yaşamını organize eden bir süreçtir. Endüstrileşmenin gelişmesi ve teknolojik yenilikler artık becerili bir insan gücünü gerekli kılmaktadır. Bu

nedence çağdaş toplumlarda insan yaşantılarının en verimli yıllarını resmi eğitim kurumlarında geçirmektedir. Eğitim dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Geniş anlamda eğitim toplumsallaşma süreciyle eş anlamlıdır. Dar anlamda ise eğitim öğretim anlamının yerine kullanılmaktadır. O halde eğitim bireye belli bir meslek kazandıran bir faaliyet olarak kabul edilebilir. Eğitimim toplumda yerine getirdiği görevleri açık ve kapalı olarak iki bölümde inceleyebiliriz. Aşağı yukarı bütün eğitim sistemleri üç aşamalıdır. Bunlar; ilk, orta ve yüksek öğretimdir. Her ülkenin eğitim sistemi birbirinden farklılık gösterir. Bazı ülkelerde eğitim tek yönlü bazılarında çok yönlüdür. Yani her eğitim birbirini takip eden bir süreci içerir. Çok yönlü sistemde ise orta eğitimde ihtisas sahibi olmuş okullar, farklı mesleklere insan gücü yetiştirirler. Gelişmiş toplumlarda en temel amaç eğitimi yaygınlaştırmak ve farklı kesimlerden ve gelir gruplarından gelen kişileri bu olanaktan yararlandırmaktır. Ancak, eğitimi yaygınlaştırmak hemen bütün sorunları çözmek anlamına gelmez. Çünkü, bu kolay bir iş değildir. Diğer bir noktada eğitilmiş insan gücüne kendilerine uygun bir iş sağlamaktır. Eğitimin yığınlara yaygınlaştırılması politik ve sosyal demokrasi olgusuyla yakinen ilişkilidir. Eğitilmiş nüfusa sahip olan ülkeler çağımızda kalkınmış olan ülkelerdir. Böylece kalkınmak için eğitilmiş bir nüfus büyük önem taşır. Gelişmekte olan ülkemizde de eğitimin kendine has bir takım sorunları vardır. Her ne kadar son yıllarda açılan okuma yazma kursları ile halkımıza okuma yazma öğretilmeye çalışılsa da okuma yazma oranının düşüklüğü ilk göze çarpan sorundur. Türkiye'de mesleki eğitime verilen önemin azlığı gençleri genel lise eğitimine itmektir. Bu nedenle sonucu her yıl artan oranda lise mezunu genç üniversitelere girmek için mücadele vermektedir. Bu konuda öğrenci seçme sınavında başarıyı ölçme ihtimali de tartışılabilir bir noktadır. Günümüz Türkiye'sinde yüksek okul ve üniversite açma çabalarına son yıllarda büyük bir hız verilmiştir. Ancak üniversitelerimiz de bugün gelişmenin ve yeniliğin getirdiği bir takım sorunlarla yüklüdür¹⁵⁶.

2.2.3. Türkiye'nin Toplumsal Yapı Özellikleri

Her toplumsal yapı, geçmişten geleceğe uzanan bir süreçte şekillenir. Diğer bir ifadeyle, her toplumun belli bir anda içinde bulunduğu yapı, o toplumun geçmişten miras kalan siyasal, ekonomik, kültürel vb. birikimlerinin bir birleşimi olarak ortaya çıkar. Buradan hareketle, toplumsal yapının temel öğelerinin de bu mirastan etkilendiği

¹⁵⁶ Enver ÖZKALP, a.g.e., s.168

söylenbilir¹⁵⁷. Toplumsal yapımızın genel özellikleri nelerdir? Sorusuna cevap ararken Yasa'nın 1960'lı yıllarda Türkiye'nin yapısıyla ilgili olarak saptamış olduğu özellikleri kısaca özetledikten sonra bugünkü koşullar çerçevesinde ortaya çıkan değişimler ve bu yapının bireylere yansıyan yönlerinin neler olduğu üzerinde durulacaktır.

1. Otoriteye ve Birincil Topluluklara Bağlılık : Otoriteye bağlı olma, Türk toplumunun temel özelliklerinden birisidir. Tarihsel süreç içerisinde toplumun yaşadığı olaylar ve bu olaylar karşısında göstermiş olduğu tepkiler otoriteye gereksinim duyan bir millet olduğumuzun bir kanıtıdır. Otoriteye bağlılık, insanların bir lider olmadan hareket edememelerine neden olmaktadır. Büyük devlet, devlet baba anlayışıyla, insanlar kendi yapmaları gereken görevlerinin yapılmasını, gereksinimlerinin karşılanmasını hep birilerinden bekler olmuşlardır. Geleneksel aile ilişkilerinde baba ya da en yaşlı aile bireyi, kırsal kesimler de büyük topraklara ve zengin maddi olanaklara sahip ağalar, köyde muhtar vb. otoriteyi elinde tutan kişi ve gruplardır. Diğer taraftan, kırsal topraklarda ve kır-kentlerde kentlerin gecekondulu bölgelerinde sürüp giden insan ilişkilerinde 'birincil gruplara bağlılık' olgusuyla karşılaşmaktadır. Aile, komşuluk, akrabalık, hemşehrilik bağlılığı canlı olarak varlığını korumakta ve geleneksel ilişkilere önem verilmektedir. Örneğin, köyde bu bağlılık ve ilişkiler "imece" denilen bir yardımlaşma tipi de yaratmıştır. Otoriteye bağlılık özellikle Osmanlı devlet felsefesiyle yakından ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin güçlü bir merkezi otorite kurmasıyla birlikte ortaya çıkan merkeze aşırı bağlılık, devleti 'baba' olarak gören ve her şeyi ondan bekleyen bir anlayışa neden olmuştur. Ve bu anlayış, tarihsel süreç içerisinde etkisini sürdürerek toplumsal yapının temel özellikleri arasında yer almıştır.

2. Toprağa Bağlılık : Halkın toprağa, doğup büyüdüğü yere bağlı olması, toplumsal yapının uzun yıllardan beri süre gelen belirleyici bir özelliğidir. Doğup yaşanan yere dışarıdan gelecek bir saldırı birçok anlaşmazlıkların temel nedeni olmuştur. Bu duygu, insanların büyüdüğü yerlere hasretlik ve sıla özlemi çekmelerine de neden olmuştur. 1940'lı yılların sonlarında

¹⁵⁷ İbrahim YASA, a.g.e., s.159-162

başlayan iç göç ve 1960'lı yıllardan başlayan dış göç, bu duyguların yoğun olarak yaşanmasına yol açmıştır.

3. Dinsel ve Boşınanlara Bağlılık : Bu durum, halkın eğitim durumu, sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgilidir. 1970'li yıllarda bu sorun yoğun olarak hissedilmiştir. Böyle bir ortamda dinsel inanç ve boşınananların, etkisini toplumsal yaşamın her alanına yansıtması kaçınılmazdı. Doğal felaketlerin önlenmesinde, hastalıkların tedavisinde, doğal olayların yorumlanmasında, insan davranışlarına yön vermiştir. Bu sayede birtakım din adamları, şeyhler ve gerici kişiler halk arasında etkilerini ve saygınlıklarını artırmışlardır. Muska yazdırmak, fala-büyüye başvurmak yaygın olarak yaşanırken, bu tür boşınananlar dinsel pratik ve değerlerle karışarak dinde bir çarpıklığa, bozulmaya yol açmıştır. İbrahim Yasa, bu özelliklerin bireylere yansımaları da üç değişik davranış modeli ile açıklamıştır¹⁵⁸.

4. İçedönüklük : Otoriteye ve birincil topluluklara bağlılık ve küçük tarım işletmeciliği insanların iç dünyalarına dönük dışa kapalı bir özellik kazanmalarına neden olmuştur. Zira, kararların alınmasında etkin bir rol oynamayan, akrabalık ve komşuluk ilişkileri çerçevesinde küçücük sınırlı dünyada yaşayan insanların, bu çevreleri dışında gelişen olaylara ilgi duymaları beklenemez.

a) Kuşkuculuk ve güvensizlik : Dışa kapalı ve içe dönük olma, insanların kuşkucu ve güvensiz olmalarına neden olmuştur. Tıpkı kendisini ilgilendirmeyen konulara uzak durması gibi, tanımadığı insanlara güvenmesi, inanmaması da doğaldır. Bu durumda düşünce ve olayları pragmatistik olarak değerlendirmesi de kaçınılmaz olacaktır. İnsanlar, bireyci ve çıkarıcı oldukları gibi aynı zaman da tanımadıkları kişilere ve hatta devlete karşı da güven duymamaktadırlar.

b) Bencillik: İnsanlar, böyle bir yapı içerisinde toplumsal sorumluluk duygusuna sahip olamazlar. Halk, kendi çıkarlarıyla devletin çıkarlarının çatıştığını düşünür. Herkes için fada sağlayacak kamu hizmetlerinin hep başkaları tarafından yapılmasını bekler. Kısaca "nemelazımcılık" duygusu

¹⁵⁸ Birsen GÖKÇE, a.g.e., s.272

hakimdir. Osmanlı da özellikle 'büyük kaçgun' (Celali İsyanları) döneminden itibaren Anadolu da başlayan karışıklıkların, Türk köylüsünü zorunlu olarak bireyci ve bencil kıldığı bilinmektedir.

2.2.4. Toplumsal Yapımızın Bugünkü Durumu

Türk toplumu, yukarıdaki saptamaların yapıldığı 1960'lardan bu yana birçok değişim yaşamıştır. Nüfus, Cumhuriyetin ilan edildiği günlerden 1990'lara dek yaklaşık dört kat artmıştır. Eğitimde görülen gelişmeler sonucunda okur-yazar oranı %10'lardan %80'lere yükselmiş, başka bir anlatımla nüfusun nicel ve nitel yapısında önemli değişimler olmuştur. Ulaşım ve iletişim olanaklarında sağlanan gelişmeler, sanayileşme, %59.1'e ulaşan kentleşme, karşılaşılan ekonomik krizler, yaşanan askeri müdahaleler, son yıllarda artan terör olayları vb. olgular, toplumsal yapıda ve bunun bireylere yansımada bir takım değişimlere yol açmıştır¹⁵⁹. Dünyanın hızla değişmesi kavramlara yeni anlamlar yüklemektedir. Dün için tutarlı olan bir davranış, bugün için tutarsız oluyor. Dolayısıyla kişiler gibi toplumlarda erozyona uğruyor. Çağdaş insan kendi temel ilkeleri çerçevesinde değişen ve gelişen dünya düzenine ayak uydurmak zorundadır. Böylece insan davranışlarının tutarlılığı yeni toplumsal değerler ve ilkeler çerçevesinde yeniden biçimlenmektedir. Öte yandan dış dünyada soğuk savaşın ortadan kalkması, yeni bir dünya düzeninin kurulmakta oluşu ve Türkiye'nin de küreselleşen bu dünya da yerini alma çabaları toplumsal yapıyı oluşturan kurumları ve bu kurumları oluşturan ilişki biçimlerini de etkilemektedir. Genellikle iki düzeyde incelenen toplumsal değişimin bilimsel yorumuna olanak sağlayıcı genelleştirmeler büyük boyutlu (Makro düzey), sınırlı alan sonuçları ise küçük boyutlu (Mikro düzey) yaklaşımlarla açıklanır. Küçük boyutlu değişim iki yoldan gerçekleşir. Birinci örgütlenmiş kurumlar aracılığıyla, ikincisi ise çağdaşlaşmanın getirdikleri zorunluklar ki bu durumu Turhan, zorunlu ve serbest kültür değişimleri olarak ifadelendirmiştir¹⁶⁰. Toplumsal değişim, kültürel ve siyasal alanları da kapsamak koşuluyla toplum yapısı ve örgütün yeni bir biçim almasıdır. Bu süreç sonunda toplumu oluşturan sınıflar arasında çıkarlar dengesi ve egemenlik ilişkileri değişmiş olur¹⁶¹. Özellikle Türkiye gibi henüz gelişme süresinde olan ülkelerde

¹⁵⁹ Erdiñ TOKGÖZ, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Ankara, Hacettepe, Üniversitesi Yayınları No., 1995, s.152-162

¹⁶⁰ Mümtaz TURHAN, *Kültür Değişimleri 1000 Temel Eser*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.128

¹⁶¹ Emre KONGAR, *Toplumsal Değişim Kuramları İlkeleri*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s.224-225

bu fark daha da belirginleşir, çağdaş ve geleneksel yapılar bir karşıtlık içerisinde bir arada var olur. Ve bu değişimde itici güç alt yapı kurumlarında ortaya çıkan değişimlerdir. Türkiye'ye bilgi ve teknoloji üreten yenilikleri kendisi gerçekleştirmek yerine dışarıdan ithal etme yoluna gitmiştir. Bu nedenle çağdaşlaşma, batıya yönelme vb. politikalar doğrultusunda değişim ihtiyacı Osmanlı'lardan bugüne daima yukarıdan gelmiştir. Reformlar halk kesimlerinin istek ve gereksinimleri yönünde geniş kitlelerce ortaya konulmamıştır. Buradan hareketle iç göçle, eğitimin yükselmesi, kentleşme vb. gelişmeler çerçevesinde otorite ve birincil topluluklara bağlılık konusunda önemli değişiklikler yaşanmış olmakla birlikte, bu toplumsal yapı özelliğinin tamamen ortadan kalktığı da söylenemez. Fakat modern ve çağdaş devlet anlayışının ve demokrasinin bir gereği olarak toplumsal örgütlerin gelişmesi, birincil topluluklardan ve ilişkilerden (komşu, aile, akraba, hemşehri ilişkisi vb.) ziyade bu gruplara ve kamu örgütlerine bağlılığı artırmaktadır¹⁶². Kentsel nüfusun %59.1'e, okur-yazar oranının %80.5'e çıktığı (1990 nüfus sayımı verilerine göre) günümüzde, otoriteye olan bağlılık ilişkisinde zayıflamalar gözükmemektedir. Öte yandan çekirdek ailelerin toplam hanelere olan oranında %67'ye yükselmiş olması aile içerisinde otoritenin eşler arasında paylaşımına yol açmış kadının aile içerisinde söz hakkının genişlemesine ve sosyal hayata kazandırılmasını Özellikle üniversitelerde öğrenci kültürlerinin, siyasi partilerin gençlik kollarının, diğer taraftan kadın kollarının sayıca artması ve etkinliklerinin giderek yaygınlaşması birincil ilişkilerin gevşemesi konusunda önemli göstergelerdir. Ancak kırsal kesimde ve kır-kentlerde, akrabalık ve komşuluk ilişkileri varlıklarını sürdürmektedir. Çünkü göçler sonucunda kentlerin çevresinde yaşayan ailelerin bir taraftan kendilerine uygun buldukları bazı kentsel yaşam özelliklerini kabul ettikleri, diğer taraftan toplumsal değerler ve alışkanlıklar bakımından da kırsal yaşam kültürünü terketmemiş oldukları Dolayısıyla, bu aile tipinde kentte yaşamalarına ve kentin olanaklarından yararlanmalarına karşın otoriteye bağlılık ve birincil ilişkiler içerisinde olma özellikleri devam ede gelmektedir. Oysa şehir merkezinde yaşayan kentli aileler, aynı apartmanda yaşadıkları halde kapı komşularında kimlerin yaşadığından dahi habersizdir. Tarımda makinalaşma, toprağın parçalanması, çocukları eğitme isteği vb. koşullar doğrultusunda yoğunluk kazanan 'göç' gerçeği çerçevesinde toprağa bağlılık konusunda önemli değişimler yaşanmıştır. Bugün insanlarımız bağlı oldukları toprakları terk ederek

¹⁶² Mahmut TEZCAN, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984, s.105

kentlere göç etmekte ve sanayi toplumunun sunduğu istihdam olanaklarından yararlanmaktadırlar ¹⁶³. Öte yandan 'arabesk' olarak bilinen müzik tarzının, 'Hadi gel köyümüze geri dönelim, beni köyümün yağmurlarında yıkasınlar', şeklinde sıra özlendi çerçevesinde oluşturulan parçalarla yaygınlık kazandığı gözlenmektedir. Gerçekten de, siyaset veya ticaret alanında söz sahibi olan kişilerin bile, öldüğünde doğdukları memlekette toprağa verildiklerine tanık olunmaktadır. Dinsel ve boşınanlara olan bağlılık konusunda yaygın bir değişimden söz etmek zordur. Çünkü laik-hukuk devleti aleyhinde görülen gelişmelerin yeni bazı sosyal akımların, dinsel kural ve pratiklerin toplumsal yaşamın her alanında yaygınlaşmasına yol açtığı gözlenmektedir. Aslında, dinlerin insan yaşamında düzenleyici bir takım işlevleri vardır. Bu yadsınamaz bir gerçektir ve bireylerin kendine özgü yaşamlarına uygulanması gerekmektedir. Atatürk devrimlerinin en önemli adımı olan ve 1937'de Anayasaya giren Laiklik 'de bu amaçla, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerekliliğine işaret eder. Boşınanlara bağlılık eğitim sistemi ve halkın eğitimi ile yakından ilgilidir. Ülkemizde %19.5'lik okur-yazar olmayan bir kitle vardır. Okur-yazar olanların %46.1'i ise zorunlu olması nedeniyle ilköğretim mezunudur. Eğitim düzeyinde ilköğretimden yükseköğretime gidildikçe bir düşüş görülmektedir. Bu sorunların altında yatan bir diğer gerçekte çarpık eğitim politika ve uygulamalarıdır. Özellikle popülist politikalar sonucu bir yandan eğitim ve öğretim kurumlarımızda çağın gereksinimlerini karşılayan, araştıran, sorgulayan, bilimsel yaklaşıma açık programlar yerine, mevcut bilgiyi aktaran ve ezbere dayanan geleneksel eğitim ve öğretim uygulamasına devam edilirken; öte yandan sayıları hızla artış gösteren yabancı dille eğitim veren okulların açılması eğitimin kalitesini artırmada yeterli olmamaktadır. Sosyal Bilgiler dersiyle hedeflenen bilinçli yurttaşların yetiştirilmesini sağlayacak nitelikli eğitimin Milli Eğitim Bakanlığının belirlediği temel esaslara göre sağlanmasıdır. Özellikle de Sosyal Bilgiler Eğitiminin demokrasi ile olan ilişkisi yani eğitim ve demokrasi kavramı eğitim sisteminde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Demokrasi eğitimi küçük yaşlarda verilmeye başlanmalıdır. Demokrasinin en önemli unsurlarından biri olan seçme/seçilme kavramını öğrenci okuldayken tanımaktadır. Sınıf başkanlığı, eğitsel kol başkanlığı veya tüzelerin seçimi aslında demokrasi alıştırmalarıdır. Türk Milli Eğitiminin temel ilkelerinden biri olan demokrasi Sosyal Bilgiler eğitimi dersi yoluyla öğrencilere kazandırılmakta ve öğrencileri geleceğe hazırlamaktadır. Bu

¹⁶³ Birsen GÖKÇE, a.g.e., s.274

uygulamaların bireyler üzerindeki psiko-sosyal yansımaları doğal olarak gerçekleşmektedir. Demokrasi eğitimi alan öğrenci de, bireysel kimliği geliştikçe otoriteye ve birinci gruplara bağlılıktaki zayıflamalara bağlı olarak, içe dönük olma duygularında değişme olmakta ve birey iletişim yollarının çeşitliliği sayesinde, yaşadığı toplumu, haklarını, beklentilerini ve yönetimi sorgulamaya başlamaktadır. Daha da öncede ifade edildiği üzere kırsal alanda ve kır-kentlerde yaşayanların henüz toplum olma bilincine sahip oldukları söylenemez. Bir çok semt aynı köyden ve aynı memleketten göç eden ailelerden oluşmakta ve bu nedenle semt isimleri de buna göre verilmektedir. Dolayısıyla bu insanların halen otoriteye bağlı oluşunu ve toplumun sorunlarıyla değil kendilerini ilgilendiren konularla ilgilendiklerini, örneğin çevre koruma ve temizliği konusunda genellikle vurdumduymaz oldukları çeşitli araştırmalarla saptanmıştır¹⁶⁴. Kısaca Türk halkının ulaşım ve iletişiminde ki gelişmeler sonucu, yaşadıkları çevrenin dışında bir dünyanın varlığından haberdar olmaya başladığı fakat tam anlamıyla kendine güvenen özgür bireyler olarak bağımsız hareket edemedikleri söylenebilir. Ekonomik açıdan bakıldığında da toplum genelinde girişimcilik ruhunun zayıf olduğu gözlenmektedir. Bu da Türk insanının eskiden beri devletçi bir geleneğe sahip oluşuyla açıklanabilir. İçe dönüklüğün bir sonucu olarak insanlar, siyasi fikirlerini açıklamaktan da kaçınmışlardır. Bu nedenle özellikle seçimler öncesinde yapılan kamuoyu yoklamaları gerçekleri yansıtmadığı gibi, sosyal alanlarda yapılan diğer araştırma sonuçları da kuşkuyla karşılanmaktadır. İnsanlar otorite ve birincil topluluklara bağlılık zincirini tam anlamıyla kıramadıklarından kuşkucu ve güvensiz olma özelliğini terk edememişlerdir. Tersine, gelişmeler bu özelliklerin daha da yoğunluk kazanmasına neden olmuştur. Özellikle halkın, devlete, milletvekillerine-politikacılara güveni kalmamıştır. Halk parlâmentoya değil dini kurumlara, polise değil askere güven duymaktadır¹⁶⁵.

Toplumumuz her türlü kuralı hiçe sayan, her fırsatta kabadayılığa özenen ve kaba kuvvete başvuran, boş yere konuşmayı, bilgiçlik taslamayı, küfür etmeyi, ukalalık etmeyi seven; torpil aramayı, rüşvet vermeyi, iftira etmeyi alışkanlık haline getirmiş; saygı, sevgi ve hoşgörünün kaybolduğu, dürüstlüğün erdem olmaktan çıkıp sahtekarlığın

¹⁶⁴ Birsen GÖKÇE, *Gece Kondular da Aileler Arası Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Ankara, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları, 1993, s.86

¹⁶⁵ Ahmet YÜCEKÖK, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İkinci, Baskı, İstanbul, Gerçek kitabevi , 1990, s.22

meziyet sayıldığı sağıksız bir dönemdedir. Toplumunu saran ve gelecek için kuşku uyandıran bir kimlik bunalımı ve kişilik sorunu gündemdedir.

Kişilik bunalımı ve kişilik sorununa bağılı olarak, köşe dönmeçilik , rüşvet, üçkağıtçılık, vergi kaçırma gibi hukuken suç oluşturan toplumsal normlar açısından ise ayıplama ve yaptırım gerektiren davranışlar özellikle on iki eylül sonrası siyasi yönetimlerce teşvik görmüş, "benim memurum işini bilir" sloganı akıllı ve zeki olmanın bir unsuru sayılarak , yükselen toplumsal değerler olarak algılanmaya başlanmış. Böylece insanlar daha kısa ve kolay yoldan başkalarının sırtından para kazanmanın yollarını arar olmuşlardır. Özellikle kamu kurumlarında az çalışma, düşük tempoyla iş yürütme ya da hiç iş yapmama adeta salla başı al maaşını felsefesini yaygınlaştırma yoğunlaşmıştır. Yasa'nın belirlediği 'bencillik', 'nemelazımcılık' özellikleri azalmak yerine artmıştır. Diğer bir ifadeyle insanlarda toplumsal sorumluluk duygusu zayıflamıştır. Kendi çıkarlarıyla kamu çıkarlarının çatıştığını düşünen insanları bu duygu içerisinde olması da doğaldır.

Dinsel ve boşınanlara bağılılık konusunda pek fazla bir değışme olmadığı konusuna daha önce değinildi. Toplumsal yapının bu özelliğı insanları kadercil olmaya itmektedir. Osmanlı kültüründe son derece önemli olan bu kültür İslâmiyet'le pekiştirilmiştir. Bugün de kadercilik Türk toplumunda hala yaygın bir toplumsal tutumdur.

Kısaca okumuş-yazmış insanlarımızın dahi yaşamın gerektirdiğı sorumluklarının bilincine ulaştığı söylenemez. Özetle bugünkü toplumsal yapımızın özellikleri üç noktada toplanmaktadır.

1. Göçebe kökenli bir toplum oluşumuz.
2. Siyasi tercihimiz olmakla beraber demokrasiyi öğrenememiş olmamız.
3. Bürokratik yapının hantal ve işlemez oluşu.

Birincil ilişkiler bağılılık, kendi kendine karar verememe belirli bir lidere bağlanma gereksiniminin ve hatta güvenlik duygusunun temelinde Orta Asya'dan çıkış günlerinin izlerini bulmak mümkün gibi görünüyor. Yerleşik düzen insanların kendinden sonra gelecek kuşaklar için, onlar adına yaptıkları uzun ve vadeli yatırımlardır.

Bu yatırımlar çiftlik, fabrika, ev, dükkan gibi maddi birikimlerin yanında toplumsal ilişkilerde de süreklilik sağlar. Yerleşik düzen ve ilişkiler boyu kurumlaştırır.

İç ve dış göç hareketleri, "Almancılar", kır-kentlerde ki yaşam biçimi toplumsal yapımızın bütünüyle göçebelik ruhunun etkisi altında olduğunu göstermektedir. Öyle ki Almanya ve Belçika gibi Türklerin yoğun olarak bulunduğu ülkelerde Türk kültürü ne yazık ki köylülükle özdeşleştirilmektedir. Burada çalışan Türklerin büyük bir çoğunluğu eğitim ve gelir düzeyi düşük dil bilmeyen dolayısıyla yaşadıkları topluma uyum sağlayamayan ilk kuşak Türklerdir. Ancak bu durum giderek ikinci ve üçüncü kuşak Türkler için değişmeye başlanmıştır. Öte yandan, Türkiye Cumhuriyetinin; insan haklarına, birbirine ve çağdaşlığa saygılı demokratik bir düzen içinde güçlü bir devlet olduğu söylenir. Ancak demokrasi ve insan hakları konusunda Türkiye özellikle de Avrupa Birliği tarafından sürekli eleştirilen ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri tarafından verilen vaatlere rağmen eksikleri giderilemeyen bir sorun olarak devam etmektedir. Avrupa Birliği siyasi kriterlerinden biri olan demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarının korunmasını sağlayacak bir yapının oluşturulması ön koşul olarak bilinmektedir. Türkiye Cumhuriyetinde de bu koşullar olması gereken ve özlenen bir durumdur. Demokrasi siyasi bir rejim adı olmakla beraber demokrasiyi yaşatan toplumsal ve ekonomik koşullardır. Gerek toplumsal gerekse ekonomik yapıdaki göstergeler, ülkemizdeki demokratik rejimimizin sadece şeklen var olduğunu, içeriğini dolduramadığımızı göstermektedir. Demokrasi gönüllülük ilkesine dayalı ve kendiliğinden katılımı öngörür. Otoriteye bağlı olma ise gönüllülük ve kendiliğinden katılım ilkesine bağdaşmamaktadır. Kişi olarak demokratikliği benimseyebilmiş değiliz. Öte yandan demokratik yaklaşım ülkede yaygın olarak kullanımıyla "Demokrasi var, istediğimi söyler, istediğimi giyer, istediğimi yaparım" düşüncesiyle de çelişmektedir. Demokrasinin ekonomik kurum ve kurallarının ihlali rüşvet, yolsuzluk ve büyük kaynak israfına yol açtığı gibi hem ekonomik, hem toplumsal, hem de siyasi alanda belirsizlik yaratır. Bu da halkın ahlaki değerlerinin zedelenmesine, güvensizlik ortamının doğmasına neden olup geleceğe yönelik kötümser bir bekleyiş ortamı gerçekleştirir. Sonuçta hem demokratik zemini bozucu hem de toplumsal ve ekonomik gelişmeyi yavaşlatıcı hatta engelleyici bir durum söz konusu olur¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Erdal TÜKKAN, *Ekonomi ve Demokrasi*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1996, s.341-346

Mevcut kaynakların, halkın gereksinimlerini karşılamayan bir biçim de ve siyasi iradesini çıkarları doğrultusunda kullanılıyor olması, halkın hoşnutsuzluğunun artmasına, toplum düzeninin sağlanamamasına ve yaratılan boşlukların yasa dışı mekanizmalarla doldurulmasıyla kamu düzenini işlemez hale getirmektedir. Demokratik rejime geçildiğinden günden beri oluşa gelen bu birikimler bürokrasiyi de içinden çıkılamayan bir sorun yumağı yapmıştır. İngiliz antropolog Ernest Gellner, *Özgürlüğe Giden Yollar* kitabında (*The Road to Liberty*) her türlü otoriterlik ve totaliterliğe karşı en etken panzehirin güçlü bir sivil toplum olduğunu belirtiyor. Ancak bu tür sivil toplumun her ortamda aynı biçimde yeşermediğini özellikle de dini kurallarla yönetilen ülkelerde en geç ve en güç olarak kök salabildiğini sürmektedir¹⁶⁷. Ancak Müslüman toplulukları otoriteye ve totaliterliğe eğilimli topluluklar olarak tespit etmenin doğruluğu kesin olmamakla birlikte bu tür eğilimlerin dış kaynaklı güçler tarafından desteklendiği ve beslendiği şüphe götürmez bir gerçektir. Sivil toplumun güçlü olabilmesi, insan haklarına saygılı bir toplum ve bu yöndeki siyasal kültürün oluşması ile doğru orantılıdır. Toplumun ve yönetimlerin yönlendirilmesinde kamuoyunun sesini duyuracağı gönüllü kuruluşların yıllardır kurulamamaları, kurulanlarında çeşitli sosyal bürokratik ve mali engellerle işlerlik kazanamaması nedeniyle demokratik kurallar gelişmemiştir. Demokrasi özü itibarıyla farklılıkları yani kültürel hakları kabul eder. Ancak bununla birlikte içinde barındırdığı farklılıkları da kurumlaştırarak bünyesinde aykırı yapılar haline getirmek demokrasinin işlevini engelleyebileceği gibi toplumunda yararına uygun bir durum oluşturmamaktadır. Bu noktada eğitim sistemi ile demokrasi arasında bir ilişkiyi gözden geçirmemiz gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Demokrasinin ne olduğunu öğrenip hazmetmeden bu uygulamanın ne kadar büyük sorunlarla karşılaştığını 1950'den bu yana hep birlikte yaşadık. Türk toplumu bu dönemde üç askeri müdahaleye tanık oldu. Bu noktada akla şu soru geliyor. Çok partili döneme geçiş ya da demokratik rejim uygulaması erken mi oldu? Örneğin böyle bir deneyimin bir ya da iki kuşak sonra başlaması toplumumuz için daha mı uygun olurdu? Bugün bu soruların cevabını bulmak zor. Ancak geçmişe yönelik olarak, gerek eğitim düzeyinin yükselmesi ve gerekse ekonomik gelişmenin demokratik rejimin engellere takılmadan işlemlerini kolaylaştıracağı düşünülebilir.

¹⁶⁷ Nermin ABADAN UNAT, *Laikliği Tehdit Sosyal Akımlar*, Cumhuriyet Gazetesi, 23 mart 1989

Toplumsal yapımızın bu olumsuz özelliklerinin ortadan kalkması statükodan kurtulmuş değişimi ve gelişimi hedefleyen, çağın özelliklerini ve gerekliliklerini bünyesinde barındıran, katılımcı, demokratik eğitim sisteminin sağlanması ile olası görülmektedir. Çünkü toplumun gelişmesi toplumu oluşturan bireylerin bilimselliğe yatkınlığı ve zihinsel gelişmeleri ile doğru orantılıdır.

Eğitim ve eğitim sisteminin başlıca görevi; gelecek kuşakları biçimlendirecek, çağa ve evrene egemen olacak insanın yeni bilgiler üretmeye elverişli bir ortam içinde de yetişmesini sağlamak olmalıdır. Değişen toplumsal, siyasal ve ekonomik değerleri uzlaştırarak bireye öğretmek toplumun maddi ve manevi boyutlarını göz ardı etmeksizin çıkar değişkeninin yozlaştıramayacağı, dürüst, gerçekçi, akılcı insanlar yetiştirmek milli eğitimin hedefi olmalıdır. Sadece okul açmak, sayı ve çeşidi çoğaltmak ya da okur-yazar yüzdesini artırmakla bu hedefe ulaşmayı beklemek toplumumuzun büyük yanılgılarından biri olacaktır. Hedefimiz insana saygı duyan ve toplumsal katılıma olanak veren demokratik, çağdaş ve laik bir eğitim sistemi olmalıdır. Türkiye artık ne 1930'ların ne 1950'lerin ne de 1980'lerin Türkiye'sidir. Modernleşme yolunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Çağdaş düşünce yapısı ve yaşam tarzı her geçen gün biraz daha toplumumuza yerleşmektedir. Cumhuriyet döneminin, Atatürk ilke ve inkılaplarının yönlendirdiği demokratik kurum ve kurulların işlerlik kazanması ve yapısal olarak benimsenmesi toplumsal yapı özelliklerimize önemli değişiklikler getirmiştir ve getirecektir.

Henüz ekonomik ve toplumsal gelişimini tamamlamamış, bilimsel ve çağdaş yaşam koşullarını tam olarak benimseyememiş toplumumuzda güvensizlik, bencillik, bağnazlık, tutuculuk, saldırganlık gibi birbirine zıt davranış kalıplarının bulunmasını da doğal karşılamak gerekir. Esasen demokrasi değişik düşünce ve yapılarla tahammül etme sanatıdır. Zıtlıklar zamanla toplum içinde durulaşacak ve dengeye kavuşacaktır. Toplumsal yaşamda değişmeyen tek şey 'değişme'dir ve değişim hızı yıllar içerisinde artan bir ivme göstermektedir. Önemli olan bu değişimlerin çağdaş yaşam ve bilimsel verilerle çelişmeyen doğrultuda olmasıdır. Ülkemizde çağdaş eğitim gereklerinin yerine getirilmesi demokrasi kültürünün özümseren benimsenmesi ve bütün kurumlarda

işlerlik kazanması, ve de bürokrasinin yeniden yapılanması konusunda atılacak adımlar kuşkusuz toplumsal yapı özelliklerimizin olumlu yönde değişmesine katkı verecektir¹⁶⁸.

2.3. Toplumsal Değişim ve Türkiye' de Toplumsal Değişme

Değişme, önceki durum ya da davranıştan farklılaşma biçiminde açıklanabilir. Buna göre değişme, aslında hiçbir doğrultuyu ifade etmeyen bir kavramdır. İleriye doğru olabileceği gibi, geriye doğru da olabilir. Bunların her ikisi de değişmedir. Burada bir sistem, başlangıçtaki biçiminden farklı bir biçime dönüşerek biçim değiştirir. Toplumda ve insanlarda gözlenen başkalaşmalar, farklılaşmalar değişme olarak nitelendirilir.

2.3.1. Toplumsal Değişme Boyutları

Toplumsal değişme kavramı, toplumun yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bunları belirleyen toplumsal kurumların değişmesi söz konusu olmaktadır¹⁶⁹. Değişik sosyologların toplumsal değişme tanımlarında farklılıklar söz konusu olmakla birlikte, bu tanım daha geneldir ve çoğunlukça kabullenilmiştir.

2.3.1.1. Toplumda Neler Değişir

Günümüzde toplumsal bilimciler bu sorunun yanıtı olarak, toplumu oluşturan kurum ve öğelerin değişmesini anlatmaktadırlar. İlkel toplumları inceleyen antropologlar ise kültürlerin ve yapıların değişmesinden söz etmektedirler. Örneğin; değerler, tutumlar, inançlardaki değişmeler gibi. Toplum ve kültür olguları arasındaki önemli ve anlamlı farkı görmeyen bütüncü sistematikçiler ise, toplumsal-kültürel sistemlerin değişmesine ağırlık verirler¹⁷⁰. Aşağıda belirtilen konular araştırmacıların üzerinde durdukları değişme konularından bazılarıdır. Bunlar aynı zamanda sosyo-kültürel sistemin nelerden oluştuğu konusunda bir fikir vermektedir.

¹⁶⁸ Birsen GÖKÇE, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara, Savaş Yayınevi Birinci Baskı, 1996, s.286

¹⁶⁹ Tom BOTTOMORE, *Toplum Bilim*, (Çev. Mete TUNCAY), Ankara, Ayraç Yayınları, s.329, 1997

¹⁷⁰ Bozkurt GÜVENÇ, *Sosyo Kültürel Değişme*, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.27, 1994

- Toplumsal rol ve statülerdeki değişmeler
- Ekonomik varlıklardaki değişmeler
- Üretim ilişkilerindeki değişmeler
- Aile ve akrabalık ilişkilerindeki değişmeler
- Dinsel kurumların değişmesi
- Gelenek göreneklerin değişmesi
- Teknolojik değişmeler (Üretimde kullanılan araç gereçlerin değişmesi)
- Eğitim kurumundaki değişme
- Kişilik değişmesi ve Sanatta değişme
- Çocuk yetiştirmedeki yöntemlerin değişmesi
- Cinsel davranış, tutum ve değerlerin değişmesi
- Kitle iletişim sistemlerinin değişmesi ve dilde değişme.

2.3.1.2. Değişmelerin Sınıflandırılması

Bu konuda işlevsel (Kültürel değişmeler) ve yapısal (Toplumsal değişmeler) değişmeler ayrımı yapılabilir.

İşlevsel Değişmeler, çeşitli temel kurumların işlevlerini gerçekleştiren kişi ve organların davranışlarındaki gelişmelerdir. Aynı toplumsal işlev, zamanla değişik biçimlerde yerine getirilir. Siyaset, eğitim, adli etkinliklerde olduğu gibi. Örneğin eğitim kurumu bakımından çocuğun eğitiminde dayadığın esas alınışı ile modern ana okullarında çocuğun ödüllendirilerek eğitimi, bir değişmeyi ifade eder. Aynı biçimde babanın rolü, işçinin rolü, vatandaşlık rolü de zamanla değişmelere uğramıştır.

Yapısal değişmeler ise, kişilerin konularında, toplumsal sınıflarda ve gruplardaki değişmeleri ifade eder. Örneğin, bürokrasinin gelişmesi, orta sınıfların yaygınlaşması, ekonomik ve siyasal grupların toplumsal iktidarlarındaki değişmeler, iş gücündeki uzmanlaşmanın artışı gibi. Bunlar toplumsal yapıyı ve toplum içindeki toplumsal kurumların hiyerarşisini değiştirir. İşlevsel ve yapısal değişmeler ayrımı yapaydır. Bunlar, çoğu kez birbirini etkiler. Devirsel ya da periyodik değişmeler, daha çok doğal nedenlere bağlı değişmelerdir. Örneğin, mevsimsel ya da yaş dönemlerine göre

değişmeler periyodik niteliktedirler ve bunlarda toplumsal değişme niteliği yoktur. Çünkü bunlar sürekli olarak yinelenmektedirler. Örneğin, çocukluktan gençlik dönemine geçişteki değişmeler aynı biçimde yinelenir. Oysaki gerçek anlamda kültürel değişme olabilmesi için, bir kültürel öğenin birçok kişilerce yeni düzenlemelere yol açmasının kabullenilişi ve paylaşılması gerekir.

Sosyolog Daniel Kantz, toplumsal değişme tiplerini kaynaklarına göre altı grupta toplamıştır;

1. Bireysel karakterin değişmesi toplumsal değişmedir.
2. Toplumsal yapıdaki köklü (Radikal) değişme, toplumsal değişmedir.
3. Reform karakteri taşıyan yapısal değişmeler.
4. Kültürel değişme.
5. Dış çevre ile temas ya da çatışma .
6. İlişkilerdeki değişme.

2.3.1.3. Değişme ve Gelişme

Değişmeyi tanımlarken onun nötr bir kavram olduğunu belirtmiştik. Bu duruma göre, her değişme bir gelişme, bir ilerleme değildir. Osmanlıca "terakki", İngilizce "progress", yeni Türkçe'de "gelişme, ilerleme" biçiminde ifade ettiğimiz ilerleme kavramı, beğenilen, kabul edilen, istenen yönde gerçekleşmiş bilinçli bir harekettir. Beğenilen, istenilen yönün ne olduğu sorunu, seçilen amaçlara, benimsenen değerlere göre değişik yanıtlar kabul eder. Bu nedenle değer yargısı taşıyan bir kavramdır.

Toplumdaki her toplumsal kurum, belirli işlevlere sahiptir. Zaman içerisinde bu işlevlerin daha iyi ya da daha kötü yerine getirdiği ölçülebilir. İşte belli bir zaman süresi sonunda evvelki durumdan belli bir oranda ihtiyaçları daha iyi karşılayıp karşılayamamakta olduğu tespit edilerek bunlarda meydana gelecek toplumsal değişimin ileriye ya da geriye doğru olduğu anlaşılabilir.

Bottomore ise, "Gelişme" kavramının uygulanabileceği iki toplumsal süreçten söz etmektedir:birincisi, bilginin artması ve büyümesi; ikincisi ise, teknolojik ve ekonomik etkinliğin artışı sonucu doğal çevre üzerinde insan denetiminin artışı¹⁷¹. Bottomore, son yıllarda kullanılan "gelişme" kavramının daha çok sanayileşmiş, varlıklı toplumlarla tarımsal, kırsal, yoksul olan toplum tiplerini birbirlerinden ayırt etmek için; ya da sanayileşme ya da modernleşmeyi belirtmek için kullanıldığına değinmektedir.

2.3.1.4. Değişmenin Koşulları

Değişmenin "Koşulları" ve "Etmenleri" genellikle birbirine karıştırılır. "Değişmenin Koşulları" dediğimiz zaman, toplumsal değişmeyi mümkün kılan, yani buna müsaade eden uygun durumlar demektir. Oysaki, "Değişmenin Etmenleri" dendiğinde ise değişmeyi sağlayan nedenler söz konusudur. Örneğin, zaman geçmesi değişimin koşullarındandır, fakat etmeni değildir. Fiziksel çevre ise, değişimin hem koşulu hem de etmeni olabilmektedir. Sosyo-kültürel değişimi gerekli kılan uygun koşullar aşağıda ki noktalar etrafında toplanmıştır.

- a) İnsan için yeni ihtiyaçların ortaya çıkması, değişimin meydana gelmesi, ya da etkilenmesi bakımından yeni bir ortam yaratır.
- b) Mevcut ihtiyaçları değişen koşullara göre daha iyi bir biçimde karşılama hususunda bireysel etkinlikler ve bireylerin şiddetli bir istek duyması.
- c) Her alanda bilgi birikmesi ve bilginin pratik yaşama uygulanma kolaylığı, teknik alandaki başarının yayılması. Bilgi artışı değişik toplumlarda değişik hızda olmuştur. Sürekli bir olgu olmamakla birlikte 17. Yüzyıldan itibaren bilgi, sürekli olarak artmış, bugün tüm toplumları etkiler duruma gelmiştir.
- d) Toplumda egemen olan değerlerin toplumsal gelişmenin, aklın ve bilginin yardımıyla hızlandırılabilceği inancını telkin etmeli.
- e) Toplumsal ve kültürel yapının karmaşık yapısı.

Bütün bu koşullar bir toplumda aynı anda bulunurlar ve birbirlerini tamamlarlar. Hangisinin en önemli olduğunu saptamak zordur.

¹⁷¹ Tom BOTTOMORE, a.g.e., s.316, 1997

2.3.1.5. Toplumsal Değişme Etmenleri

Toplumsal değişimin etmenleri, değişmeyi harekete getirirler. Bunlar tüm toplumlar için geçerli, evrensel niteliklerdir. Modern sosyolojide bir tek etmen, değişme için yeterli bir neden olarak görülmemektedir. Tek etmen diğerlerinden soyutlanamaz¹⁷². Toplumsal değişme etmenleri birden fazla, çok etmenlidir ve her birinin etki dereceleri de birbirinin aynı değildir. Fakat sosyolojinin doğuşundan bugüne değin çeşitli sosyologlar değişimin etmenleri olarak bunlardan bazıları üzerinde durmuşlardır. Bu etmenlerden birkaçı şunlardır.

- *Coğrafi etmenler*; doğal çevre etkenleri toplumları oldukça değiştirmiştir. Örneğin iklim değişiklikleri, toprak erozyonu, su baskınları, orman yangınları vs. bununla birlikte günümüzde insanlar doğal çevreyi denetleyebilmektedirler. Kanallar, barajlar yapay sulama biçimleri bunlardan birkaçıdır.
- *Demografik etmenler*; nüfus artışı ya da azalışı da toplum yapısını da oldukça etkilemektedir. Örneğin, aşırı nüfus artışı ifade eden nüfus patlaması olayları o ülkedeki nüfus başına düşen ulusal geliri azaltmakta, iç ve dış göçleri sıklaştırmaktadır.
- *Din*; din tarihte birçok değişmelere neden olmuştur. Toplumsal kurumlardan aile, siyaset ve ekonomik yaşam, dinin etkisiyle çeşitli yönlerden değişmelere uğramıştır.
- *Düşünürler*; tarih büyük düşünürlerin ve doktrinlerin toplumsal değişmelerin yönünü tayin etmesi yönünden örneklerle doludur.
- *Önderler*; büyük önderler yine çeşitli toplumlarda bilinçli toplumsal değişmeler, kalkınma ve modernleşme gibi çabalarda toplumların değişmesi yönünden önemli rol oynamış kimselerdir.
- *Buluşlar ve keşifler*; kültürün maddi ve manevi kısımlarındaki tüm buluşlar toplumsal değişmelere yol açmıştır. Aynı biçimde keşifler de toplumsal değişmelerde önemli rol oynarlar.
- *Teknoloji*; teknoloji ve onun gelişmesi sonucunda ki sanayileşme, büyük toplumsal değişmelere yol açmıştır.

¹⁷² Mahmut TEZCAN, *Sosyo-Kültürel Değişme*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, s.10, 1984

- *Çatışmalar*; toplumlar arası çatışmalar savaşlar biçiminde ortaya çıkmaktadır. Savaşlar hala olumlu ve olumsuz yönden toplumsal değişmelere yol açmaktadır.

2.3.2. Türkiye'de Toplumsal Değişme

Türkiye'nin toplumsal yapısının ve değişmesinin üç temel ögeli genel bir model çevresinde çözümlenmeye çalışalım. Bu temel ögeler; Dış dünya, ideoloji ve sınıfsal gelişmedir. Bu üç temel ögeli toplum bilimsel model, kuramsal olarak evrenseldir. Bir başka deyişle, dünyadaki bütün toplumların yapı ve değişme çizgileri bu üç temel öge çerçevesinde çözümlenebilir. Modelin işleyişi, bu ögeler arasında son derece yoğun bir etkileşime bağlıdır. Her öge, ötekileri büyük ölçüde etkilediği gibi, aynı ölçüde onlar tarafından biçimlenir. Örneğin, sınıfsal gelişme, önemli ölçüde ideoloji tarafından etkilenir, fakat bir kez hız kazandıktan sonra, artık ortaya çıkan güçlü bir sınıf ya da sınıflar, ideolojiyi yeniden biçimlendirmeye başlar. Bu Rusya'da böyledir, Çin'de de, Amerika'da da, İngiltere'de de, Fransa'da da. Pek doğal olarak, Türkiye'de de aynı süreç egemen olmuştur. Bütün bu ülkeler arasında ki tek ayrılık, ideoloji ile sınıfsal gelişmenin birbirlerini destekleyici, ya da köstekleyici olmasıdır. Bir başka deyişle, kimi ülkelerde ideolojik alanda filizlenen değişme, aynı doğrultuda bir sınıfsal gelişmeye yol açmış, kimi ülkelerde ise tersi görülmüştür. Fakat, sonuç işleyiş olarak aynıdır. İdeolojisiz sınıfsal gelişme, sınıfsal gelişmesiz, ideolojik gelişme olmaz.

Bir başka deyişle, dış dünyada ki siyasal, ekonomik ve ideolojik oluşumların herhangi bir toplumun iç yapısını etkilediğinden hiç kuşku yoktur. Fakat bütün bu etkiler, iç yapının değişmesi doğrultusundadır. Örneğin, bugün iki kutupluluğu da geride bırakarak, çok kutupluluğa doğru yönelmiş dünyamızda, bir ülkenin hangi kamp içinde yer alacağı, dış etkiler kadar o ülkenin iç yapısı tarafından da belirlenen bir olaydır. Buna karşılık, bir kamp içinde yer almak, o ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısını çok büyük ölçüde etkiler.

Ögeler (ya da daha bilimsel bir deyişle "bağımsız değişkenler") arasındaki yoğun etkileşim konusunda gözden kaçmaması gereken bir başka nokta, etkileşimin

niteliğidir. Bu etkileşim "diyalektik" bir nitelik taşır. Bir başka deyişle, öğelerin biri ötekini, ya da ötekileri, sürekli olarak kendi doğrultusunda değil, kimi zaman ters sonuçlar verecek bir biçimde etkiler. Bu nedenle, modelin işleyişi sırasında, hangi ögenin hangi ögeyi ne ölçüde etkilediği kadar bu etkileşimin yönü de önemlidir. Her toplumun yapısını ve gelişmesini incelemekte kullanılabileceğini öne sürülen bu model hakkın da son bir açıklama, genel çerçeve açısından gereklidir. Bu ögeler arasında ki etkileşim, kesinlikle bir tarihsel çerçeve içine oturtulmalıdır. Her toplumun oluşumu, uzun ve karmaşık süreçlerin bir sonucudur. Bu nedenle modelimiz, ancak tarihsel açıdan ele alındığında bir anlam kazanır.

Bütün bu kuramsal açıklamaları birkaç somut örnekle açıklamaya çalışalım. Değişik öğelerin aynı doğrultudaki etkilerinin tek bir noktada kesişerek yaptığı baskı, Türkiye'nin çok partili düzene geçmesine yol açmıştır. İsmet Paşa'nın Atatürk'ü tamamlama ve aşma tutkusu, toplumda burjuvazinin gelişmesi, Batı dünyasında kapalı düzenlerin yenilmiş olması, Birleşik Amerika'nın çok partili demokrasi için verdiği öğütler, Batı'ya benzeme konusunda sahip olunan ideolojik değer, hep aynı noktada yoğunlaşmış ve sonunda Türkiye bütün güçlere karşı kapalı düzenden açık düzene geçişin biçimsel koşullarını 1945-1950 döneminde gerçekleştirmiştir. Bu geçişin kaçınılmazlığı, modelimizdeki her üç ögenin etkisinin de aynı doğrultuda bulunmasında belirlenir¹⁷³. Öte yandan, sınıfsal gelişmenin ideolojiyi ters yönde biçimlendirdiği bir örnek, Türkiye'nin 1950-1960 döneminde, Batı ile iyice pekişen ilişkilerinde görülür. Atatürkçülüğün , yani Kemalist ideolojinin bir ürünü olan burjuvazi (özel girişim), bir ölçüde geliştikten sonra, daha da güçlenmek için Batı ile bütünleşmeye gitmiş ve böylece, kendisini yaratan ideolojinin "emperyalizme karşı olmak" ilkesini değiştirmiştir. Emperyalizme karşı yöneltilen her eleştiri, bu etkileme sonunda komünistlikle ve dolayısıyla Atatürkçülükten sapmakla suçlanmıştır.

Modelimizin Türkiye'deki işleyişi ile ilgili son bir nokta , bu üç ögeden her birinin değişik zamanlarda değişik ağırlıkta etkiler yaptığıdır. Örneğin sınıfsal gelişmenin hız kazanmadığı dönemlerde , siyaset, toplumu o günkü ideolojiye göre biçimlendirmenin bir aracıydı. Böylece en önemli öge ideoloji, siyaset de onun aracı

¹⁷³ Emre KONGAR, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Remzi Kitapevi, s.501, 1992

oluyordu. Oysa sınıfsal gelişme ortaya çıkınca artık yeni sınıflar ideoloji üzerinde etki yapmaya başladı. Böylece siyaset, toplumu belirleyen bir araç olmaktan çıktı, toplumdaki gelişmeleri yansıtan bir olay durumuna geldi. Öte yandan, belli doğrultuda izlenen uygulamaların, kendisine ters sonuçlar doğurduğu konusunda örnekler kentleşme ve aile alanında verilebilir. Dışa bağımlı olarak enflasyoncu bir yaklaşımla getirilen tarım ve ekonomi, köyden kente büyük bir göçe yol açmıştır. Bu göçün ortaya çıkardığı gecekondulaşma olayı buralarda yaşayan halkın, siyasal olarak o güne değin izlenen uygulamalara ters eğilimler geliştirmesi sonucunu doğurdu. Sermaye sınıfının gelişmesine dönük uygulama, işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda düşünen insanlar yarattı. Böylece 1950-1970 arasında izlenen genel ekonomik siyaset, bu siyasete karşı çıkan grupları oluşturdu. Aynı çözümlenme, burjuvazinin denetiminde gerçekleştirilen ekonomik değişimler sonunda işçi sınıfının güçlenmiş olması konusunda da geçerlidir. Egemen düzeni sürdürmek konusunda tutucu eğilimlerin kaynağı olarak kabul edilen aile, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçirdiği değişimler sonucu, özellikle kentlerde ve gecekondulu bölgelerinde yeni beklentilerin, umutların ve yeni değerlerin kaynağı olmaktadır. Böylece, ileriye dönük beklentileri yüksek, dolayısıyla da Türk siyasal yaşamını değişme yönünde etkileyecek olan bir nüfus başka öğelerin etkilerine ek olarak aile içindeki değişimlerde de ortaya çıkmaktadır. Yalnızca burada dikkat edilmesi gereken nokta, ailedeki gelişmelerin, toplumda bugüne değin uygulanan ideolojiye ters düşen sonuçlar vermekle birlikte, Atatürk'ün devrimler yoluyla yapmak istediği yeniliklere uygun olmasıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türk toplumu hakkında yargılara varmak için yalnızca doğru modeli ve doğru öğeleri kullanmak yetmez. Bunların kendi aralarında ki etkileşimlerin doğrultusunu, niteliğini ve tarihsel gelişim içinde sahip oldukları görece ağırlıkları da bilmek gerekir. Bu nedenle geleceğe ilişkin yargılarda bulunurken artık sınıflaşmanın sahip olduğu büyük etki akıldan çıkarılmamalıdır.

Bugünkü gelişme eğilimleri, Türk toplumundaki değişmelerin, daha adaletli bir gelir dağılımına yönelen, demokratik hak ve özgürlüklerin yaygınlaşması doğrultusunda olduğunu belirlemektedir. Bütün bunlar açıkça, Türkiye'nin daha etkin halk katılımına dayanan yeni bir toplumsal ve ekonomik düzene doğru geliştiğini ortaya

koyuyor. Bu noktada hemen dikkate alınması gereken iki nokta vardır. Bunlarda biri dış dünyanın etkileridir. Dış dünya, son zamanlarda Türkiye'yi daha bağımsız bir dış siyaset izlemeye yöneltici etkiler yaparken, Batı ile ekonomik bütünleşme, bu eğilimi engelleyici bir sonuç doğurmaktadır. Bu nedenle dış dünyada çok önemli değişimler olmadıkça, yakın gelecekte iç yapının dış ögelere egemen olacağı düşünülebilir. İkinci öge ise, çok daha önemlidir.

Toplumdaki temel değişkenler arasındaki etkileşimin yönü, geleceğin biçimlenmesinde büyük bir rol oynayacaktır. İşte bu nedenle toplumun genel değişme doğrultusunun saptanması, geleceğin belirlenmesi için yeterli değildir. Bu doğrultunun nasıl bir etkileşim içinde ne biçimde gelişmelere yol açacağını da kestirmek gerekmektedir¹⁷⁴.

---

¹⁷⁴ Emre KONGAR, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Remzi Kitapevi, s.501, 1992

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TOPLUM DİNAMİKLERİ İÇERİSİNDE SOSYAL BİLGİLER
ÖĞRETİMİNİN YERİ, ÖNEMİ VE ETKİLERİ

3.1.Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Nüfus İlişkisi

Nüfus; Belirli bir bölgede belirli bir anda yaşayan bütün fertlerin meydana getirdiği kütleyle belirtmektedir. Hayati olaylar ise doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve göç olaylarını içine alır. İstatistiğin nüfus olaylarına uygulanması ile demografi denilen bilim dalı ortaya çıkmıştır¹⁷⁵.

İnsanoğlu kentleşme olgusunun artmasıyla birlikte çevresini saran insan yığınlarının daha çok farkına varmaya başlamıştır. Dünya nüfusu da gittikçe artmaya başlamıştır. Zaman zaman dünyanın belli bölgelerinde nüfus patlaması olduğunun veya insanların açlıkla karşı karşıya kaldığını duymaktayız. Yine bazı toplumlarda genç nüfusun, bazılarında da yaşlı nüfusun ağırlıkta olduğunu araştırmalar bize göstermektedir. Bu olaylar bize, insan toplumlarındaki nüfusun önemini yansıtmaktadır. İçinde bulunduğumuz toplumun sahip olduğu nüfus yapısını ve özelliklerini bilmeden yaşadığımız dünyayı anlamakta güçlüklerle karşılaşırız.

İnsan toplumlarında ki nüfus yapılarıyla ilgilenen bilim dalına da demografya diyoruz. Bu sözcük ilk defa Achille Guillard tarafından 1885'te kullanılmıştır. Demograflar nüfusu üç açıdan ele alıp incelemişlerdir. Diğer bir deyimle nüfusu etkileyen üç değişken hakkında istatistiki bilgiler toplanmaktadır. Bu değişkenler;

- Nüfusun Büyüklüğü
- Nüfusun Yapımı ve Bileşimi
- Nüfusun dağılımı ve Nüfus hareketleri

Demograflar böylece nüfusun yapısında meydana gelen değişimler ve değişme yol açan nedenler üzerinde durmaktadır. Böylece demografi daha kesin bir biçimde, nüfusun büyüklüğü, bileşimi ve dağılımı üzerinde meydana gelen değişimler veya nüfus süreçleri olarak belirttiğimiz doğum, ölüm ve göçlerden meydana gelen artış ve azalışlar sonucu bir bölgede yaşayan insan nüfusundaki değişimleri inceleyen bir bilim olarak tanımlanabilir.

¹⁷⁵ Özer SERPER, *Türkiye Demografisi*, İstanbul, Filiz Kitapevi, s.2, 1978

Bir toplumun yapısını, değişmesini ve eğitimle olan ilişkisini anlayabilmek için toplumun nüfusunu incelenmeden anlamak imkanı yoktur. Bu nedenle toplumun yapısını değişmesini ve eğitimle olan ilişkisini inceleyebilmek için önce o ülkenin nüfus sayımının yapılması ve nüfusunun bilinmesi gerekmektedir. Bu nedendir ki Türkiye'de ilk nüfus sayımı Cumhuriyet döneminde 1927'de yapılmıştır. Bu tarihten sonra hızla eğitim alanında yatırımlara başlanmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan beri Türkiye'de bir yandan okulların yurt düzeyine yayılması, diğer yandan artan nüfusun eğitim düzeyine yayılması, diğer yandan artan nüfusun eğitim ihtiyaçlarının sağlanması nedeniyle okur-yazar oranı artmıştır. Eğitim, doğurganlığı etkileyen en önemli nedenlerden biri olmaktadır. Özellikle kadının eğitimi ile doğurganlık arasında sıkı bir ilişki olduğu çeşitli araştırmalarla saptanmıştır.

Ülkemizde doğurganlık oranının çok yüksek oluşu, kalabalık bir çağ nüfusu yaratmaktadır. Özellikle ilköğretim yönünden eğitsel eşitsizliğe yol açan bu durum hem aile ile ve hem de devletin mali yükünü arttırmaktadır. Bütün bunlara rağmen ilköğretim okullarında sosyal bilgiler öğretimi öğrencilere verilmektedir. Ama ne kadar başarılı oldukları tartışılmaktadır. Sosyal Bilgiler öğretimi öğrencilere gelecekte hayata hazırlanmasında ve öğrendiklerini uygulama konusunda eğitmektedir. Bu nedendir ki sosyal bilgiler öğretimi çeşitli tarihlerde çeşitli isimler adı altında okutulmuştur.

Sosyal Bilgiler öğretimi, öğrencilere geleceğin yetişkin toplumu olacağını ve bu nedenle de ekonomiyle ve özellikle nüfusun milli gelir üzerinde ne kadar etkili olduğu bilincini aşlamaktadır. Kısacası ilköğretimde verilen Sosyal Bilgiler öğretimi dersleri geleceğin refah toplumunun hazırlanmasında çok fazla etkili olacaktır.

3.2. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Din İlişkisi

Bilinen bütün toplumlar şu veya bu biçimde bilinen bir dine sahip olmuşlardır. Bu olgu sosyologların ilgisini çekmiştir. İnsanlar çağlar boyu açıklayamadıkları, aciz kaldıkları konuları belirli kalıplar ve inançların etkisiyle

açıklamaya çalışmışlardır. İnsanların içinde yaşadıkları toplumlar değişik kültürel özelliklere sahip olduğu için, din de farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, din olgusu çok farklı bir yapıya sahiptir ve toplumdan topluma çok değişik özelliklere sahiptir. Bütün dinlerde belki de tek ortak ilişki, hemen her dinin kutsal sayıp saymadığı olay, faaliyet ve varlıkların olmasıdır. Tarih ve sosyolojik araştırmalarda göstermektedir ki, din duygusu insanlıkla beraber doğmuştur. Tarihin hiçbir devrinde dinden habersiz bir topluluğa rastlanmamıştır¹⁷⁶.

Din her şeyden önce bir eğitim-öğretim sorunudur. Ayrıca bütün toplumlarda eğitim, uzun yıllar tamamen dinsel bir karakter arz etmiştir. Dinsel toplumsallaşma, çocukluk döneminde de çok hızlı gerçekleşir. Önce ailede başlar sonra akrabalık, komşuluk, arkadaşlık, köy-kent, meslek çevreleri, okul, iletişim araçları gibi etmenler çok önemli rol oynar. Dinsel tutumlar aile içinde edinilen ilk dinsel deneyimlere sıkı sıkıya bağlıdır. Ana-baba, dinsel yaşayış konusunda çocuklara örnek oluştururlar. Çocuk ilk dinsel bilgilerini aile içinde alır. Dinsel törenler, dualar, aile içinde öğrenilir.

Din eğitimi örgün eğitim içerisinde de yer almaktadır. İlkokul dördüncü sınıftan başlayarak Din Kültürü ve Ahlak dersleri orta öğretimde de öğretilmektedir. Ayrıca sosyal bilgiler öğretiminin toplumda insan ilişkilerinde çok büyük önemi vardır. Bunun için ilköğretimden başlayarak öğrencilerine, toplumda insanların karşılıklı birbirlerine saygı ve sevgi çerçevesinde davranış göstermelerini öğretmeye çalışırlar. İnsanların karşılıklı hak ve sorumluluk taşıdıklarını ve birbirinin görüş ve inanışlarını, saygı ve hoşgörülükle karşılamaları gerektiğini öğretirler. Beraber çalışma, sorumluluk alma, yardımlaşma ve karar verme konularında birbirlerine yardımcı olmayı öğretir. Aile, okul ve toplum hayatının dayandığı temel ilkeleri ve topluluk halinde yaşamının ve topluluk içerisindeki görüş ve inanışlara saygılı olunması konusunda öğrencileri bilinçli bir şekilde eğiterek topluma kazandırmaya çalışırlar.

Kısacası Sosyal Bilgiler öğretiminin Din ve Ahlak ilişkisiyle çok yakından ilişkisi vardır. Her ne kadar ilköğretimde din ve ahlak bilgisi olarak ayrı bir ders olarak okutulsa da birbirinden kesin çizgilerle ayıramamaktadır; öğrenciyi toplumsal hayata

¹⁷⁶ Ahmet GÜRTAŞ, *Atatürk ve Din Eğitimi*, Ankara, Plaka Matbaacılık, s.3, 1997

hazırlama konusunda. Bu yönüyle de toplumsal dinamikler içerisinde sosyal bilgiler öğretiminin din ile ilişkisi yakinen birbirleriyle alakadardır. Yukarıda da anlatılanlardan anlaşıldığı gibi Sosyal Bilgiler öğretiminin öğrenciyi toplumsal yaşama hazırlamayı amaçladığı ve sosyal bilgiler alanındaki hemen hemen tüm disiplinlerle ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

3.3. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Siyaset İlişkisi

Siyaset; siyaset sözcüğünün batıdan alınan politika sözcüğü ile eş anlamlı olduğu ve Yunan kökenli olduğunu biliyoruz. Yunanca da "Polis" kent devletlerine verilen isim. Politika da, devlete ait işler anlamına gelmektedir. Siyaset sözcüğünü günümüzdeki anlamı konusunda Prof. Dr. Bülent Daver'e katılmak ve siyaseti "ülke, devlet, insan yönetimi" biçiminde tanımlamak olanaklıdır. Üstelik böyle bir tanım, siyaseti aynı zamanda bir bilim ve sanat olarak değerlendirenlere de ters gelmeyecektir. Siyaset bilimini, siyaset otorite ile ilgili kuramların ve bu kuramların oluşmasında ve işleminde rol oynayan davranışların bilimi olarak da tanımlayabiliriz. Siyaset bilimi toplum bilimlerinin yani sosyal bilimlerin bir dalıdır. Siyaset bilimi iktidarın toplumdaki niteliği, temelleri, işleyiş, amaçları ve etkileri ile ilgilenen bir bilim dalıdır da diyebiliriz.

Siyaset günlük yaşantımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çağdaş toplumlarda siyaset, siyasi partiler tarafından yapılmaktadır. Siyasi partilerin ülke adına söz sahibi olabilmesi için yapılacak genel seçimlerde oy çokluğu ile birinci gelmesi gerekmektedir. Böylece halk adına söz söyleme ve iş yapma yetkisini kullanacaklardır. Bu işleri yapacak olan siyasilere de hükümet adı verilmektedir. Hükümet o ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal, eğitimsel vb. konularda tek söz sahibidir. İktidara gelen bir çok hükümet eğitim alanında pek çok vaatler vermektedir. Verilen vaatlerin pek çoğu da yerine getirilmemektedir. Özellikle de eğitim konusunda şimdiye kadar verilen vaatlerin hiç birisi yerine getirilmemiştir dersek yalan söylemiş olmayız. Eğitim politikasını belirleyen devlet, aynı zamanda eğitimde fırsat eşitliğini engelleyen bir etmen durumundadır. Özellikle ülkemizde, çeşitli siyasi partiler arasında değişik görüş ayrılıkları, bir eğitim politikası, felsefesi ve planlamasını olanaklı kılamamıştır. Bu yüzden istikrarlı bir eğitimin gerçekleşmemesi, eğitimde fırsat eşitliğini de engellemiş

ve iktidara göre değişik politikalar ve uygulamalar görülmüştür. Bu yüzden ülkemizde siyasal etmen, eğitimde fırsat eşitliğinin engellenmesinde ekonomik etmenlerden daha etkili olmuştur denilebilir. Başlangıçta yalnız az gelişmiş ülkelerle ilgili olarak kullanılan eğitimde fırsat eşitliği kavramı, sonradan gelişmiş ülkelerde de toplumsal adaletin bir ögesi olarak ele alınmaya başlanmıştır. Böylece bütün ülkelerin temel amaçları arasında eğitimde fırsat eşitliği de önemli bir yer tutmaktadır. Hukuksal açıdan ve uygulama yönünden eğitsel eşitliğin sağlanması çabaları tüm ülkelerde oldukça yoğunlaşmış bir durumdadır¹⁷⁷.

Gelişmiş toplumlarda politika günlük yaşantının bir parçası haline gelmiştir. İlkokul öğrencilerinin de hükümetin çalışmaları, politik süreçler ve politik kararlar hakkında temel bilgilere sahip olması gerekmektedir. Ülkemizde Siyaset Bilimleri ayrı bir ders olarak yalnızca üniversitelerde ilgili bölümlerde verilmektedir. Ancak bu bilim dalına giren konular ilköğretim okullarında Sosyal Bilgiler ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinde yer almaktadır. Demokratik toplumlarda öğrencilere yurttaşlık bilgisi kapsamında ülkenin yönetim biçimine ilişkin bazı tutum ve davranışların geliştirilmesi gerekmektedir¹⁷⁸.

Bunların en önemlileri;

- Sınıfta demokratik yaşamla ilgili uygulamalar yaptırarak, öğrencilerde sosyal yaşantıya katkıda bulunma, başkalarının fikirlerine ve haklarına saygı duyma, problemler karşısında akılcı düşünme, bağımsız olma, hoş görümlü olma, birlikte çalışma, işbirliği yapma gibi beceri, tutum, alışkanlık ve değerler geliştirmelerine yardımcı olmak.
- Çocukların demokratik sembol ve törenlerin ardında yatan anlamı kavramalarına olanak sağlamak.
- Çocukların yerel, ulusal ve uluslararası yönetim kurumlarına ve süreçlerini; bunlarla ilgili kavramları geliştirmelerine yardımcı olmak.

¹⁷⁷ Mahmut TEZCAN, *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara, Feryal Matbaacılık, s.121, 1996

¹⁷⁸ Münire ERDEN, *a.g.e.*, s.42, 1998

3.4. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Ekonomi İlişkisi

Ekonomi; insan toplumlarında malların, zenginliklerin üretimi, dağıtımı ve tüketimiyle ilgili olayları, işleyişlerinin denetlenmesini ve maddi gereksinmelerin en iyi biçimde karşılanması yollarını inceleyen bilim dalıdır¹⁷⁹.

Ekonomisi gelişmiş ülkelerde eğitim ile kalkınmışlık arasında yakın bir bağ vardır. Eğitimin kalkınmanın ön şartı olduğu gerçeği bugün genellikle kabul edilmiş bir görüştür. Kalkınma, toplumun değişme bilincine bağlı bir süreçtir. İşte böyle bir bilince kavuşmanın ilk yolu, insanların eğitilmesidir.

Kalkınma ile birçok yeniliklerin gerçekleşeceği doğaldır. İşte bu değişiklikler beşeri sermaye ile gerçekleşir. Kalkınmanın gerektirdiği davranışları benimsemiş insanların yetiştirilmesi eğitimin ilk safhası olan ilköğretimin sosyal bilgiler dersinde ya da hayat bilgisi derilerinde kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca eğitim kalkınmanın gerektirdiği becerilere sahip insan gücünü de yetiştirir.

Ekonomistler üretim ile tüketim, elde edilebilir doğal kaynaklarla tüketicinin ihtiyaçları arasındaki ilişkiyi, diğerlerinden daha fazla değer verdiği, fiyatların niçin değiştiği gibi konuları inceler. Ekonomi toplumsal yaşamın vazgeçilmez ve en önemli değerlerinden biridir. Gelişmiş toplularda insanlar bir gün boyunca kaçınılmaz olarak bir çok ekonomik sorunla karşılaşır. Günümüzde çocuklar da çok küçük yaştan itibaren ekonomik sorunlarla karşılaşmaktadır. Örneğin, elektriği açık unuttuğu zaman anne ve babasından elektriğin boşa gittiği ve elektrik faturasının yüksek geldiği; oyuncak istediği zaman bu ay oyuncak alacakları paraları olmadığı gibi sözleri sık sık duymakta. Harçlığı ile alışveriş yaparken elindeki paranın bazı istediği malları almaya yetmediğini görmektedir. Çocuğun günlük yaşantısında karşılaştığı bu problemlere anlam verebilmesi için, ilkokuldan itibaren ekonomi ile temel bilgileri kazanması gerekmektedir. Çocuklar ilkokulun dördüncü ve beşinci sınıflarında okutulan hayat bilgisi dersi ve sosyal bilgiler derslerinde bazı temel ekonomik kavramlar ve ilkeleri öğrenmektedirler.

¹⁷⁹ Gelişim Hachette, Cilt: 5

Bunlar aşağıdaki gibi sıralanmışlardır;

1. *Kıtlık*: Her toplum sınırsız isteklerle sınırlı kaynaklar arasında çatışma ile karşı karşıya gelmektedirler. İnsanlar genellikle sahip oldukları kaynaktan daha fazla mal ve hizmete istek duyarlar. Ancak isteklerini tercihlerine, gelirlerine ve malın fiyatına göre sınırlamaları gerekir.
2. *İş Bölümü*: Üretim ve tüketim ilişkisinde insanlar birbirine bağımlıdır. İnsanlar arasında iş bölümü yaparak gerekli mal ve hizmeti üretirler.
3. Bağımlılık ticareti gerekli yapar: üretimde ihtisaslaşma, ürünlerin değiş tokuşunu, yani ticareti gerektirir. Ticareti kolaylaştırmak için para sistemini ve ulaşım yöntemler geliştirilmiştir.
4. Ticareti geliştirmek için, neyin, ne kadar, nasıl üretileceği hakkında yöntemler geliştirilmiştir.
5. Ticaret ve üretimin geliştirilmesi için hükümetler ekonomik gelişmeyi sağlar, kanunlar yapar, emniyeti ve adaleti sağlar.

Ülkemizde ekonomi ayrı bir ders olarak sadece üniversite düzeyinde belli bölümlerde verilmektedir. İlköğretim programlarında ekonomi ile ilgili temel bilgiler hayat bilgisi dersinde ailemiz, ilimiz gibi ünitelerde yer almaktadır. Sosyal bilgiler dersinde ise büyük ölçüde coğrafya ile ilgili konularda bölge ve ülkeler işlenirken bunların temel ekonomik etkinliklerine yer verilmektedir. Ancak yukarıdaki temel kavramların öğretimi büyük ölçüde ihmal edilmektedir.

3.5. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Aile İlişkisi

Aile, yüz yüze ve içten ilişkilerin en güçlü olduğu birincil gruplardandır. Bu nedenle, bireyin tutum ve değerlerinin oluşumunda birincil etkileşimi sağlaması yönünden ayrı bir öneme sahiptir. Onun temel kurumlar arasında yer almasının nedenlerinden birisi de budur. Çocuğun örgün eğitimini okul üzerine almıştır. Okula giriş yaşı düşmüş, çıkış yaşı ise yükselmiştir. Bu nedenle okul, bireyin yaşamının büyük bir kısmını doldurmaktadır. Yeni tip aile, eskiye oranla eğitim konusunda daha ilgili ve

bilgilidir. Öğretmenle yakın işbirliği ile ana babalar kendilerine düşen görevi yerine getirebilirler¹⁸⁰.

Toplumsal kurumların ve ilişkilerin basit olduğu toplumlarda birey toplumsal davranışları yaşayarak, ailesinden ve çevresinden öğrenebilir. Ancak toplumsal kurum ve ilişkilerin geliştiği ve çeşitlendiği günümüz toplumlarında, çocuğun insan ilişkilerini; insanların birbirinden farklı olduğunu, toplumdaki formal ve informal gruplar ile bu grupların işlevlerini, aile ile başlayan ve hükümet, devlet gibi geniş örgütlere kadar uzanan toplumsal kurumların ve işlevlerini öğrenmesi gerekir. Çocuğun bu davranışlarının tümünü ailesinden öğrenmesinin imkanı yoktur. bu nedenle çocuğun toplumsallaşması işlevini artık eğitim kurumları üstlenmiştir.

Eğitim kurumlarının en önemli işlevlerinden biri çocuğu iyi bir vatandaş olarak yetiştirmektir. Çocuğun iyi bir şekilde yetişmesi için günümüzde aile ile okul arasındaki işbirliği son derece gelişme kaydetmiştir. Çocuğun geleceği ile aile son derece yakından ilgilenmektedir. Bu da okullarda ki verimi artırmaktadır. Aile ile okul arasında yakın bir diyalog başlamıştır. Bu da kaçınılmaz olarak başarıyı getirmiştir. Eğitim kurumları bu işlevi, çocuğun toplumsallaşmasını, çocuğun içinde yaşadığı toplumun kültürünü, tarihini, kurumları tanınmasını sağlayarak, toplumda ki rollerinin gerektirdiği davranışları, toplumun kendisine sağladığı olanakları ve bunlardan yararlanma yollarını kazandırarak yerine getirir. Eğitim kurumları bu işlevi yerine getirirken hem bireyi mutlu ve üretken olmasını hem de toplumun sürekliliğini sağlar.

Ülkemizde, öğrencilere tüm bu bilgi becerilerin önemli bir kısmı ilköğretim okullarının birinci devresinde, ilk üç yıl Hayat Bilgisi, dördüncü ve beşinci sınıflarında sosyal Bilgiler dersi yoluyla kazandırılmaya çalışılır. Bu nedenle sosyal Bilgiler dersi ilköğretim okullarının birinci devresinde yer alan en önemli derslerden biridir.

---

¹⁸⁰ Mahmut TEZCAN, a.g.e., s.156

3.6. Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Eğitim İlişkisi

Eğitim kurumlarının en önemli işlevlerinden biri çocuğun toplumsallaşmasını sağlamak ve onu iyi bir vatandaş olarak yetiştirmektir. İlköğretim kurumlarında bu amaca hizmet eden en önemli dersler hayat bilgisi ve sosyal bilgilerdir. Sosyal bilgiler, eğitim kurumlarına bir konu alanı olarak yirminci yüzyılın başında girmiştir. İlk sosyal bilgiler programları Tarih, Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri konularından oluşmaktadır. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren sosyal bilgilerde Tarih ve Coğrafya bilgilerinin ağırlığı azaltılmıştır. Sosyoloji, Antropoloji, Ekonomi, Siyaset Bilimi ve Sosyal Psikolojiye ağırlık verilmiştir. Ülkemizde ise Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri 1968 programı ile Sosyal Bilgiler adı altında birleştirilmiştir. Sosyal Bilgiler öğretimine rehberlik eden üç temel yaklaşım vardır. Bunlar, vatandaşlık bilgisini aktarma olarak sosyal bilgiler, sosyal bilimler olarak sosyal bilgiler ve yansıtıcı inceleme alanı olarak sosyal bilgiler yaklaşımlarıdır. Günümüzde sosyal bilgiler, ilköğretim okullarında iyi ve sorumlu bir vatandaş yetiştirmek amacıyla, sosyal bilimler disiplinlerinden seçilmiş bilgilere dayalı olarak, öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu amaçla da Sosyal Bilgiler Öğretimi toplumun ilerlemesi, refaha ulaşması ve top yekün kalkınması için olmaz ise olmazdır. Eğitim ve sosyal bilgilerin öğretiminin topluma yansımaları ve katkıları aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır.

3.6.1. Eğitim ve Ulusal Kalkınma

Bir bölgenin veya toplumun geri kalması başka bir bölge veya toplumun gelişmesiyle ilişkili bir süreçtir. bu bağlamda, bir ülkenin geri kalması, gelişmiş ülkelerdeki etkinliklerin yol açtığı bir sonuç olarak görülür. Ülkeler arası bağımlılık, gelişmiş ülkelerin fakir ülkeleri sadece fiziksel olarak baskın olması ile sınırlı değildir. Fakir ülkelerin elit sınıfının gelişmiş ülkelerin ilgi ve değerleriyle uyuşan düşünce yapısına sahip olması da bir tür bağımlılık şeklidir. Bu nedenle elit sınıf, toplumların bağımlı ve buna dayalı olarak da geri kalmasında rol oynayan etkenlerden birisi olarak görülür. Gelişmemiş toplumların bireyleri, kendi toplumlarındaki ekonomik kaynakları ve endüstriyi elinde bulunduran güçlerin baskısı altında kalır. Gelişmeyi amaç edinen bir

ülke bu güçlerin baskısından ve diğer ülkelere olan ekonomik bağımlılıktan kurtulmalıdır. Bu nedenle eğitimin gelişmesiyle toplumların üzerindeki hegemonya kalkar ve bu şekilde ulusal gelişme sağlanır. Eğitim ve ekonomi arasındaki ilişkilerle ilgili düşüncelerin esinlendiği Beşeri Sermaye Teorisi'ne göre bir ülkenin kalkınmasında en önemli unsur, eğitilmiş insan kaynağının başka bir deyişle beşeri sermayenin hazırlanmasıdır. Bu bağlamda ulusal kalkınmayı gerçekleştirmek için beşeri sermayeye yatırım yapılması zorunludur. Beşeri sermayeye yatırım ise Eğitime yatırım, Yüksek Verimlilik, Yüksek Kazanç ve Ulusal Kalkınma demektir.

Yukarıda da görüldüğü gibi ulusal kalkınma düzeyi değişik kriterlere dayalı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalarda ulusal kalkınmayı belirleyen üç temel boyuttan bahsedilebilir. Bunlar;

1. Üretim sistemindeki yükseliş.
2. Nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanması.
3. Siyasal yaşamın iyileştirilmesi.

Ulusal kalkınmanın düzeyi temel olarak bu üç boyut çerçevesinde belirginleşir. Her bir boyutun ölçülmesi de kendi içinde ayrı kriterlere bağlıdır. Örneğin, ulusal üretimin yükselmesi, gayri safi milli hasılanın artışı ve doğal kaynakların kullanılması gibi kriterler ile belirlenirken, nüfusu temel ihtiyaçlarının karşılanması, sunulan sağlık hizmetleri ve gelir dağılımının sağlanması ile ve siyasal yaşamın iyileştirilmesi de, siyasal katılım ve ulusal bilincin oluşma düzeyi ile belirlenir.

Eğitim, ulusal kalkınmanın ulusal kalkınmanın üç boyutunu da etkileyebilecek özelliğe sahiptir. Ulusal kalkınma da sermaye, doğal kaynaklar, dış yardım, uluslar arası ticaret gibi birçok değişik faktörlerin etkisi olsa da bunların hiçbiri eğitim kadar etkiye sahip değildir. Gerçekten de eğitim, işgücünün verimliliğini yükselterek, siyasal bilincin ve demokratik toplumun işlevlerini geliştirerek, karmaşık sorunların anlaşılmasını sağlayarak, teknolojik ilerlemeyi ve kültürel yetenekleri keşfederek, ulusal kalkınmada çok yönlü etkilere sahiptir. Bu nedenle eğitim eğitime yatırım yapma düşüncesi sosyo-ekonomik ve politik gelişmenin sağlanması için önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Nitekim özellikle 1960'lardan bu yana dünya genelinde eğitim için yapılan harcamalarda önemli bir artış gerçekleşmiştir.

3.6.2. Eğitimin Ekonomik Değeri

Eğitim, değişen ekonominin ihtiyaçlarına daha uygun ve becerili işi gücünün, yaratıcı düşünce ve ileri tekniklerin gelişmesine katkıda bulunarak, değişim, sosyal adaptasyon ve ekonomik büyümenin sürmesi için önemli olan temelleri hazırlar. İnsan kaynaklarının ulusal kalkınmayı gerçekleştirmede özgün bir yeri vardır. İnsan kaynaklarının ulusal kalkınmayı gerçekleştirme de özgün bir yeri vardır. Fiziksel sermaye ve doğal kaynaklar üretimin pasif faktörleridir. İnsan ise sermayeyi harekete geçirerek, doğal kaynakları keşfederek ve sosyal, ekonomik ve siyasal organizasyonları oluşturarak ulusal gelişmeye katkıda bulunan ve yön veren aktif bir etkidir. İnsan kaynaklarının bilgi ve becerilerini geliştiremeyen ve bunları ulusal ekonomide verimli bir şekilde değerlendiremeyen bir ülke diğer unsurları geliştiremez. Fiziksel sermayenin akılcı bir şekilde kullanılabilmesi bile insan kaynağına yapılan yatırıma bağlıdır¹⁸¹.

Ulusal gelişmeyi etkileyen beş önemli faktör şöyle sıralanmaktadır. Bunlar; işgücünün kullanılması, daha fazla fiziksel sermayenin kullanılması, işgücünün verimliliğinin yükseltilmesi, fiziksel sermayede ki yükselme ve kaynakları daha iyi kullanma yollarıdır. Eğitim, bu faktörlerden özellikle işgücünün veriminin yükseltilmesi ile direkt olarak, diğer faktörlerle de dolaylı olarak ilişkilidir. Eğitimin ulusal gelişmeye olan etkisini bir başka açıdan göstermeye çalışırsak, eğitim ve ekonomik gelişme arasında ki ilişkiyi, ekonomik büyümenin elde edilen gelirlerle ölçüldüğünü, gelirinde eğitim düzeyi ile ilişkili olduğunu öne sürülerek açıklanabilir. Eğitimin, ekonomik gelişmeye katkısını somut değerlerle ispatlamaya çalışan değişik araştırmalar vardır. Örneğin, Edward Denison 1929 ile 1957 yılları arasındaki çalışmasında ki ulusal gelirdeki kişi başına düşen artışın yüzde21'nin iş gücünün eğitime bağlı olduğunu buldu. Ulusal gelirdeki artışın diğer yüzde 36'sı da bilginin gelişmesine bağlı olarak saptandı, ki bu da eğitim alanındaki gelişmelerle yakından ilgilidir. Hektor Correa da eğitimin, ekonomik gelişmenin en önemli göstergesi olan gayri safi milli hasılaya olan katkısını ispatlamaya çalıştı. Correa, A.B.D' de 1909-1949 yılları arasında gayri safi milli hasıla' da ki artışın

¹⁸¹ Fatma VARİŞ, a.g.e., s.25

yüzde 5.3'ünü işgücünün eğitim düzeyindeki artışa bağlamıştır¹⁸². Beşeri sermaye kuramının öncülerinden Shultz da eğitim ve ekonomi arasında ki ilişkiler konusunda benzer sonuca varır ve eğitime yapılan yatırımın fiziksel sermayeye yapılan 3.5 kat daha etkili olduğunu öne sürer. Diğer taraftan Robert Ulick de eğitimi, endüstrileşmeyi durduran eğilimlere karşı panzehir olarak görür ve eğitimin ekonomik gelişmeye katkıda bulunacağını öne sürer¹⁸³. Eğitimin, ekonomik büyüme katkısının yaygın olarak kabul edilmesinin sonucu, eğitime yapılan yatırım önemli bir ulusal yatırım olarak görülmeye başladı ve buna dayalı olarak da okullaşma oranının da dünya genelinde bir artış gözlemlendi. Ancak eğitim ve ekonomik kalkınma arasında neden sonuç ilişkisi başka bir açıdan da değerlendirilebilir. Nitekim bazı otoriteler eğitimin gelişmesini ve yaygınlaşmasını modern endüstriyel üretim sisteminin duyduğu talebe referans göstererek açıklar. Bunlara göre, ekonomi büyüdükçe eğitim için duyulan talep artar. Ekonomik gelişmenin yanın da siyasal ve sosyal modernizasyon da eğitsel gelişmeyi yükseltir. Bu durumda, eğitimdeki gelişme ekonomik gelişme için neden olmaktan çok bir sonuçtur. Nitekim yüksek gelirli ülkelerin daha yüksek eğitim oranına sahip olduğu bir gerçektir. Bu durum gelişmiş ülkelerin yüksek refah seviyesinin bir sonucu olarak finansal açıdan daha fazla eğitim sağlayabilme imkanlarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Kısaca, eğitim kalkınma için temel etkenlerden birisi olarak kabul edilirken diğer taraftan eğitimdeki gelişme ulusal kalkınma düzeyindeki yükselmenin sağladığı bir sonuç olarak da görülebilir.

3.6.3. Eğitim ve Gelir Dağılımı

Eğitimin gelirle ilişkisini ortaya koyan bir çok araştırma vardır. Yapılan çalışmalar, bir kişinin gelirinin yüzde yetmişlik bir payının almış olduğu eğitimle ilişkili olduğunu göstermektedir¹⁸⁴. Eğitim gelirle ilişkili olduğu gibi ekonomik düzendeki gelir dağılımını sağlamada da rol oynamaktadır. Gelir dağılımında ki dengesizliğin eğitime yapılan yatırımla azaltılabileceği öne sürülmektedir.

¹⁸² Fatma VARIŞ, a.g.e., s.28

¹⁸³ Fatma VARIŞ, a.g.e., s.34

¹⁸⁴ M. Emin HESAPÇIOĞLU, Eğitim Planlaması ve Yönetim, Marmara Üniversitesi Yayınları, No: 472, İstanbul, s.105, 1989

Eğitim gelecek için bile, bilgi ve beceri sahibi insan g¼c¼ potansiyelini yetiştirerek elde edilen gelirlerin daha geniş bir tabana dağılmasında ¼nemli rol oynar. Ekonomik d¼zende gelirlerin b¼l¼ř¼m¼n de eğitim d¼zeyinin en ¼nemli etkenlerden birisi olduğu varsayıldığında eğitim d¼zeyi ¼lke genelinde y¼kseldiđi ¼l¼de gelir dağılımı da geniş tabanlara yayılabilir.

Ancak bazı otoriteler eğitimin gelir dağılımını sağladığı d¼ř¼ncesine katılmazlar ve bilakis gelir dağılımında adaletsizliğe yol açtığını ileri s¼rerler. Wykstra'ya g¼re y¼ksek eğitimli ve becerili bireyler az eğitlimlilerden daha çok kazanırlar ve bu durum toplam gelirin paylaşılmasında eşitsizliğe yol açar. Eğitimi, ¼zellikle kapitalist toplumlarda eşitsizliği yaratan bir unsur olarak g¼r¼rler. Onlara g¼re eğitimin bireylere sağladığı prestij yolu ile ulusal gelirin b¼y¼k bir payı az sayıdaki eğitim g¼rm¼ř kişilere ayrılır. Yapılacak b¼t¼n yatırımlardan sonra eğitimdeki kalitenin artmasıyla halka tekrar verimli bir şekilde d¼necektir ve b¼t¼n bunlar yani yatırımlar, y¼ksek prestij ve y¼ksek kazanç olarak geri d¼necektir.

3.6.4. Eğitimin Sosyo-Politik Değer

Eğitimin toplum için sadece ¼retim ve kazanç sağlaması açısından değer olduğunu s¼ylemek hatalıdır. Eğitim insanları modern bir evre ve çalışanları kendi iş rolleri için sosyalleştirirken n¼fusu da ekonomik gelişmedeki sosyal değerimelelere karşı duyarlı hale getirir. Bir ¼lkenin modernleşmesi insan kaynaklarındaki birikim ve g¼lenme ile beraber gerçekleşmektedir.

¼lkeler, genişleyen h¼k¼met hizmetlerini y¼r¼tme, ekonomik malın kullanımını sağlamak, yeni teknikler kullanmak ve uyarlamak, yeni iletişim yollarını sunmak, end¼strileřmeyi gerçekleştirmek, yeniliğe yol açmak, durağan ve geleneksel bir toplumdan değerimeci bir topluma geçmek için y¼ksek d¼zeyde bilgi ve beceri sahibi insan g¼c¼ne ihtiyaç duyar.

Eğitim, siyasal alanda ulusal bilinci kazandıran bir araç olarak g¼r¼l¼r. Bireylerin siyasete duydukları ilgi ile eğitim d¼zeyleri arasında yakın ilişki vardır.

Bireyler eğitim düzeyleri yükseldikçe kamu olayları hakkındaki gelişmeleri daha yoğun ve bilinçli bir şekilde izlerler. Yetişkinler formal düzeyde eğitim oranına sahip oldukları ölçüde kendilerini, sosyal, siyasal, kişisel ve akademik konularda bilgilendirebilecek iletişim imkanlarını keşfedebilir ve kullanabilir. Eğitim insanlara toplum için gerekli standartları, tavır ve davranışları kazandırır ve halkın demokratik sürece katılmasına yardım eder. Araştırmalar, halkın siyasal kararlara olan katılımı ile eğitim düzeyi arasında yakın ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bu bulguya paralele olarak, eğitim oranının yükselmesiyle halkın seçimlere olan katılımının da yükseldiği saptanmıştır. Ancak istisnai durumlarda söz konusu olabilmektedir. Örneğin, ABD'de seçimlere katılmayan seçmen oranlarının % 45'lere ulaştığı saptanmıştır.

Eğitim düzeyine bağlı olarak siyasal, dinsel ve kültürel organizasyonlara ve etkinliklere duyulan ilginin de yükseldiği de gözlenmiştir. Aynı şekilde siyasal ve toplumsal olayların daha çabuk ve kolay anlaşılması da eğitim düzeyi ile ilişkilidir. Ayrıca eğitimin yaygınlaşması ile birlikte uluslar arası ilişkiler, çevre ve vergi reformu gibi sosyal sorunların anlaşılması kolaylaşır, araştırma merakı, sosyal sorumluluk ve temel ahlak değerleri ile birlikte genel kültür ve sosyal dayanışma duygusu gelişir ve bütün bunlara dayalı olarak da siyasal kararlar daha insancıl olur.

Eğitim, demokrasi ilkelerinin geliştirilmesi ve yaşamasına etki eder. Eğitim, demokrasinin temel ilkeleri sayılabilecek olan özgür düşünme, öğrenme, bilgi sahibi olma, araştırma yapma, işbirliği yapma, kişisel ve toplumsal sağlığı koruma, üretken olma, hoşgörü sahibi olma gibi nitelikleri kazandırarak demokrasinin etkin bir şekilde uygulanmasına ve yaşanmasına katkıda bulunur. Eğitim düzeyi yüksek anne ve babaların daha iyi çocuk yetiştirdiği gözlenmektedir. Eğitim gören genç kuşaklar yetişkin çağına eriştikleri zaman eğitim yolu ile kazandıkları birikimlerini informal yollarla çocuklarına da yansıtırlar ve aktarırlar. Anne ve babanın eğitim düzeyi, çocuk bakımı ile de ilgilidir. Nitekim Devlet İstatistik Enstitüsünün (1990) verilerine göre çocuk ölümleri ile annelerin eğitimi arasında manidar düzeyde ilişki olduğu saptanmıştır. Değişik nedenlerle ölen çocukların annelerin büyük çoğunluğunun eğitim düzeyinin düşük olduğu gözlenmiştir. Anne ve babaların eğitim düzeyleri ile suçlu çocuklar arasında da yakın ilişki bulunmaktadır. Yavuzer'in yaptığı araştırmaya göre suçlu çocuklar arasından seçilen

deneklerin annelerinin yüzde 76.6'sının, babaların da yüzde 40.7'sinin okuma yazma bilmediği ortaya çıkarken, denekler arasında ilk öğrenimli ve orta derece öğrenimli anne ve babaya sahip olanların oranı oldukça düşüktür¹⁸⁵.

Ekonomistler, eğitim görmüş anne veya babanın, kendi eğitim düzeylerine bağlı olarak çocuklarına sağladıkları faydalardan dolayı herhangi bir işe girmemiş olmaları durumunda bile sosyal faydaların artı olacağını öne sürerler. Eğitimden fayda sağlayan başka işverenlerdir. Değişik kurumlarda çalışan elemanların sosyal ve teknik açılardan aldıkları eğitim doğrultusunda niteliklerinin yükseltilmesi çok yönlü bir verimlilik artışına yol açar ve bu da doğrudan işveren grupların kar payını yükseltir. Ayrıca iş gücünün eğitim düzeyinin yükseltilmesi iş ortamında değişik düzeylerde gerçekleştirilen etkileşim biçimlerini daha sağlıklı kılabilir ve bu da iş hayatında çok yönlü bir iş huzuru sağlayabilir. Eğitime bağlı olarak işletmelerde gözlenebilecek verim artışı ve etkili iletişim sonucu işverenlerin sağladığı faydalar şüphesiz toplumsal huzur, barış ve sosyo-ekonomik düzeyin gelişmesi şeklinde sosyal yaşama da pozitif yönde yansiyacaktır.

Eğitim, toplumdaki bireylerin suça yönelmelerini azaltarak kriminal olayların topluma mal olacağı sosyal ve parasal kaybı ortadan kaldırır ve azaltır. Sosyal ve kamu ruhunu geliştirerek toplumun sosyo-ekonomik düzeyini yükseltir. Eğitim düzeyi ile suç işlemeye yönelme arsında da yakın ilişki olduğu saptanmıştır. Nitekim Yavuzer'in suçlu çocuklar üzerine de yaptığı araştırma bu savı doğrulamıştır. Bu araştırmaya göre en az ilkokul mezunu olmak koşulu ile seçilen 214 suçlu deneğin yüzde 76.7'sinin ilkokul, yüzde 23.3'nün orta dereceli eğitim görmüş olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmaya göre lise ve yüksek öğrenim görmüş suçlu saptanamamıştır. Bu bağlamda eğitimin kriminal olayların topluma açacağı zararları azaltabileceğini söyleyebiliriz.

Eğitimin sağladığı en önemli faydalardan biri de kişisel benlik keşfine yardım etmesidir. İnsanlar ne kadar eğitilmiş olurlarsa işlerinden o kadar tatmin olurlar ve eğitim düzeyleri yükseldikçe hayattan ve kültürden aldıkları doyum da yükselir. Ayrıca eğitim düzeyinin gelişmesine paralel olarak toplumsal sağlığın iyileşmesi, sunulan kamu

¹⁸⁵ Haluk YAVUZER, *Çocuk ve Suç*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.86, 1987

hizmetlerinin gelişmesi, aile plânlaması etkinliklerinin daha iyi uygulanması ve buna dayalı olarak nüfus artış oranının azalması gibi sosyal faydaların sağlanması gözlenmektedir.

3.6.5. Eğitim ve İşsizlik

Yeni teknoloji ve makineleşmenin çalışma hayatına girmesi bu konuda beceri bilgi eksikliği bulunan iş gücünü işsiz duruma düşürebilir ve bu da yapısal ve teknolojik bir işsizlik yaratabilir. Eğitim bu sorunu bireyi, değişen iş koşullarına ve teknolojiye göre hazırlayarak çözebilir. Bu bağlamda eğitim evrimleşen iş sektöründe ki hareketliliğe cevap verebilir ve işsizliği azaltabilir.

Ancak, eğitilmiş olduğu halde işsiz olan insanlara rastlanmaktadır. Eğitilmiş işsizliğe neden olan etkenler konusunda değişik yaklaşımlar vardır. Örneğin, eğitilmiş kişilerin kendi statülerine uygun görmedikleri işleri kabul etmeme tavırlarının eğitilmişler arasındaki işsizliğe neden olduğu öne sürülmektedir. OECD'nin (1965) yaptığı bir araştırmaya göre ise yüksek eğitilmişler arasındaki işsizliğe, sunulan eğitimin çalışma hayatı için gerekli bilgi ve becerilerle olan uyumsuzluğu, sunulan eğitimin düşük nitelikte olması, eğitilmiş potansiyelin bilgi ve becerilerin kullanabilecekleri niteliğe sahip iş alanlarının ekonomik sistem tarafından yaratılmaması ve eğitim görmüş bireylerin en iyi işe talip olma tavırları gibi etkenler neden olmaktadır.

Eğitilmiş insanlar arasında yaşanan işsizlik sorunu eğitime duyulan talebin yükselmesi ile ilişkilidir. Eğitilmiş bireyler iş bulmada zorlandıkları zaman işsiz kalmaktan ise kendi düzeylerinin altında bir eğitim gerektiren iş alanlarına yönelirler. Örneğin, çok sayıda üniversite mezunu, üniversite derecesi gerektiren işe giremedikleri zaman lise derecesi gerektiren işe girmeye çalışırlar. Bu şekilde iş alanları için yeterli olan eğitim düzeyi artan talebe karşılık kendiliğinden yükselir. Kolay iş bulmak için özellikle yüksek eğitime duyulan talep artışının lise mezunları için iş yaratmaya yönelik özel programlar uygulayarak ve yüksek eğitimin maliyetinin önemli bir kısmını öğrenciler üzerine kaydırarak azaltılabileceğine inanır.

3.7. Değerlendirme

Sosyal Bilgiler öğretiminin ne zaman ve nerede başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak insanoğlu var olduğu andan itibaren Sosyal Bilgiler Eğitiminin başladığı söylenmekte ve bu alanla ilgili çalışmalar çok eskilere dayanmaktadır. Türklerin İslamiyeti kabul etmeden önce toplumsal yaşamla ilgili birtakım bilgi ve kurallar ile gelenek ve görenekler yüzyıllar boyunca yeni nesillere öğretilmeye çalışılmıştır. İslamiyetin kabulünden sonra ise daha çok İslâm dinine dayalı temel konuların öğretilmeye çalışıldığı görülmektedir. Osmanlılarda ise Sıbyan Mektepleri ve Medreselerde din temeline dayalı bilgiler, programlarda ağırlık taşırken Sosyal Bilimler içerisinde yer alan kimi dersler kurumların eğitim düzeylerine uygun bir biçimde belirli saat ve sürelerde okutulmuştur. Bu durum ise Cumhuriyet dönemine dek süre gelmiştir.

Cumhuriyet döneminde ilköğretimle ilgili olarak değişik yıllarda (1926, 1930,1932, 1936, 1948, 1962, 1968, 1989, 1993) ve kimi zaman Sosyal Bilgilerle ilgili alanlarda, programlarda düzenlemelere gidilmiştir. Kimi dönemlerde Sosyal Bilgiler Eğitiminin amacı, genç kuşağın çevresine etkin bir biçimde uyumunu sağlamak üzere iyi vatandaş yetiştirmektir ilkesi benimsenerek Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin okutulmasına karar verilmiştir. Kimi dönemlerde ise Sosyal Bilgiler Eğitiminin öğrenciye bedence ve ruhça en iyi alışkanlıklara sahip olmak, Türk toplumuna ve Cumhuriyet yönetimine uyum sağlamak, yararlı olmak, milli, medeni ve insani düşünce duygularına sahip bir duruma getirmek ilkesiyle uygulamaya konulmuştur.

Sosyal Bilgiler dersi, Türkiye'de ilk 1952 yılında ilköğretmen okullarının programına Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri yerine konulmuştur. 1952 yılında toplanan beşinci milli eğitim şurasında ilk ve orta dereceli okullarda okutulmasına karar verilmiştir. Bu program daha sonra 1962 yılında ilkokul programı taslağında "Toplum ve Ülke İncelemeleri" adı altında birleştirilmiştir. Ve taslağa göre geçirdiği içerik değişimi kişisel, insanlık ilişkisi, ekonomik ve toplumsal hayat yönlerinden belirlenerek okutulmaya başlanmıştır.

Sosyal Bilgiler dersinin içeriği ve kapsadığı alanlar, dersi adı yıllar yılı sürekli değişikliğe uğramıştır. Taaki 1997'de sekiz yıllık zorunlu ve kesintisiz ilköğretim uygulaması ile ilgili yasanın yürürlüğe girmesinden sonra Milli Eğitim Bakanlığının Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 10.09.1997 tarih ve 143 sayılı karar ile ilköğretim okullarında okutulan Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri uygulamadan kaldırılmış ve yerlerine Sosyal Bilgiler Dersi konulmuştur. Sosyal Bilgiler dersi programı, ilköğretimin dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci sınıflara yönelik olup, öğretimin kalitesini yükseltmek, ezberci bir eğitim yerine günün ihtiyaçlarına yanıt vermek amacını taşımaktadır.

Sosyal Bilgiler Ders programıyla ilgili yapılan son değişiklikler, Sosyal Bilgiler ders programının içeriğinde davranışsal amaçlar çıkartılmıştır. Davranışsal amaçları özel amaçlar doğrultusunda ders planında öğretmenler belirleyeceklerdir. Cumhuriyet döneminden günümüze ilk ve orta okullarda yani ilköğretim okullarında Sosyal Bilgiler programı ile ilgili çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler yapılırken de belli eğitim basamaklarında öğrenilmesi istenen ders konuları, zaman ve süre öğeleri dikkate alınarak belli eğitim basamağının ve okul tipinin amaç ve ilkeleri dikkate alınmaktadır.

Sosyal Bilgiler eğitiminin toplumsal yapı içerisinde bulunan dinamiklere etkisi doğrudan bulunmaktadır. Nüfusla, ekonomiyle, siyasetle, din ile, aile ile en önemlisi olan eğitimle doğrudan etkilenmektedir. Toplumsal yapıyı oluşturan bu dinamiklerin çekirdeği olan vatandaş, değişimi yapabilmesi için ilk önce ilköğretimin ilk safhasından itibaren bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bunu da yapabileceği ders olarak Sosyal Bilgiler öğretimi adı altında sosyal bilgiler dersinin programıyla gerçekleştirmektedir. Bu ders programıyla öğrenci sorumlu bir vatandaş olarak yetiştirilmekte, yönlendirilmekte ve toplumda aksayan yönler' realist bir yaklaşımla yaklaşmasını bilmektedir. Bu da toplumda ki dinamiklerin çağa daha uygun bir şekil almasına yardımcı olmaktadır.

Türk toplumunda ki değişim dinamikleri ve bu yapıyı oluşturan etkenlerin ortadan kalkması, toplumu ilgilendiren en temel konularda bakıldığı zaman

ilköğretimdeki Sosyal Bilgiler dersinin hayatın her alanında göze çarptığı açıkça görülmektedir. Kent toplumunda, geleneksel toplumda bireylere verilen eğitim o toplumun geçmişine sahip çıkarak gelecekte daha başarılı ve ileriye dönük toplumlar yaratmaktadır. Bu da tabii ki ilköğretim safhasında başlamaktadır. Ulusal kalkınma toplumun her alanını kucaklayan siyaset, bilinçli bir aile yapısı, ekonomik gelişmişlik, çalışkan bir millet olma duygusu bilinçli yetişen bir nesille sağlanacaktır. Bu da sosyal Bilgiler Eğitiminin ilk ortaya çıkışından günümüze kadar süren içerik değişimi ve bu değişimin topluma yansması ve bunun yanında toplumsal yapıyı oluşturan değişim dinamiklerinin sürekli değişime ayak uydurarak bilimsel çalışmaların ve gelenek-göreneklerin senteziyle Türk toplum yapısındaki değişim dinamiklerinin Türk ahlak yapısına uygun bir şekilde toplumda yer alacaktır.

SONUÇ

Toplumunu oluşturan bireylerin istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek, toplum dinamiklerinin sağlıklı, etkili ve çağın değişim hızına uyumlu bir şekilde gelişme ve değişimini sağlamak genelde eğitimin özelde ise sosyal bilgiler eğitiminin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Eğitilmiş insan gücü toplumun (kültürel mirasa sahip çıkan ve aktaran, akılcı, sistematik, ilkeli, vatansever, sorumlu, çevreci vb. yurttaş) yaşatılmasında en önemli etkenlerden birisidir. Sosyal Bilgiler eğitimi de bu insan gücünün biçimlenmesinde önemli bir paya sahiptir.

Sosyal Bilimlerin içinde bir bölüm olarak adlandırdığımız Sosyal Bilgiler bireyin toplum yapısıyla etkileşimini dolayısıyla toplum içindeki davranışını, gereksinimlerini ve karşılama yollarını, kültürel elemanları kullanma ve yaşama biçimlerini vb. kapsamaktadır. Sosyal Bilgiler, toplumu oluşturan bireylerin ilköğretim düzeyindeyken şekillendirilmesini yani toplumun beklenti ve ihtiyaçlarına uygun şekilde davranışlar ile düşünce sistemleri oluşturulmasını hedeflemektedir. Sosyal Bilgiler öğretiminin merkezinde, bireyin gereksinimleri yer almaktadır. Sosyal Bilgiler dersi ile öğrenciler vatandaşlık hak ve sorumluluklarını anlar, birey olarak toplum içindeki yerlerini kavrarlar. Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersi ilköğretim okullarında temel ve önemli derslerden biri olarak değerlendirilmelidir.

M.E.B. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı' nın 02.04.1998 tarih ve 62 sayılı Kurulu Kararı ile kabul edilen ve Nisan 1998 tarih ve 2487 Sayılı Tebliğler Dergisi' nde yayımlana " İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı" nda dersin genel amaçları,

- Vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları,
- Toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri,
- Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yetenekleri,
- Ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirmek

Olmak üzere dört maddeyle belirtilmiştir.

Hazırlanan bu program önceki programlar göre günümüz koşulları ve beklentilerine göre biraz daha iyileştirilmiştir. Ancak toplumun ve çağın dinamik yapısı gereği bunun tamamlanmış bir program olduğu söylenemez. Hiç kuşkusuz Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı sürekli değişim ve gelişime uygun biçimde yeni düzenlemeleri gerektirmektedir. Programın en iyi şekilde uygulanabilirliği de önemli bir konudur. Türk Eğitim Sistemi içinde Sosyal Bilgiler Öğretimi; Osmanlı döneminde kurumların özelliklerine göre daha çok din temeline dayalı bir program çerçevesinde dersler yürütülmüş ve bu durum Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu alanda farklı düzenlemelere gidilmiş, 1926 yılındaki ilköğretim programında ise “ İlkokulun başlıca amacı genç kuşağın çevresine etkin bir biçimde uyumunu sağlamak üzere iyi vatandaşlar yetiştirmektir” ilkesi temel alınarak, Yurt Bilgisi adı altında iki saatlik bir ders müfredata eklenmiştir. Bu dersle ilgili olarak, günümüze kadar olan süreçte dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde dersin adı, ilke, amaç, konular, dersin işlenişi, ders saati gibi hususlarda düzenleme ve geliştirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Türkiye' de, Sosyal Bilgiler Eğitimi ilk kez Cumhuriyet döneminde bir ders olarak yer almış; birçok içerik, kapsam, ve yöntem değişiklikleriyle günümüze kadar gelmiştir. Sosyal Bilgiler Eğitimi, toplumun belirlenen hedef, amaç ve ilkeler doğrultusunda biçimlenmesinde ve toplumu canlı bir organizma gibi aktif kılan dinamiklerin etkin biçimde yaşatılmasında önemli rol oynamaktadır. Toplumun bakış açısını değiştiren, vatanına, milletine ve geleceğine sahip çıkan yeni nesillerin yetiştirilmesinde ilk adım olan Sosyal Bilgiler eğitiminin verilmeye başlandığı ilköğretimin birinci safhasında iyi bir yurttaş olmanın gereklerini o yaşta öğretilmesiyle sağlanmaktadır.

Cumhuriyetten itibaren sosyal bilgiler eğitiminin ilk defa ders kitabı olarak okutulmaya başlandığı 1920'li yıllardan günümüze kadar geçirdiği muhteva değişimi gözle görülebilir düzeyde fark edilmektedir. Sosyal Bilgiler Eğitimi çeşitli isimler adı altında başlayıp (Malumat-ı Vataniye, Vatan-ı Malumat, Yurt Bilgisi vs.) Sosyal Bilimlerden de yaralanılarak bugünkü Sosyal Bilgiler dersi olarak oluşturulmuştur.

Sosyal Bilgiler Eğitimi toplumların oluşumunun her kademesinde yani, geleneksel toplumlar olsun modern toplumlar olsun ağırlığını iyice hissettirmiştir. Geleneksel toplumlarda, örf, adet, gelenek ve göreneklerin oluşmasında ve uygulanmasında birinci dereceden etkili olmuştur. Kent toplumlarında ise insan ilişkilerinin daha soyutlaştığı toplumlarda bu ilişkiler karşılıklı saygı, sevgi, hoşgörü, görgü kuralları yazılı hale getirilerek uygulanmaya çalışılmıştır. Sosyal Bilgiler Eğitiminin geçirdiği muhteva değişimi ve bunun Türk toplumuna yansması ve aynı zamanda bu yansmaların toplum dinamiklerine etkileri gözle görünür bir düzeye gelmiştir.

Nüfus dinamiği açısından incelendiğinde hızlı nüfus artışının önlenmesi yönünden genç kuşaklara daha doğrusu ilköğretimde okuyan öğrencilerin bilinçli bir şekilde yetiştirilmesi, nüfus artışının sakıncalarının anlatılması, daha iyi bir eğitim ve yaşam için nüfus artışının kontrol altında tutulmasının kendilerinin geleceği için daha iyi olacağını anlatıldığı bilinçli bir nesil yetiştirildiği sosyal konuların tamamı sosyal bilgiler dersinde verilmektedir. Bunun yanında ekonomik gelişmişlik nüfusla doğrudan ilişkilidir. Hızlı nüfus artışının olduğu ülkemize herkese iş imkanının olmaması işsizlik sorununu doğurmuştur. Bu da bilinçsiz bir nüfus planlamasının sonucudur. Sağlık hizmetlerinin yeterince iyi olmaması küçük yaşta ölümlerin artmasına, yaşlı nüfusun yaş ortalamasının düşük olmasına neden olmaktadır. Sağlık hizmetlerine her zaman popülist yaklaşımlarla yaklaşıldığı için hiçbir zaman doğru düzgün çözüm üretilememiştir.

Toplumunu harekete geçiren dinamiklerden aile ise, her zaman geri plana itildiği için sağlıklı bir gelişme sağlayamamıştır. Bu da ailelerin çocukları üzerinde bilinçli bir eğitim uygulamadan yoksun bırakmaktadır. İnsanların bilinçlenmesiyle okul aile işbirliğiyle ailelerin çocuklarının daha iyi eğitim görmelerini istemeleri ailelerin giderek bilinçlenmesi ve bunu toplumsal hayat yansıtmasıyla yetişecek nesillerin hakkını arayan bir toplumun oluşmasını sağlayacaktır. Günümüzde bu da yavaş yavaş iyi yönde gelişme göstermektedir.

Din kurumu toplumların önünü tıkayan ya da açan bir dinamik olarak görünmektedir. İyi eğitim görmüş din görevlileri tarafından verildiği zaman eğitimin toplumun ileriye yönelik yapılan yeniliklere ülkenin menfaatleri açısından yaklaşıp İslâm dininin günümüze yorumlanmasıyla daha da faydalı olacağına inanılmaktadır. Her yeniliğe karşı çıkan eskiyi yaşatmaya çalışan, kendi menfaatleri için dini alet eden din adamlarından arındırılış bir din kurumu toplumun yapısını oluşturan bu dinamiği, ilköğretim kurumlarında okutulan sosyal bilgiler derslerinin kapsamı içerisinde yer alan konuların iyi bir şekilde verilmesiyle sağlanacaktır.

Siyaset toplum dinamiklerini oluşturan önemli bir sosyal olaydır. Bunu kendi çıkarlarına kullanmak isteyen politikacılar her zaman vardır ve var olmaya devam edecektir. Ülke menfaatini düşünen, geleceğe umutla bakan nesillerin yetiştirilmesi ilk önce ilköğretimin ilk safhasını da okutulan sosyal bilgiler öğretimiyle verilmeye çalışılmaktadır. bilinçli vatan sever yurttaşlar yetiştirmek ülke menfaatleri için siyaset yapan nesiller yetiştirmek sağlıklı bir eğitimden geçmektedir. Çocuğun toplumsallaşmasını sağlamak ilk başta Sosyal Bilgiler eğitimiyle sağlanmaktadır.

Eğitim değişimin en önemli silahıdır. İyi eğitim görmüş nesiller yetiştirmek ülkemiz ve geleceğimizin sigortasıdır. İlköğretimde kesintisiz sekiz yıllık eğitime geçilmesiyle bu bir ölçüde sağlanmaya çalışılmıştır. Çocukları sokaklardan alınıp okullara yerleştirilmesiyle daha sağlıklı nesillerin oluşturulmasına çalışılmıştır. Toplumun yapısını oluşturan değişim dinamiklerinden eğitim, ilköğretimde sosyal bilgiler dersinin konmasıyla bu amaca hizmet eden ilk ve en önemli adım olmuştur.

Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda ilköğretimde Sosyal Bilgiler eğitiminin geçirdiği muhteva değişimi ve bunun Türk toplum yapısındaki değişim dinamikleri içindeki yeri yadsınamayacak derecede önemlidir. Çünkü toplumun çekirdeğini oluşturan aile ve aileyi meydana getiren çocukların bilinçli bir şekilde eğitilmesiyle sağlanacaktır. Cumhuriyetten günümüze bakıldığında bunun başarıyla sağlanmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Sosyal Bilgiler eğitiminin günümüzde iyi bir şekilde verilmeye çalışıldığı ve bunu yansımalarının her alanda görüldüğü

gözlenmektedir. Ulusal kalkınmada, gelir dağılımında, sosyo-politik alanda kısacası hayatın her alanında kendini göstermeye çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABADAN UNAT, Nermin, "Laikliği Tehdit Sosyal Akımlar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Mart 1989.
- ALKAN, Cevat , **Eğitim Ortamları**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara, 1991.
- _____, **Sosyal Bilimlerin Öğretiminde Yenileşme Eğilimleri**, Eğitim ve Bilim Yayınları, Ankara, 1984.
- ARMAĞAN, Mustafa, **Gelenek**, Ağaç Yayınları ,İstanbul, 1986.
- ASLANOĞLU, Rana A., **Kent Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Yayınları, Birinci Basım, 1998.
- BAL, Hüseyin, **Kent Sosyolojisi**, Turhan Kitapevi Yayınları, Birinci Basım, Ankara,1999.
- BAYRAKTAR, Meltem ve BEBEKOĞLU, Yasemin, **Kentte Yaşam Biçimi ve Çevre**, A.Ü.Z.F.Y., Ankara, 1995.
- BİLEN, Mürüvvet, **Planda Uygulamaya Öğretim**, TAKAV Yayıncılık, Üçüncü Baskı, Ankara, 1993.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Özel Öğretim Yöntemleri**, Binbaşioğlu Yayınevi, Dördüncü Basım, Ankara,1981.
- BOTTOMORE, Tom, **Toplum Bilim**, Ayraç Yayınları, Çev. Mete Tuncay, Ankara, 1997.
- BÜYÜKKARAGÖZ , Savaş, **Program Geliştirme, Kaynak Metinler**, Genişletilmiş İkinci Basım, Konya, 1997.
- CAN, Gürhan, YAŞAR, Şefik ve SÖZER, Ersan, **Sosyal Bilgiler Öğretimi**, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir. No:581, 1998.
- CANDAN, Ragıp, **İlkokul Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler ve Fen Bilgisi Derslerinin Amaçlarının Gerçekleşme Düzeyi**,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990.
- ÇELİK, Asuman, **Kentleşme Yerleşme Sektörü Raporu**, DTP Yayınları, Ankara, 1982.

- DEMİR, Ömer ve ACAR, Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara 1997.
- DEMİREL, Özcan, **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**, USEM Yayınları, 1997.
- DEMİRTAŞ, Abdullah ve L. BARTH, James, **İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi : Öğrenci Kılavuzu**, YÖK/Dünya Bankası Milli Eğitimi geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi, Ankara, 1997.
- DOĞAN, İsmail, **Bilim Politikası ve Sosyal Bilimler**, Eğitim ve Bilim Yayınları, Ankara, Eylül 1985.
- ERDEN, Münire, **Eğitimde Program Değerlendirme**, No: 6, Pagem Yayıncılık, Birinci Baskı, Ankara, 1994.
- _____, **Sosyal Bilgiler Öğretimi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1998.
- ERKUT, Gülden, **Kentleşme Sürecinin Sosyolojik Boyutu**, Yeni Yüzyıl Kitaplığı Türkiye Sorunları Dizisi-7, Türkiye'de Kentleşme, Tarihsiz
- ERTÜRK, Selahattin, **Eğitimde Program Geliştirme**, Meteksan Yayınları No:91, Ankara, 1994.
- GÖKÇE, Birsen, "Aile ve Aile Tipleri Üzerinde Bir İnceleme", **H.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt:8, No: 1-2, Ankara, 1976.
- _____, **Gece Kondular da Aileler Arası Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü**, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- _____, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, , Savaş Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, 1996.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, S. Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara, 1973.
- GÜLTEKİN, Mehmet, **Temel Eğitim İkinci Kademe İçin Alternatif Program Modelleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 1997.
- GÜRTAŞ, Ahmet, **Atatürk ve Din Eğitimi**, Plaka Matbaacılık, Ankara, 1997.
- GÜVENÇ, Bozkurt, **Sosyo Kültürel Değişme**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
- HELLE, Hans Jürgen, "Kentleşmiş İnsan", **Cogito Dergisi**, Sayı 8, 1996.

- HESAPÇIOĞLU, M. Emin, **Eğitim Planlaması ve Yönetim**, Marmara Üniversitesi Yayınları, No: 472, İstanbul, 1989.
- HIZAL , Aışan, **Eğitim Teknolojisi**, Yayınlanmamış Ders Notları, Eskişehir, 1993.
- "İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı", **Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, 2487, Ankara , Nisan 1998.
- İNSEL, Ahmet, "Yaşam Alanlarımıza Sahip Çıkmak", **Birikim Dergisi**, Sayı 123, Temmuz 1999.
- İŞBİR, Eyüp, **Şehirleşme ve Meseleleri**, Gazi Büro Yayınları, İkinci Baskı, Ankara, 1991.
- KAHVECİ, Ahmet, **Ortaokullarda Sosyal Bilgiler Ders Programlarının Değerlendirilmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986.
- KARTAL, S. Kemal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleri ile Kentleşme**, Adım Yayıncılık, Ankara, 1992.
- KELEŞ, Ruşen, **Kent Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1980.
- _____, **Kentleşme Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları, Beşinci Baskı, Ankara,1990.
- KISAKÜREK, M. Ali, **Sosyal Bilimlerde Lisans Program Modelleri ve Programların Disipliner Analizi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 100, Ankara, 1981.
- _____, **Sosyal Bilgiler Öğretimi**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 97, Eskişehir, 1989.
- KONGAR, Emre, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- _____, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Cilt 1-2**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- _____, **Toplumsal Değişme Kuramları İlkeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- OĞUZKAĞAN, Ferhan, **Orta Dereceli Okullarda Öğretim (Amaç ;ilke, Yöntem ve Teknikler)**, Gül Yayınevi, İkinci Basım, Ankara, 1989.
- ÖZER, Bekir, **Uzaktan Eğitim Sisteminin Evrensel Yapısı ve Çeşitli Uygulamaları ile Uzaktan Eğitim**, AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları,Eskişehir, 1994.
- ÖZGÜVEN, İ. Ethem, **Psikolojik Testler**, Psikolojik Danışma, Rehberlik ve Danışma Merkezi, Ankara, 1994.

- ÖZOĞLU, S. Çetin, Liselerde Sosyal Bilimler Öğretimi: Çeşitli Değişkenler Göre Liselerde Sosyal Bilimler Öğretimi Sorunları Araştırması, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 38, Ankara, 1974.**
- ÖZKALP, Enver, Sosyolojiye Giriş, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1994.**
- PAYKOÇ, Fersun, Tarih Öğretimi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Tarih Lisans Tamamlama Programı, Eskişehir, 1991.**
- RUNCIMAN, W.G., Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı, Çev. E. Mutlu, Teori Yayınları, Ankara 1986.**
- SAVAGE, Tom and ARMSTRONG David G., Effective Teaching in Elementary Social Studies, Macmillan Publishing Company, Newyork, 1987.**
- SAYIN, Önal, Aile Sosyolojisi, , Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 57, İzmir,1990.**
- SELVİ, Kıymet, Fen Lisesi Fen ve Matematik Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.**
- SERPER, Özer, Türkiye Demografisi, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1978.**
- SÖNMEZ, Veysel, Program Geliştirmede Öğretmen El kitabı, Genişletilmiş Dördüncü Basım, Adım Yayıncılık, Ankara, 1993.**
- _____ , Sosyal Bilgiler Öğretimi, Pagem Yayınları, Ankara, 1994.**
- SÖZER, Ersan, Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilimlerin Öğretimi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:1038, Eskişehir,1998.**
- TED,Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları , Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 1987.**
- TEKİN, Halil, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme, Yedinci Basım, Yargı Yayınları, Ankara, 1993.**
- TEZCAN, Mahmut, Sosyo-Kültürel Değişme, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1984.**
- _____ , Sosyal ve Kültürel Değişme, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1984.**

- _____, **Eğitim Sosyoloji**, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1996.
- TİMUR**, Serim, **Türkiye'de Aile Yapısı**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1972.
- TOKGÖZ**, Erdiñ, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Hacettepe, Üniversitesi Yayınları No:, Ankara, 1995.
- TOLON**, Barlas, **Büyük Kent Sorunlarına Toplu Bir Bakış**, A.İ.T.T.A.Y. No:49, Ankara, 1977.
- TONTA**, Yaşar ve İLHAN Mustafa, "Sosyal Bilimlerde Türkiye'nin Dünyadaki Yeri", **Türk Psikoloji Dergisi**, 1997.
- TURGUT**, Fuat, **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları**, Dokuzuncu Basım, Ankara, 1992.
- TURHAN**, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri 1000 Temel Eser**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969.
- TÜKKAN**, Erdal, **Ekonomi ve Demokrasi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.
- UNAN**, Nimet, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1959.
- UYSAL**, Şefik, **Sosyal Bilimler Öğretimi: Üniversite Lisans Seviyesine İlişkin Sorunları**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, No:37, 1974.
- VARIŞ**, Fatma , "Eğitimde Program Araştırmaları", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1969.
- _____, "Program Geliştirmede Metodolojik Sorunlar", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**;18, Ankara, 1985.
- _____, **Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler**, Alkım Yayıncılık, Altıncı Baskı, Ankara, 1996.
- YASA**, İbrahim, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, TODAİE Yayınları, İkinci Baskı, NO :136, Ankara, 1973.
- YAŞAR**, Şefik, **Öğrencilerin Bilgisayara İlişkin Genel Tutumları ,Ortaokul Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:64, Eskişehir, 1992.
- YAVUZER**, Haluk, **Çocuk ve Suç**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

YELKEN, Ramazan, Cemaatin Dönüşümü: Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi, Vadi Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1999.

YÖRÜKAN, Ayda, Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri, İmar ve İskan Bak. Yay., Ankara, 1968.

YÜCEKÖK, Ahmet, Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1990.

GELİŞİM HACHETTE, Cilt: 5

MEYDAN LAROUSSE, 1969

RAPORLAR

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1985.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 1989.

DİZİN

A

Aile, 111, 113, 114

C

Cemaat, 115

D

Demokrasi, 114

Din, 111, 115

E

Eğitim, 110, 111, 112, 113, 114

Ekonomi, 114

K

KAYNAKÇA, 110

Kent, 110, 112, 114

Kentleşme, 110, 111, 112

Kentleşme, 111, 112

Kültür, 114

M

Milli Eğitim, 111, 112, 114

Modern, 115

P

Program, 110, 111, 112, 113, 114

S

Siyaset, 113, 115

Sosyal Bilgiler, 110, 111, 112, 113

Sosyal Bilimler, 110, 111, 112, 113,
114

T

Tarih, 113

Toplum, 110

Türkiye, 110, 111, 112, 113, 114, 115

Y

Yöntem, 112